

Ps II
174

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

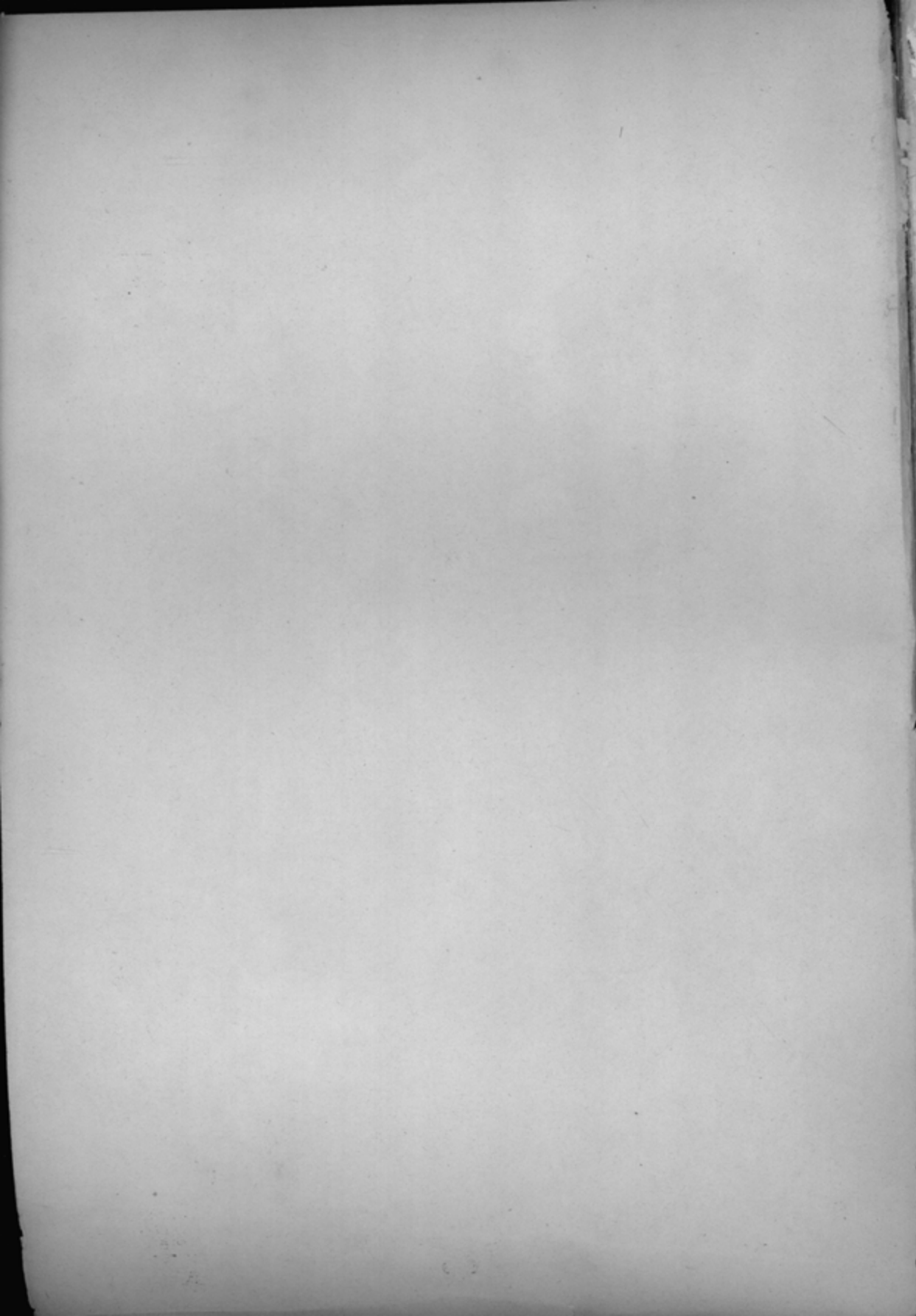
DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM — I—II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1916.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSÁJTÓN.

Marshall.
5/10. 1915.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

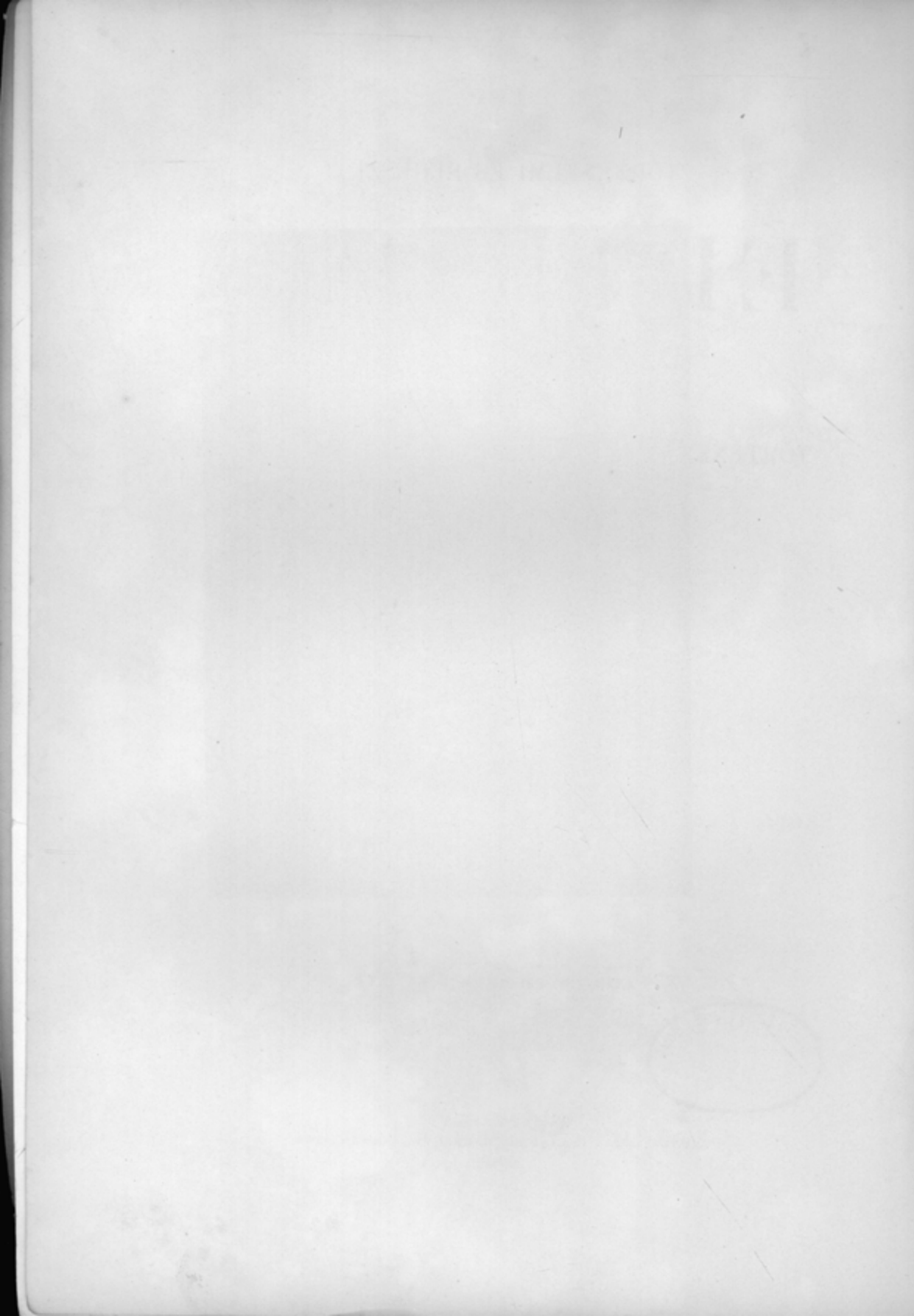
KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXXII. (UI) ÉVFOLYAM. I—II. FÜZET.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1916.

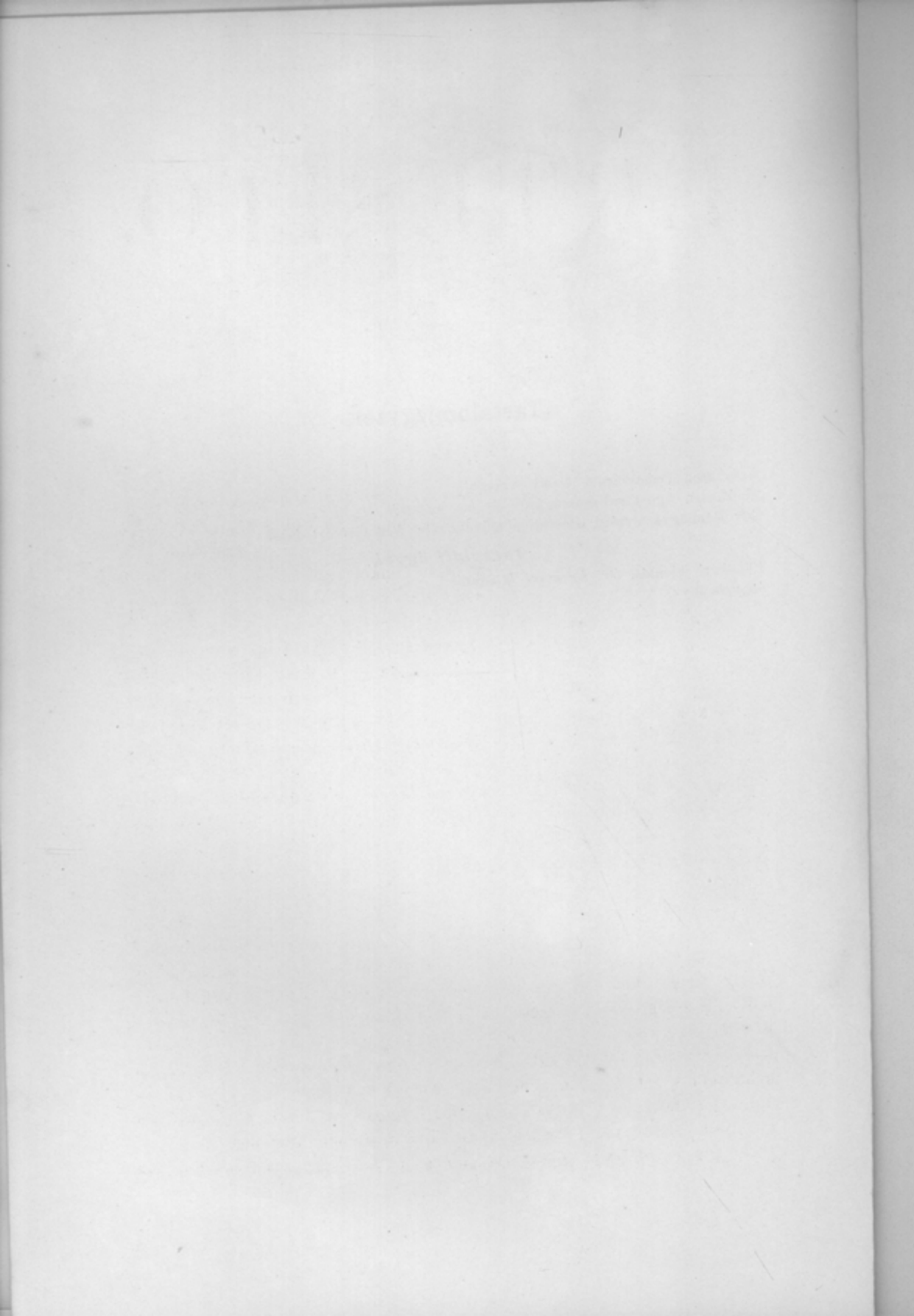

Tartalomjegyzék.

Mackensen Temesvárott <i>Geml Józseftől</i>	1
Mackensen Ágost vallásosságáról. <i>Pacha Ágosttól</i>	48
Egy Délmagyarországi ismeretlen művész. <i>Dr. Berkeszi Isténtől</i>	52

Társulati ügyek.

Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Isténtől</i>	60
Jegyzőkönyv	73

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXXII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1916.

I. — II. FÜZET.

Mackensen Temesvárott.

Irta: **Geml József**, Temesvár sz. kir. város polgármestere.

I. Történelmi talajon.

Együvé helyezve e két szót, hevesebben lüktet vérünk. Lelki szemeink elé varázsolják a legendás hős hadvezért amint hat héten át naponkint köztünk járt, mély hódolattal és tisztelettel üdvözöltetve a város apraja-nagyja részéről és lelkünket felemeli az a tudat, hogy e két szóval fogja a világtörténelem a balkáni büntető expedíció ismeretét bevezetni.

Mi, akik a nagy német hadvezért már akkor heteken át tiszteltük e város falai közt, mikor a hadműveletekről szóló híradások szerint hadcsoportja még javában orosz-lengyel földön járt, — mi, akik szemtanúi voltunk a balkáni akcióra kirendelt szövetséges hadsereg vezéri főhadiszállásán végbement grandiózus munkásságnak, akik bepillantást nyertünk a királygyilkos Szerbia és az örökösen békétlenkedő törpe Montenegró tervszerű, gyors leigázását eredményezett hadjárat művészi előkészítésébe és végrehajtásába: — mi elébe vág-hatunk a világtörténelemnek azon historiai események méltatásával, melyek első sorban a Balkánnal tőszomszédos Délvidéknek és ezen vidék gócpontjának és főhelyének, Temesvár városának sorsát és jövőjét döntötték el.

A Balkán politikai, nemzetiségi és gazdasági viszonyai évszázadok óta legközvetlenebbül érintették a Délvidéket; a törököknek a Balkán felőli hódító hadjárataival szemben ez volt a Nyugat védőpajzsa, mely alatt legtovább vérzett; a balkáni államok szerb és román lakói ezrivel telepedtek le ezen a vidéken és mivel itt nyelvben és valóságban szabadon fentarthatták nemzetiségüket, a szomszédos államokban soha sem szűnt meg a nemzetiségi érintkezés révén a felbujtás és a területi hódítás vágya; a Délvidék Temesvárral mint fővárossal hol az egyik, hol a másik balkán állam jövő térképén szerepelt.

A Duna-Tisza-Maros-szöge már a XIV-ik század elején hazánk-

nak a balkáni országokon át fenyegető keleti invázió ellen a természettől megerősített védő bástyája volt és Temesvár város már akkor főhelye és központja volt a Délvidéknek, melynek sorsa a várossal állt vagy megdőlt.

Róbert Károly király azért helyezte székhelyét Temesvárra, mert innen fékezhetette meg Erdélyt és védhette az ország aldunai határait és innen foglalkozhatott behatóan a már akkor előtérbe nyomuló keleti kérdéssel; és midőn 1389-ben a törökök elfoglalták Szerbiát és Oláhországot, Zsigmond király a Délvidéket és Temesvárt szemelte ki a védelemre és ezért 1397-ben Temesvárra országgyűlést hívott egybe. Temesvár örök büszkesége, a hős Hunyadi János temesi gróf és Belgrád kapitánya, 1443-ban innen vezette seregét a Balkánra és 1456-ban utolsó fényes diadalútjára, Nándorfejérvár felmentésére is innen indult ki.

Temesvár és vidéke azonban továbbra is sokat szenvedett a törökök állandó pusztításaitól és mindenkor a legveszélyesebb hadszíntér volt, de azért a mohácsi katasztrófát követő időben is még egy negyedszázadon át tartotta magát, míg végre 1552-ben a király leghívebb bajnokának, a hős Losonczy Istvánnak elestével Temesvár és vele az egész Délvidék a félhold uralma alá került.

A meghódított Délvidék azontúl a törököknek is főerősségük volt, úgy hogy még 150 év múlva, miután a törökök az ország többi részeiből már kiűzettek, a megerősített Temesvár legyőzhetetlenül hatalmukban maradt és az 1699-iki karlovici béke egész idején át, még közel két évtizedig az egész Délvidék a félhold uralma alatt maradt.

Végre 1716-ban, midőn az ellenségeskedések a császár és a szultán közt újra megkezdődtek, ütött a felszabadulás órája; az itt 164 éven át tartott török világ uralmát a császári seregek Savoyai Jenő herceg, a zentai hős fővezérlete alatt végleg megtörték.

De az ország és különösen a Délvidék biztonsága végett a császári hadak tovább üldözték a törököket és a következő év nyarán a Dunán és a Száván át hidat verve, visszafoglalták Belgrádot és a két folyó egész túlsó vidékét.

Temesvár és Belgrád bevételét az egész világ fölülmulhatlan dicső haditettként értékelte, a hódító fővezért versekben és dalokban dicsőítették, melyek ma is közzsájon vannak és a Jenő-herceg induló hangjai épen most, Belgrád újbóli elfoglalása idejében kitörő lelkesedést váltanak ki katonáinkból. Az egykori S. Hieronymi szerzetes Dillingenben 1718. évben „Höchste Welt und Krieger-Häupter“ cím alatt megénekelte az eseményeket. A dunai átkelés jelentőségéről ezt írja: In der so breiten Donau ein kleines Meer überzetzen, soll billig von der Welt als eine absonderliche und der Erläuterung würdige Sache gehalten werden.“

Az örök emlékezetű harcok vezérei közt a következőket említi és dicsőíti: Alexander Prinz von Württemberg; Carolus Albertus,

Chur-Prinz aus Bayern; Ferdinandus Mária Prinz aus Bayern; Emanuel königlicher Prinz aus Portugal; Joannes Palfius (Pálffy) General-Feldmarschall; Josefus Carolus, Erb-Prinz von Sultzbach; Regal General Feld-Zeugmeister, — kiknek hőstetteit megörökítve, ezt zengi:

„Wo sie immer dringen ein,
Alles muss erschlagen sein.“

Majd pedig a hőstettek nagyságának jellemzésére írja: „Solche Schlachten und Siege, solche Städte und Festungen, welche zu bezwingen ehemals es der Türkei fast so viele Jahrhundert gekostet, als dermalen Monat vonnöthen gewesen, einzunehmen.“

Savoyai Jenő herceg hősiességét felmagasztalva azt írja:

„Halbe Welt hat durch sein Siegen angefüllt Eugenius:
Von der ganzen Welt allein genannt soll sein Eugenius.“

Feljegyezi továbbá, hogy Jenő herceg az előzőtt nagyvezér sátorában tollat ragadott és azt jelentette császárnak, VI. Károlynak: „Ich habe Ihro Majestät gnädigsten Befehl vollzogen und durch den Beistand Gottes viel Feinde erschlagen, mithin einen vollkommenen Sieg erhalten. Vor (für) Gott und meinem Kaiser zu leben und zu sterben gleich bereiter Eugenius“.

Mintha most 200 év elmúltával, itt a Délvidéken és a világháború tűzfészkén sirjaikból feltámadtak volna halhatatlan hőseink és császáruk és királyuk parancsára, Isten segítségével a bátorságnak, a vasakaratnak és az egyetértésnek ugyanazon fegyvereivel újból letörték volna a balkán veszedelmet; csak a nevek változtak: most Mackensen az „edler Ritter, wollte dem Kaiser wiederum kriegen Stadt und Festung Belgrad“; most Kövess és Gallwitz a segítő vezérek.

Ezen történelmi reminiscenciákat kellett előre bocsátanunk, hogy másokkal is megértessük azt a lelki állapotot, mely a világháború kitörésekor és azóta ismételt az üszköt dobó szlavizmustól közvetlenül fenyegetett délvidéki és különösen a temesvári lakosságot hol aggodalommal, hol pedig reményteljes bizakodással töltötte el, míg végül a hatalmas szövetségesünkkel közösen megállapított haditervek sorozatában elérkezvén a balkáni büntető akció végrehajtásának az ideje, a dicső német hadsereg egy csoportjának és egyik legkiválóbb hadvezérének megjelenése a győzelembe vetett hitünket és nyugalmunkat visszaadta.

Mert nem lehet csodálni, ha a serajevói gyilkosságban való részvétellel terhelt Szerbia fenhéjazó magatartásában egész Európa Oroszországnak aknamunkáját és felbújtását ismervén fel, a Délvidék az első perctől kezdve a tőszomszédos szerbeknek orosz haderővel támogatott betörésével számolt, amint az első két hónapban, 1914. augusztus és szeptember hónapokban tényleg a szerb hadak átjöttek a

Száván. Csakhamarmegkönnyebbülést keltett nálunk az a tapasztalat, hogy Oroszország a többi balkán állam semlegessége miatt, főleg pedig saját hódító célját követve, cserben hagyta Szerbiát és egész erejével, a most már gúnyjelzőként hangzó „orosz hengerével“ Kelet-Poroszország és Galicia ellen fordult. Ennek az volt a következménye, hogy az Alduna felé koncentrált cs. és kir. csapataink legnagyobb része, köztük a temesvári 7-ik hadtest is visszajött és szemünk láttára északra ment. Annál meglepőbb volt reánk nézve, akik balkáni haderőnk gyengítését láttuk, a híradás, hogy a Potiorek cs. és kir. tábornagy alatt álló 5. és 6-ik hadtestek a Drinán és Száván át behatoltak Szerbiába, ott nagy sikerrel harcoltak és december 2-án elfoglalták Belgrádot. Az örömmámorból már két hét múlva ki kellett ábrándulnunk. Seregeinknek Szerbiából való visszavonulása után majdnem egy éven át az Aldunán csak határvédelemre szorítkoztunk. Ha a Balkánnal való gyakori összetűzésünk haditörténetére gondolunk, laikus felfogásunkkal és bizonyos fokú babonassággal a sikertelenség okát abban kereshetnők, hogy a támadás ezúttal nem a Délvidék felől indult ki.

II. Egy kis háborús epizód.

Nemsokára ezután egy ártatlan háborús epizód játszódott le Temesvárott, mely kellemes emlékezetünkben fog maradni. Oly időben ugyanis, midőn a németek ugyan már régen végeztek Belgiummal és Franciaországban is már körülbelül a jelenlegi harcvonalat érték el, de az oroszok mélyen bent voltak Kelet-Poroszországban, Galicia nagyobb részében, egész Bukovinában és a Kárpátokon behatolva, Felső-Magyarországon jártak, tehát ebben az időben, 1915. január hó 12-én reggel a temesvári katonai parancsnokság értesítette a polgármestert, hogy délután 5 órakor nagyobb német csapat 26 tiszttel jön Temesvárra s másnap délelőtt tovább megy délnek. Hihetetlennek látszott, hogy az akkori helyzetben váratlanul a Balkánon új akció kezdődik, feltűnő volt, hogy ezen csapatmozgalomnak hírlapi közlését megengedték, amiből akkoriban azt sejtettük, ami most már nyilvánvaló, hogy a német katonaságnak a délvidéken való ezen első megjelenése esetleg felderítő szolgálat lesz, sőt talán csupán demonstráció akar lenni. Mindazonáltal örömmel fogadtuk a híradást, a polgármester dél felé néhány üzlet kirakatában felhívást intézett a városi polgársághoz, hogy erős és hű szövetségesünk csapatait fogadja ünnepélyesen, üdvözlje az egész útvonalon és lobogózza fel a házakat. A felhívásnak leírhatatlan hatása volt; délután 5 órakor a szó szoros értelmében az egész város az utcán volt; a józsefvárosi pályaudvartól a Belvárosig sűrű sorfalakban szorongott a lakosság apraja-nagyja és habár idő-

közben köztudomásra jutott, hogy a katonai vonat három órai késéssel érkezik, a hideg, szeles időjárás dacára este fél kilenc óráig állhatatosan megmaradt mindenki a helyén.

A pályaudvaron a fogadtatásra megjelent Hess Rezső altábornagy, katonai parancsnok, Joanovich Sándor főispán, kormánybiztos, az az alispán, a polgármester és számos katonai és polgári előkelőség. A 800 embertől álló német csapat, Hoffmann százados vezetése alatt a Belvárosba vonult, hol a tisztek a Koronaherceg szállodánál elváltak, a legénység pedig egy közeli barakkban lett éjjelre elszállásolva. Az egész úton virágokkal halmozták el a katonákat, a közönség közéjük keveredett, a katonai rend felbomlott és a csapat felvirágozva, énekelve diadalmenetben vonult be.

Este a város közönsége vendégül látta a német tiszteket és ugyanannyi cs. és kir. katonatisztet a Koronaherceg szállodai Vigadó nagytermében, ahol számos felköszöntőben nyilatkozott meg a szövetségi hűség és barátság. Ekkor láttunk először német katonákat városunkban. Igaz gyönyörűséggel szemléltük délceg, feszes és vidám magatartásukat és élvezettel hallgattuk nyugaton és északon viselt hadi tetteiket és a végső győzelembe vetett feltétlen bizakodásukat, melyet kapitányuknak egy kérdésre adott válasza jellemez, hogy Varsót feltétlenül bevesszük, mert a császár megparancsolta. Pedig hol voltunk akkor még! Varsó csak augusztus 5-én esett el; de igaza volt.

Másnap délelőtt 11 órakor a német csapat ismét a közönség ünneplése közt kivonult a pályaudvarra és elutazott Fehértemplomba.

Kedves és felejthetetlen kis háborús epizódban volt részünk.

III. Mackensen hírneve és haditettei.

Milyen más körülmények közt jöttek hozzánk 1915. évi szeptember elején újból német katonák; milyen dicső győzelmeket arattak, milyen óriási területeket hódítottak azóta!

A németek erősen tartották nyugaton az egy évvel előbb elfoglalt harcvonalukat, Oroszországtól elfoglalták Kurlandot és harcvonalukat kitolták Rigáig, Dünaburgig és Vilnáig; szövetséges hadseregeink pedig már rég kiűzték az oroszokat Magyarországból, Bukovinából és a Tarnopol körüli kis részlet kivételével egész Galiciából, elfoglalták Orosz-Lengyelországot Varsó fővárossal együtt és harcvonalukat keletre Brest-Litowskon túl Pinskig és lejjebb Wollhynián át Rownóig tolták ki. Akkoriban ügylátszott, hogy hadseregeink az oroszok végső leveréséig és Pétervár elfoglalásáig meg sem állanak.

Pedig az események mutatják, hogy a szövetséges hadvezetőség

úgy nyugaton, mint északon egyelőre nyugvópontra jutott; az elfoglalt harc vonalakat — melyeket most is tart — megerősítette és a hadszínteret oda helyezte át, ahol az entente nem is sejtette, a Balkánra.

Temesváron át 1915 augusztus végén és szeptember elején temérdek katonai vonat vitte először a cs. és királyi és honvéd-csapatokat, később a német harcosokat és városunkban elterjedt a híre, hogy kezdődik a balkáni új hadjárat és Temesvárott lesz e hadsereg főhadiszállása.

De még ennél is sokkal nagyobb eseményről járt a hír, habár az utolsó napig kételkedtünk abban, hogy a már világhírré emelkedett nagy oroszverő hadvezér, Mackensen Ágost német tábornagy ott hagyja dicsőséges győzelmeinek hadszínterét és maga lesz a balkáni hadsereg fővezére.

Sóvárogra várta Temesvár a hír megvalósulását, mert ez esetben bizonyossággal számolhatott Szerbia leigázásával, ami nélkül nem mulhatott el az a súlyos lidércnyomás, mely a Délvidék és Temesvár lakosságát a balkán zavarok óta állandóan nyugtalanította.

Végre 1915 szeptember 18-án valóra vált reményünk; bekövetkezett a világháború egész folyamán reánk nézve legfontosabb és legörvendetesebb esemény, — hozzánk jött a dicsőséges német hadseregnek egyik legnagyobb hadvezére, akit a hír és tisztjeinek nyilatkozata szerint még soha sem győztek le, — kezébe veszi a balkán hadsereg vezetését az a kemény katona, aki a hadi dicsőség és a katonai rang legfelső fokára emelkedett és akit a Délvidék lokalpatriotizmusa nyomban a nagy Hunyadi János és Savoyai Jenő herceg dicsfényével övezett.

Mert ekkor már igen nagy volt Mackensen híre és még nagyobbak voltak hőstettei.

Mint lovassági tábornok és a német XVII. hadtest parancsnoka 1914 augusztus elején vonult harcba Kelet-Poroszországnak veszélyeztetett helyeire és Hindenburg hadseregében már augusztus 28–29-én a híres tannenbergi csatában, melyben 70.000 orosz elesett és 100.000 fogoly ejtettet, Mackensen hadteste egymaga 25.000 foglyot ejtett, köztük 4 tábornokot, akiket maga kísért Passenheimba a városházára és ott lovagias tiszteletből diszörséget állíttatott fel. Szeptember 3-án a császár az első osztályú vaskeresztel tüntette ki.

Október végén átvette az eddig Hindenburg által vezetett kilencedik hadsereg főparancsnokságát. Ezzel a hadsereggel most már Posen tartomány felől Orosz-Lengyelországba hatolt, November 14-én elfoglalta Wloclawek várost, 15-én már Kutno-Leschnitzán át Lodz felé haladt. November 30-án a legmagasabb német katonai kitüntetést, a „Pour le Mérite“ érdemkeresztet kapta.

A legfelsőbb hadvezetőség december 2-án jelentette, hogy a

november 11-től december 1-ig Wloclawek, Kutno, Lodz és Lowitch körüli harcokban több mint 80.000 sebesületlen orosz került a 9-ik hadsereg fogságába. Néhány nap múlva, december 6-án, születésnapja reggelén Mackensen elrendelte Lodznak ostrommal való bevételét és délután 5 órakor már táviratozhatta nejének: „Lodz liegt auf meinem Geburtstagstisch.“ December 17-én a császár kinevezte vezérezredesnek (Generaloberst), amihez Ferenc József Ő Felsége is, aki már előzőleg a Lipóttrend nagy keresztjével tüntette ki, levélben fejezte ki szerencsekívánatát és fegyverbaráti üdvözlését küldte.

Ekkor már Németország Hindenburggal egy sorban hódolt Mackensennek és az 1914-iki karácsony ünnepeken a népfelkelők az „O Tannenbaum“ melódiára énekelték: „O Hindenburg, o Hindenburg! Wie schön sind deine Siege! Du machst nicht nur in Preussenland, nein auch in Polen dich bekannt. Mit Mackensen, mit Mackensen, da lässt sich halt was machen! Der ist fürwahr der rechte Mann, den Hindenburg wohl brauchen kann.“

Az 1915. év első három hónapját Mackensen Lodzban töltötte, honnan 100 kilométer hosszú vonalon kemény védőharcra volt lekötve, miközben január 31-én Borzinovnál az oroszoknak 25.000 főnyi veszteséget okozott.

Április hó 16-án a császár más rendeltetést bízott reá és evégből kinevezte a 11-ik hadsereg főparancsnokává, melylyel a balkáni hadjáratot is vezette. Akkoriban azt kapta feladatul, hogy az alája rendelt cs. és kir. hadsereggel együtt az oroszokat kiűzze Galiciából, melyet az oroszok már magukénak tekintettek. Főhadiszállását május 1-én mint „A. O. K. 11.“ Neu-Sandec-be helyezte. Már másnap szervezte és május 3. és 4-én az egyesült porosz, bajor, osztrák és magyar seregekkel végrehajtotta a nagy tarnow-gorlicei áttörést és Mackensen május 5-én jelentette császárnak, hogy a meghagyásnak, mely szerint az ellenség állását a Lupkow-szorosig tarthatatlanná tegye, megfelelt. Megszámlálhatlan hadizsákmány és 30.000 fogoly maradt a győzők kezében. És azután kelet felől Boroevics és Linsingen hadseregeivel, nyugat felől Woyrsch hadseregével karöltve megindult az orosz gőzhenger visszagördülése Galiciából Lengyelországba és onnan Oroszországba. A gorlicei áttörés éreztette hatását a kárpáti harcvonalon is, honnan az oroszok sietve kezdtek visszavonulni. A császár a gorlicei áttörés alkalmából hálájának elismerésül a nagylovagok csillagát és a Hohenzollern királyi házrendnek nagy lovag keresztjét a fegyverekkel (Stern der Grosskomture und Grosskomturkreuz des königlichen Hausordens von Hohenzollern mit Schwertern) adományozta neki.

Ugyancsak még május hóban átvette a 11-ik hadsereget a Wislok és San folyókon, 24-én elfoglalta Radymnot és ezzel eldön-

tötte Przemysl sorsát; az erős várat, melyet az oroszok március 22-én elfoglaltak, Mackensen hadai június 3-án visszafoglalták. Ferenc József Ő Felsége hálájának az által adott kifejezést, hogy Mackensen vezérezredest a III. Frigyes Vilmos porosz király nevét örökösen viselő cs. és kir. 10-ik huszárezred második tulajdonosává nevezte ki.

Most már négy hadsereget adtak Mackensen vezetése alá, melyek a természettől erős és az oroszok által hónapokon át kiépített grodeki állást áttörvén, a Bőhm-Ermolli cs. és kir. altábornagy által vezetett 2-ik hadtest június 19-én bevonult az 1914. szeptember 11-iki óta orosz kézben volt galíciai fővárosba, Lembergbe. Császára még aznap este táviratban fejezte ki Mackensennek és az alája rendelt csapatoknak elismerését és a legmagasabb katonai rangra emelte, kinevezte tábornagnak; ezt a rangot a német császár ugyanakkor a szövetséges hadsereg közös sikerének jelzéseül a cs. és kir. hadsereg fővezérének, Frigyes főhercegnek is adományozta. Másnap Mackensen maga is bevonult Lembergbe, melyben Bőhm-Ermolli és a polgárság küldöttsége mint Galícia felszabadítóját és a legyőzhetlen középeurópai fegyveres hatalom fővezérét hódolattal üdvözölték.

Ekkor már a halhatatlan hadvezérek magas dicsfényébe emelkedett és német hazájának városai és egyetemei vetekedtek egymással Mackensennek díszpolgárságot és dísz-doktorságot adományozni, a lauenburgi kerület egyik ujonnan létesült községét pedig róla nevezték el.

De nem maradt idő a pihenésre, a 11-ik hadsereghez tartozó négy hadcsoport tovább űzte az ellenséget a San és Bug között; cs. és kir. csapatok július 30-án bevették Lublint, augusztus 4-én kövesházai Kövess Hermann csapatai bevonultak Ivangorodba, másnap, augusztus 5-én bajor csapatok elfoglalták Lengyelország fővárosát, Varsót; augusztus 12-én Lukow, 26-án Brest-Litowsk, szeptember 1-én Luck és 9-én, vagyis ugyanazon a napon, melyen a balkáni hadsereg főhadiszállására érkeztek német vendégeink, Dubno került a szövetségesek kezébe.

Ezzel véget ért a 11-ik hadseregnek északon kijelölt feladata és ebből az alkalomból Vilmos császár Mackensent azon lovagok sorába emelte, akik Poroszországban mint elsők állják körül a királyi trónt, a fekete sasrend magas rendjét adományozván neki.

IV. A temesvári főhadiszállás előkészítése. Mackensen érkezése.

Csoda-e ezek után, ha Temesvárott kétkedéssel fogadták a szál-longó hírt, hogy a világháborúnak egyik legnagyobb, legdicsőbb hadvezére pihenés nélkül most itt délen folytatja a hadak útját és új országok leigázására vállalkozik?

Közönségünk örömmel támogatta a főhadiszállás előkészítését. A helybeli katonai hatóság 1915. szeptember elején 350—400 német katonatiszt részére kért elszállásolást a városi hatóságtól. Minthogy a szállodák a háború alatt állandóan átvonuló katonatisztek elszállásolása következtében ilyen nagy számú katonatisztet hosszabb időre nem fogadhattak be, ennél fogva a rendőrfőkapitányság a lakosságot fel-szólította, hogy nélkülözhető lakhelyiségeket engedjen át. A felhívásra feles számban történtek bejelentések és számosan díjtalanul ajánlottak fel a német tisztek számára szobákat. Közben a főhadiszállás vezérkara, főhadbíztossága és számos egyéb parancsnoksága számára iroda-helyiségek biztosítottak.

Szeptember 9-én megérkeztek az első német tisztek és megkezdődött a berendezkedés.

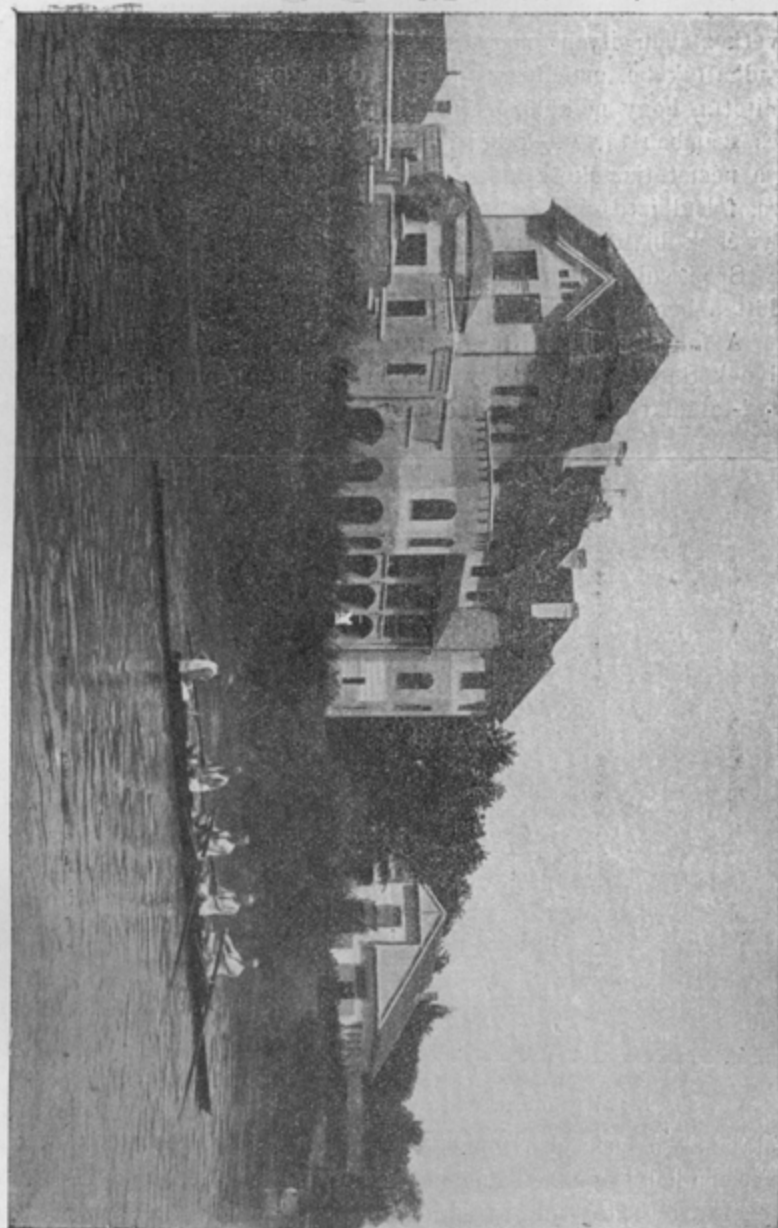
A főhadiszállás „Kriegszentrale“ elnevezésű vezérkara számára, melynek Seeckt altábornagy (Generalleutnant) volt a parancsnoka, a Lloyd-társulat készségesen átengedte a Sziuházzal szemben levő új

Lloyd palota, a vezérkar irodái és Mackensen lakása.

palotájának összes első emeleti Lloyd-bírósági és club helyiségeit. Ezekben a helyiségekben a nappali és éjjeli szolgálat folytonossága miatt a vezérkari tisztek meg is háltak. A Temesbegavölgyi vízszabályozási társulat a 11-ik német hadsereg hadtápfelügyelősége részére átengedte a Hunyadi híddal szemben levő palotájának összes földszinti helyisé-

geit, melyekben Westarp gróf altábornagy volt a parancsnok. A csolnakázó és korszolyázó egyesület (Regatta-Club) begamenti egész épületét

Csolnakázó és korszolyázó telep, a hadbiztonság helyiségei.

átengedte a hadvezetőség hadbiztossága számára. A német tábori posta és hadipénztár a Ferenc József úton levő Dauerbach palota egyik üresen álló nagy üzlethelyiségében rendezkedtek be.

Tiszti étkezdék voltak és pedig a főhadiszállás vezérkara számára a Koronaherceg szálloda vigadó terme és mellékhelyiségei, továbbá a Józsefvárosban a Hunyadi úton levő „Délvidéki Casino” földszinti terme és a Bonnaz utcában a Ferenc József hiddal szemben levő „Horgony” kávéházi helyiségek.

A tiszti lakások, az irodai és egyéb helyiségek biztosítása és berendezése szeptember 9-ikétől 18-ig befejeztetvén, ez utóbbi napra volt jelezve a főparancsnok megérkezése. Azt a nagy eseményt, hogy a 11-ik német hadsereg főparancsnoka, Mackensen Ágost tábornagy jön Temesvárra, mint pozitívumot a helybeli cs. és kir. katonai parancsnokság a városi hatóságnak is csak egy nappal előbb hozta tudomására, úgy hogy a nagy hadvezérnek méltó elszállásolása majdnem zavart okozott, különösen azért, mert a lakást a hadvezéri irodával egy házban kívánták berendezni. De a fővezér nevének hallatára a Lloydpalota II-ik emeletén lakó özvegy Rózsahegyi Ferencné a legnagyobb előzékenységgel, ellenszolgáltatás nélkül átengedte 6 szobából és mellékhelyiségekből álló fényesen berendezett lakását, maga pedig kiköltözködött a Gyárvárosba sógorához. Itt lakott tehát Mackensen Ágost tábornagy és személyi segédtisztje, Krahmer őrnagy 1915. szeptember 18-ikától október 29-ig és itt látta vendégül október 22-én Frigyes cs. és kir. főherceg ő fenségét.

A világhírű német hadvezér szeptember 18-án, délelőtt 11 óra után érkezett különvonaton a józsefvárosi pályaudvarra, ahol a cs. és kir. 61-ik gyalogezred egy díszszázada volt felállítva és ahol Hess Rezső cs. és kir. altábornagy, temesvári katonai parancsnok néhány magasrangú német és cs. és kir. tiszt kíséretében fogadta. A díszszázad megismerlése közben a zenekar a német himnuszot játszotta. Ezután Ferenczy Sándor temesmegyei alispán, Geml József polgármester és Hoitsy Gedeon magy. kir. államvasúti üzletvezető üdvözlötték a tábornagyot, aki néhány szóval barátságosan köszönetet mondott. Azok, akiknek véletlenül tudomásuk volt a híres vendég érkezéséről, a pályaudvar előtt és az utcákon lelkes éljenzéssel üdvözlötték. A lakásán való megérkezése után egy félóra mulva a tábornagy már látogatást tett Hess Rezső katonai parancsnoknál, Joanovich Sándor kormánybiztos főispánnál, Ferenczy Sándor alispánnál és Geml József polgármesternél.

V. Élet a főhadiszálláson.

Ekkor kezdődött a főhadiszálláson a nagy sürgés-forgás; a város képe egyszerre megváltozott; a laktanyákban, a temérdek sok barakkban és kórházakban elhelyezett mieink és látogató hozzáfartozóik, valamint az állandóan váltakozó csapatmozgalmak által amúgyis rendkívülien felélénkült forgalom a dübörgő német gépkocsik és óriási teherautók százainak zajában szinte veszélyessé vált; a szemünknek idegen és a rangfokozati distinkció szempontjából különleges, de csakhamar megszokott és megkedvelt német egyenruházat és a háború alatt liberálisan kezelt cs. és kir. uniformisok tarkasága internacionális jelleget kölcsönzött városunknak. Verőfényes napokon a hadi eseményektől amúgyis állandó izgalomban tartott és a híreket naponként többször közlő kirakati plakátok által is az utcára vonzott lakosság a nyüzsgő katonasággal együtt valósággal ellepte a Jenő herceg-téri és a Ferenc József-úti korzókat, a külvárosokba vezető fasorokat, a vendéglőket, kávéházakat, színházat és mozgóképszínházakat. Különösen a vendéglői, kávéházi és kereskedői üzletek az abnormálisan felszökött eladási árak dacára soha sem tapasztalt élénk keresletnek a tárgyai voltak. Mindazonáltal valótlannak bizonyult az a vélelem, hogy városunkban a drágaságot a német katonákkal megnövekedett kereslet idézte elő, mert a drágaság akkor már meg volt, a németek pedig úgy a tisztí étkezdék, mint a legénység és kórházak étellemezési szükségletét a magukkal hozott és utánrendelt cikkekkel házi kezelésben látták el. De a német katonai intézmények és csapatok számaránya az itt állandóan központositott 15—20 ezer cs. és kir. katonai létszámhoz képest nem is volt magas, mert a főhadiszállás ideje alatt, vagyis 1915. szeptember 9-től október 29-ig részint állandóan, részint átmenetileg elszállásolva volt állományok, nemkülönben a később még itt maradt német katonai kórházak állománya volt összesen és pedig 2441 tiszt (kik közül 953 magánlakásokban, 1488 pedig szállodákban volt elhelyezve), továbbá 5127 legénység, 285 önkéntes ápolónő, 1004 ló és 538 gépkocsi.

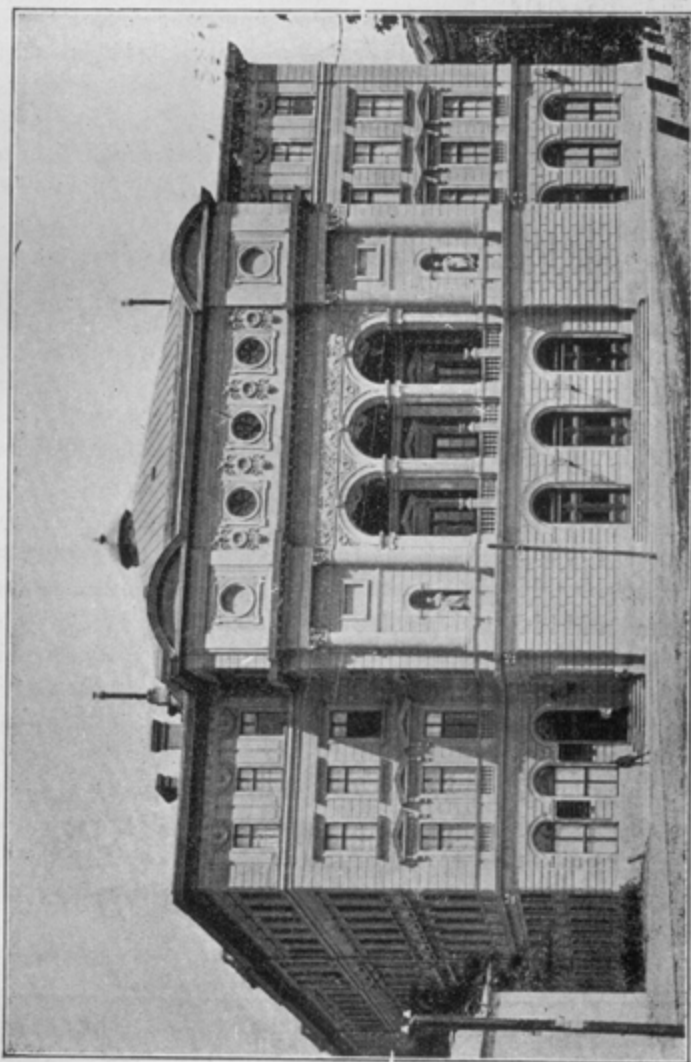
Fenséges és magas tagjai voltak a főhadiszállásnak: Waldemar porosz királyi herceg, aki 1915. október 10-től 27-ig a „Koronaherceg” szállodában lakott.

János Albrecht meklenburgi herceg, a berlini Kolonial-Gesellschaft elnöke, aki 1915. október 3-tól 29-ig özvegy Neuhausz Ernőné által átengedett fényes lakásban lakott, annak Ferenc József-úti palotájában.

Albrecht, Urach hercege, aki 1915. szeptember 26-ától október 1-ig Návai Ernő máv. üzletvezető helyettesnek a Vécsey utcai Székely-féle házban birt lakásában volt elszállásolva.

Albert, Holstein hercege, aki október 25-én érkezett és Baruch Izsónak Lloyd palota II-ik emeleti lakásában lakott.

Tautloff bolgár vezérkari alezredes október 2-án (tehát még Bulgária nyílt csatlakozása előtt) érkezett Temesvárra, a „Korona-herceg” szállodában lakott és állandóan a főhadiszálláson maradt.

Ferencz József színház a Koronaherceg szállóval.

Ezekén kívül rövid látogatáson voltak a főhadiszálláson: Frigyes cs. és kir. főherceg Ő Fensége, cs. és kir. osztrák és német tábornagy, aki 1915. október 22-én d. e. 9 órakor az Aldunáról érkezett Mackensen tábornagy látogatására és az ennek lakásán dr. Glattfelder Gyula

csanádi róm. kath. és dr. Létics György gör. kel. szerb püspökök, Joanovich Sándor kormánybiztos, főispán és Geml József polgármester részvétele mellett adott rövid reggeli után gépkocsin megtekintette a várost, 11 óra 20 perckor megtisztelte a városház tanácskozó termét magas látogatásával, ahol a város történelmi nevezetességű térképeit és okmányait tekintette meg és déli 12 órakor különvonaton tovább utazott.

Wild von Hohenborn porosz hadügyminiszter szeptember 23-án érkezett és három napon át a „Koronaherceg” szállodában lakott.

Von Falkenhayn, a német nagyvezérkar főnöke október 24-én érkezett és egy napig tartózkodott itt.

Husny bey török vezérkari őrnagy október 25-én érkezett, a „Koronaherceg” szállodában lakott és 29-én, a főhadiszállással együtt, elhagyta városunkat.

Csupán rövid látogatáson voltak még a főhadiszálláson:

Frigyes Adolf mecklenburgi herceg, aki az első látogatást tette Szófiában Zeppelinnel.

Kövesházi Kövess Hermann cs. és kir. gyalogsági tábornok (azóta vezérezredes) és von Gallwitz német tüzérségi tábornok (azóta szintén vezérezredes).

A főhadiszálláshoz a cs. és kir. hadseregünk részéről be voltak osztva:

Lustig vadász-alezredes, Franz őrnagy és Meisinger huszárkapitány a vezérkar részéről, továbbá Dückl intendans és báró Láng Mihály polgári biztos.

A főhadiszállás óriási munkájára és az alapos munkabeosztásra világot vetünk a különböző német katonai parancsnokságok, intézmények és csapatok felsorolásával:

Nem kevesebb mint 42 parancsnokság stb. működött Temesvárott és pedig:

1. Stab des deutschen Armee-Ober-Kommandos (A. O. K.) Parancsnoka von Seeckt altábornagy. Állománya 15 tisztt, 42 legény és 136 kísérlégény, 24 ló és 24 gépkocsi.

2. Hauptquartier des deutschen A. O. K. Parancsnoka von Sieger altábornagy. Állománya 5 tisztt és 10 legény.

3. Stab des 3. Korps. Parancsnoka von Lochow tábornok. Állománya 5 tisztt és 40 legény.

4. 10-tes Reserve-Korps. Parancsnoka von Kosch altábornagy. Állománya 4 tisztt.

5. Pionierstab. Parancsnoka von Winkler altábornagy. Állománya 3 tisztt és 10 legény.

6. Stabsoffizier der Pioniere. Parancsnoka Klotz alezredes. Állománya 2 tisztt, 8 legény, 5 ló.

7. Etappen-Inspektion der 11-ten deutschen Armee. Parancsnoka gróf Westarp altábornagy. Állománya 18 tisztt és 30 legény.

8. Etappen-Inspektion, engerer Stab. Parancsnoka Madlung vezérkari őrnagy. Állománya 16 tisztt, 117 legény, 100 ló, 36 gépkocsi és 45 csendőr.

9. Etappen-Kommandantur 10. Parancsnoka Winter százados. Állománya 5 tisztt, 25 legény és 33 ló.

10. Etappen-Sanitäts-Depot. Parancsnoka Wiegand kapitány. Állománya 6 tisztt, 33 legény, 15 kocsi és 30 ló.

11. Etappen-Sanitäts-Kraftwagen-Abtheilung. Parancsnoka Wolf hadnagy. Állománya 1 tisztt, 158 legény és 57 gépkocsi.

12. Etappen-Kraftwagen-Kolonne 85. Parancsnoka Symon főhadnagy. Állománya 2 tisztt, 74 legény és 27 gépkocsi.

13. Etappen-Hilfskompagnie 36. Parancsnoka Kühnast százados. Állománya 1 tisztt, 160 legény, 7 ló és 7 gépkocsi.

14. Kraftwagen-Fernsprech-Zug. Parancsnoka Mallach hadnagy. Állománya 1 tisztt, 41 legény és 5 gépkocsi.

15. Leichte Kraftwagen-Etappen-Kolonne Nr. 92. Parancsnoka Borchert százados. Állománya 4 tisztt, 150 legény és 59 gépkocsi.

16. Telegraphen-Bau-Kolonne. Militär-Eisenbahn-Direktion 2. Parancsnoka Rady őrnagy. Állománya 1 tisztt és 39 legény.

17. Armee-Telegraphen-Abtheilung 11. Parancsnoka Petz főhadnagy. Állománya 3 tisztt, 56 legény 6 gépkocsi.

18. Armee-Telegraphen-Abtheilung 1. Parancsnoka Neumann százados. Állománya 11 tisztt, 306 legény, 95 ló és 34 gépkocsi.

19. Funken-Kommando 7., 9. und 11. Parancsnoka König százados. Állománya 5 tisztt, 100 legény, 100 ló és 8 gépkocsi.

20. Feldflieger-Abtheilung 69. Parancsnoka Müller százados. Állománya 15 tisztt, 150 legény és 6 ló.

21. Stabsoffizier der Flieger. Parancsnoka Geedtz százados. Állománya 4 tisztt, 7 legény, 4 ló és 7 gépkocsi.

22. Fliegerdepot 30. Parancsnoka Grafe hadnagy. Állománya 1 tisztt és 3 legény.

23. Luftschiffer-Truppe 14. Parancsnoka Jakobi százados. Állománya 3 tisztt, 201 legény, 5 ló és 3 gépkocsi.

24. Feldwetterstation Nr. 22. Parancsnoka Guerle hadnagy. Állománya 1 tisztt és 3 legény.

25. Sperrfahr-Zug-Division der Elbe. Parancsnoka báró Grothe főhadnagy. Állománya 1 tisztt és 21 tengerész.

26. Trinkwasser-Kommando. Parancsnoka Hojräve hadnagy. Állománya 1 tisztt, 48 legény, 48 ló és 24 teherkocsi.

27. Mobile deutsche Bahnhofskommandantur 8. Parancsnoka Backmeister alezredes. Állománya 3 tisztt és 5 legény.

28. Verpflegs-Kolonne 25. Reserve-Division. Parancsnoka Kollmann hadnagy. Állománya 5 tisztt, 100 legény, 178 ló és 75 gépkocsi.

29. Verpflegs-Kolonne 54. Reserve-Division. Parancsnok Frics százados. Állománya 5 tisztt, 60 legény, 110 ló és 26 gépkocsi.

30. Nachschub zur Heeresgruppe. Parancsnoka Bosch főhadnagy. Állománya 36 tisztt.

31. Begleitungsamt 4. Armee. Parancsnoka Pornit százados. Állománya 1 tisztt és 15 legény.

32. Preussisches Landsturm-Infanterie-Bataillon XI/32. Parancsnoka Lactoux őrnagy. Állománya 24 tisztt, 936 legény, 29 ló és 10 gépkocsi

33. Landsturm-Infanterie-Bataillon Bayreuth 2. III. B. 23. Parancsnoka Szandtner alezredes. Állománya 25 tisztt és 1000 legény.

34. Regimentsstab der I. Abteilung Feldartillerie-Regiment 13. Parancsnoka von Haldenwang alezredes. Állománya 10 tisztt, 63 legény és 63 ló.

35. Abteilung des 3. Husaren-Regiments. Parancsnoka Fayn százados. Állománya 4 tisztt, 53 legény és 58 ló.

36. Kurze Marine-Kanonen-Batterie Nr. 4 (42 cm.). Parancsnoka Motz százados. Állománya 7 tisztt, 125 legény és 18 ló.

37. Geräthe-Depot der 101. Infanterie-Division. Parancsnoka Heren főtörzssörmester. Állománya 60 legény és 64 teherkocsi.

38. Kranken-Transport-Abteilung. Parancsnoka Rosenbaum főtörzssorvos. Állománya 2 tisztt, 36 ló és 6 gépkocsi.

39. Krankenschwestern Breslau. Állománya 18 önkéntes ápolónő.

40. Kriegslazareth des I. bayr. Reserve-Korps. Parancsnoka dr. Schmitt tábornok főtörzssorvos (General-Oberarzt). Állományában volt 54 tisztt és orvos, 170 egészségügyi katona, 81 önkéntes ápolónő és 8 ló.

41. Kriegslazareth Abteilung 127. Parancsnoka dr. Kolbe főtörzssorvos. Állományában volt 26 tisztt, 95 egészségügyi katona, 64 önkéntes ápolónő és 58 ápoló.

42. Kriegslazareth Abteilung Nr. 122. Parancsnoka Schernell General - Oberarzt, delegierter Geheimrat Winter és Chefarzt dr. Königsfeld. Állománya 32 tisztt és orvos, 87 legény, 82 ápoló és 90 önkéntes ápolónő. Ezen parancsnokság legtovább maradt itt és csak 1916. február 17-én 130 napi működés után távozott. Ezen idő alatt 15.000 német katonát ápoltak és ezek közül csak 20 haláleset fordult elő.

Ezen 40., 41. és 42. alatti parancsnokságok átvették a cs. és kir. katonaságtól az áll. gimnáziumban, az áll. felsőbb leányiskolában, a

Magyar-utcai iskolában és az aradi uton berendezett kórházakat, valamint a barakkszerűen létesített gyárvárosi nagy járványkórház egy részét, továbbá a Vörös Kereszt egylettől a Dózsa-utcai siket-néma intézeti kórházat.

Ez a sok parancsnokság, intézmény és hivatal tanuságot tesz a hadvezetőség óriási munkája és a munkának legrészletesebb megosztása mellett. Igazi német alaposságra vall ez a minutiosus felkészültség a harcra, a harcban előforduló minden nehézség és akadály legyőzésére és a biztos siker kivívására. Aki pedig látta, amint mi láttuk, hogy a főhadiszálláson senki sem volt fölös számban és senki sem maradt tétlen, hogy minden ember egész napon át, sőt a legtöbben késő éjjel is komoly, nehéz munkában görnyedtek, — s aki megfigyelte a német raktárakban felhalmozott óriási felszerelési anyagot, a természetes, nehéz teherautókban — amilyeneket a Lenau-téren egyidőben nyolcvan látunk — azt a sokféle legkiválóbb munkaeszközöket és a modern technika legújabb, sőt számos eddigelé ismeretlen vívmányaival berendezett műhelyeket: az többé nem csodálkozik azon, hogy a német katona nem ismer lehetetlen feladatot és nem ismer vis majort sem.

Útak építése, vasúti sínpar fektetése, mozdonyok szétszedése és átalakítása, mint a milyenre szükség volt a gyenge alépítményű szerbiai vonalakra való átmenetelnél, 200—250 személyre fekhelylyel, konyhával és szerszámokkal teljesen berendezett munkásvonatoknak gyors beállítása mellett — hidak verése, mocsaraknak kidöntött fák segítségével való szárazzá tétele: époly boszorkányos gyorsasággal és präcisitással történik, mint az ellenséges állásoknak bombázása, meg-rohanása, vas- és betonépítményeknek a borzadalmas negyvenkettes mozsarrakkal való szilánkká lövése.

A császári parancsot, a kitűzött feladatot minden német katona szent kötelességének tartja a legerélyesebb vasakarattal, feltétlenül teljesíteni, s e mellett eltörpülnek az aggályok vagy nehézségek. Erre nézve például jellemző, hogy midőn a városi villanytelep igazgatója aggályát fejezte ki az iránt, hogy egy a szomszédos községben létesített nagyobb villamos katonai berendezéshez megkívánt erős áram esetleg a városban lévő lámpák kiegészét eredményezi, a telepet építő német műszaki tiszt azt válaszolta: „Ez nekem mindegy”; s mikor az igazgató tréfásan megjegyezte, hogy hisz akkor Mackensen tábornagy is sötétben fog maradni, a német tiszt újból azt mondta: „Ez is mindegy nekem; Ó excellentiája porosz katona, aki tudja mi a hadi kötelesség és meg fog elégedni faggyu gyertyával is”.

A hírszolgálat a legtokéletesebb új berendezésű temesvári táviró, pósta- és távbeszélőállomás és a villámgyorsan felállított szikratáviró útján oly kifogástalan volt, hogy Mackensen tábornagy október hó

végén, amidőn a szövetséges hadseregek már Valjevónál, Petrovácánál, Kusenónál és Kladovánál tartottak, megjegyezte, hogy csak azért viszi a főhadiszállást közelebb a harctérhez, Semendriára, mert a közeledő, zord vagy viharos időjárás esetleg mégis zavart idézhetne elő a hírszolgálatban.

Ha a főhadiszállásnak szüksége volt valamely telepre, iparvágányra vagy helyiségre, azt határozottan, feltétlenül és gyorsan ugyan, de a magyar törvények és szabályok szigorú betartása mellett, a cs. és kir. katonai hatósággal egyetértőleg igényelte a városi politikai hatóságtól. E tekintetben soha kellemetlenség nem fordult elő s azért le kell szögeznünk az országban szállongó azon híresztelések valótlanosságát, mintha az óriási hatalmához képes túlságosan előzékeny, nemes és lovagias fővezér vagy alantasai a hazai törvények és hatóságok bármilyen sérelmére rendelkeztek volna városunkban, amint azt az országgyűlés képviselőházában és a felsőházban is szóvá tették. Az élelmezés drágasága ellen úgy védekeztek, hogy szarvasmarhát, sertést, burgonyát, rizst, bort és sört hazulról hozattak maguknak és az élelmezést nemcsak a tiszti étkezőkben és laktanyákban, hanem kórházaikban is saját házi kezelésükben látták el.

A főhadiszálláson állandóan foglalatoskodó 300—400 német katonatiszt hol óriási térképek fölé hajolva, hol az íróasztalnál görnyedve, hol meg gépkocsin tova iramodva meg visszasietve, oly érdekfeszítő látványt nyújtott, hogy képzeletünk az Aldunánál egyre sűrűsödő harcosaink felé szállva, szinte láttuk mint jelölik ki minden fegyvernemnek, minden csapatnak, minden tápvonalnak és autónak helyét hetekre előre és minden eshetőséggel számolva; mint javítják, vagy építik a stratégiai szempontból fontos közlekedési utakat és vasutakat; mint készülnek a széles folyamok áthidalására és miként távolítják el a hadviselésnek kedvezőtlen akadályokat. Tanulmányozták és úgy ismerték a felvonulási és ellenséges földterület összes terepviszonyait, annak minden emelkedését, völgyét, vízfolyását, árkat és bokrát, mint otthonukat.

De még a nemzetiségi viszonyokat és az aldunai szerbek mult évi magatartását is kellett tanulmányozniok és okulva a mieink tapasztalatain, mert a nők és gyermekek közt is akadtak árulók, a teljes biztonság végett egész községeket teljesen evakuáltak. Szóval a főhadiszálláson elkészítették és összeillesztették a nagy művelet minden apró részletét, mint az órás az óra szerkezetét és azt útnak indítva, nyugodt önbizalommal felelhettek érdeklődésünkre azzal a stereotyp kijelentéssel: „Es geht alles planmäßig.“

VI. Szerbia és Montenegro meghódítása.

És mindezt a lázas tevékenységet a külvilágtól oly észrevétlen csendben végezték, hogy az egy hónap múlva megkezdett rajtaütés egészen váratlanul és elkészületlenül érte az ellenséges entente-ot. Hiszen 1915. szeptember havában a világ figyelmét és érdeklődését a nyugati és északi frontokon nagy hevességgel folytatott harcok és a törököknek Gallopolinál és a Dardanelláknál az angolok és franciák fölött elért döntő s teljes sikere lekötötte.

Pedig akkor már diplomatiánk tisztában volt Bulgáriával és ezt a legujabb szövetségesünket is belevonva a számításba, a temesvári főhadiszálláson már a közös offenzíva tervén dolgoztak. Az események mutatják, hogy az entente csak szeptember vége felé és a Bulgáriában 22-én elrendelt általános mozgósítás által figyelmessé téve, ébredt az új veszély tudatára, mikor a mi balkáni hadseregünk már kinyújtotta markát Szerbia megfojtására.

Október 2-án már itt tartózkodott Tautloff bolgár vezérkari alezredes, október 3-án az orosz követ ultimátumot adott át Bulgáriának és az angolok Salonikit szemelték ki új operációjuk bázisául, október 5-én d'Amade francia tábornok Szerbiával tárgyalt Macedónia védelméről, október 6-án Bulgária visszautasította az orosz követeléseket, mire az orosz követ és később az entente többi követei is elhagyták Sofiát.

Ugyanezen a napon és másnap, október 7-én Mackensen tábornagy lent járt az Aldunán és megsejmelte a szövetséges hadseregeknek a Dunán, a Száván és Drinán át több helyen egyszerre véghezvitt átkelését és megelégedetten hazatérve, október 8-án engem abban a megtiszteltetésben részesített, hogy déli 1 órára a vezérkari tiszti étkezéskor a dejeunerhez vendégül hívott meg. Étkezés közben azt mondta, „Heute wird Belgrad fallen“, s mikor kérdeztem, hogy fellobogózzuk-e a várost, gondolkodva hozzátette, hogy még nem, mert a munka esetleg elhúzódhatik más napig. Ily biztonsággal és nyugodtsággal csak az a hadvezér nyilatkozhatik a több mint 100 kilométernyi távolságban harcoló katonáiról, aki parancsának kivihetőségéről és pontos végrehajtásáról feltétlenül meg van győződve.

És tényleg az 1915. október 9-iki hadi tudósítás, mely Mackensent először említi mint az ujonnan alakított balkáni hadcsoporthoz fővezérét, közölte, hogy miután a hadsereg főrésze már átkelt a Száván és a Dunán, és mivel a Kövess Hermann alatt álló német csapatok a Cigány-szigetet és a Belgrádtól délnyugatra fekvő magaslatokat elfoglalták: — Kövessnek osztrák-magyar csapatai már előző napon behatoltak Belgrad északi részébe és ostrommal vették be a város erődjét, a

Citadellát, ma pedig (9-én) német erők nyugat felől törtek utat a Konakhhoz.

Ez a gyors és fényes siker a nagy diadalokhoz szokott edzett hadvezér szívverését is fellüktethette, mert a Belgrádból jött jelentés vétele után délután 2—3 óra között az örömhírt személyesen megvitte Hess Rezső cs. és kir. altábornagynak, dr. Glattfelder Gyula csanádi püspöknek, Joanovich Sándor kormánybiztos főispánnak és nekem. Mackensen nobilis előzékenységére és figyelmességére vall, hogy lakásomon tudomást szerezve arról, hogy délutáni alvásra tértem, nem engedte meg felköltésemet, hanem később délután tudatta, hogy a belgrádi Citadellán és a királyi várakon osztrák-magyar és német zászlók lengenek. Ugyanezt tette Hess altábornagynál is. Önként értetődik, hogy az egész város lobogódíszit öltött és este a cs. és kir. 61 gyalogezred zenekara a Jenőherceg induló hangjai mellett a fővezér lakása elé vonult és a közönség lelkes éljenzésétől fogadott serenádott.

Ugyancsak Belgrád bevételéhez fűződik a fővezért jellemző nyilatkozat, melyet később tett előttem, midőn a győzelmeit dicsőítő sajtóközleményekre terelődött a beszéd; ekkor a legkedvesebb természetességgel és nyugodt komolysággal azt mondotta, hogy nem képes hozzászokni a sok ünnepeltetéshez és nem érti, hogy miért tulajdonítanak neki oly különös érdemet, mikor most is csak azt teszi, amit egész életében tett, hogy t. i. lelkiismeretesen teljesíti kötelességét. Ujabban csak azt lehet róla mondani hogy az Isten megsegítette és hogy szerencséje volt; amint a dunai átkelést is, mely világghistóriai, dicső haditett volt, nem ő, hanem derék katonái vitték véghez. Ismeretes különben, hogy minden nagy győzelme és az ezért ért kitüntetése után ekként nyilatkozott és köszönetet mondott a Mindenhatónak, aki bennünket vezet.

Ezután már gyors iramban törtettek előre a szövetséges hadseregek Szerbia földjén; október 14-én pedig, miután szerb katonák betörték Bulgáriába, a bolgár király is hadat üzent Szerbiának és most már két felől történt az előnyomulás. Semendriát a németek már előbb, 12-én foglalták el, 14-én elesett Pozarevac, 19-én a bolgárok elfoglalták Vranjét, ugyanezen napon Kövess bevette Obrenovácot és mienk lett a Macsva; a cs. és kir. hadsereg 21-én elfoglalta Sabácot, a bolgárok pedig Kumanovot és Köprilit, másnap Negotint, 23-án a németek Orsovánál keltek át a Dunán és elfoglalták Tekiát és Kladovánál arattak győzelmet, 24-én a bolgárok bevették Üsküböt; 25-én cs. és kir. lovasok bevonultak Valjevoba, a németek Petrovácba, 26-án Kövess és Gallwitz csapatai Kusevot és Neresnicát foglalták el, 27-én orsovai hadcsoporthunk Ljubicevacnál egyesült a bolgár katonákkal és

elfoglalták Palánkát, ugyanaznap pedig a bolgárok Knyazeváczt és másnap Zajecart és Pirotot szállották meg.

Ekkor Mackensen tábornagy elérkezettnek látta az időt arra, hogy a főhadiszállást a hadszíntérhez közelebb vigye. Városunkban a főhadiszállási irodákban nagy sürgés-forgás, csomagolás volt látható és október 29-én este a szívünkhöz nőtt dicső hadvezér, miután délben megtette búcsúlátogatásait, a vezérkarral együtt elhagyta városunkat és Semendrián állapotott meg.

A következő eseményeket már csak Mackensen vállalkozása teljes sikerének jellemzésül néhány szóval jegyezzük fel. November 5-én megnyílt a dunai közlekedés és Orsováról az első hajó érkezett Viddinbe. November 6-án elesett Nisch a bolgárok által, a szerb király és kormány második székhelye; november 14-én Mackensen elrendelte, hogy a szerbektől elvett hadizsákmány kizárólag Bulgáriát illesse. November végén a szerbek több mint 100.000 hadifogoly és 500 ágyú, valamint a Bulgária által elfogott 50.000 hadifogoly és 265 ágyú hátrahagyásával Albániába megfutamodtak; december 1-én Péter szerb király megszökött; 4-én pedig már megnyílt Szófia és Nisch között a vasúti forgalom.

Szerbia sorsát követte csakhamar Montenegro, melyet Kövess cs. és kir. csapatai, miután január 11-én a Lovcenhegyet és 14-én Cetinjét elfoglalták, annyira leigáztak, hogy Nikita király 17-én Ferenc József Ő Felségétől békét kért. Mivel azonban országát elhagyta, Montenegrot hadaink elfoglalták.

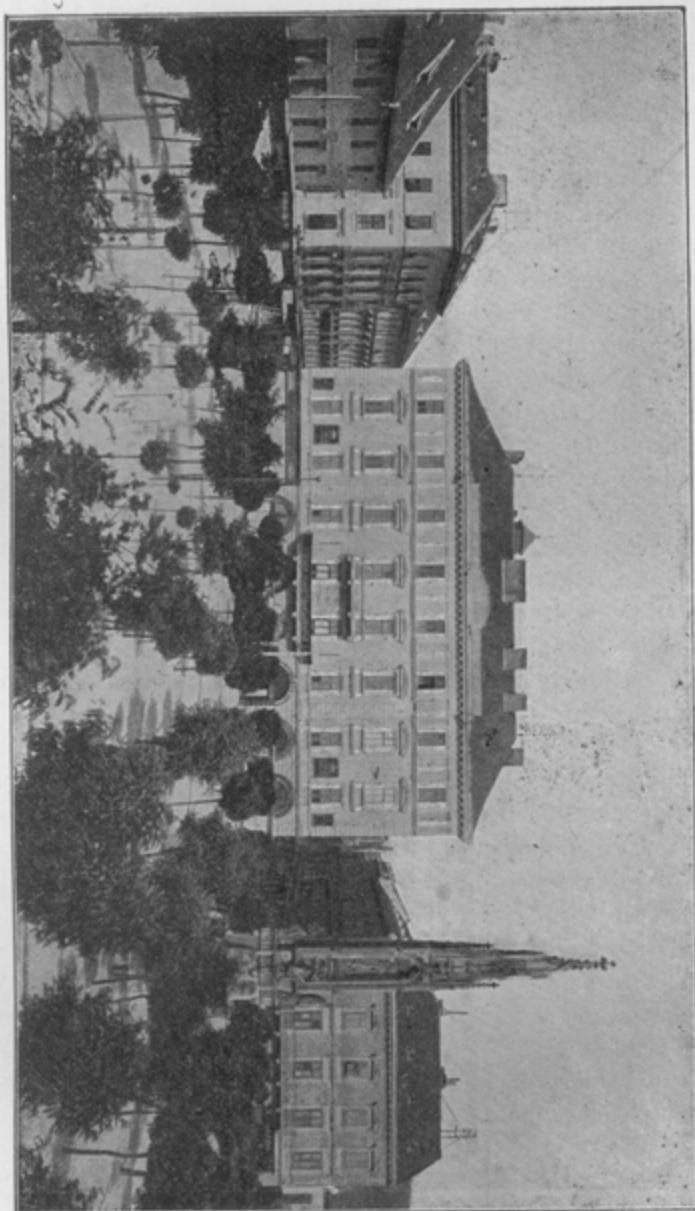
Két balkán állam meghódításával tehát Mackensen Ágost tábornagy — mint mondaná — egyelőre megtette kötelességét.

Mi azonban hozsannát zengünk neki a nagy, a dicső győzelemhez és mint elődeink 200 év előtt a legvitézebb felszabadító homlokát a halhatatlan dicsőség babérkoszorújával fonták körül és Savoyai Jenő herceget a világtörténelem aranylapjain örökítették meg, mi a hazánk és legközvetlenebbül a Balkánnal szoros érdekeltségben álló Délvidék és Temesvár szab. kir. város biztonságának, nyugalmanak és jövő boldogulásának évszázados ellensége teljes leverését és — amint reméljük — a nagyszláv ábránd sirba döntését oly világraszóló végleges győzelemként ünnepeljük, melyért Mackensen Ágost tábornagnak végtelenül mély hálával tartozik e város, a Délvidék, a magyar haza és az egész monarchia. A világtörténelem legfényesebb lapjai fogják dicső tetteit és halhatatlan érdemeit megörökíteni.

VII. Temesvár és a német vendégek.

De még nem zárhatom le a sorokat, míg búcsút nem veszek kedves német vendégeinktől és a felejthetlen emlékü fővezér kimagasló egyéniségét jellemző néhány adatot nem jegyzek fel.

Sokat láttunk, sokat tapasztaltunk és sokat tanultunk a németektől és a mai nemzedéknek feledhetlen jó és kellemes emlékezetében

A Jenő hercegtér.

marad a főhadiszálláson tartózkodó német katonaság.

Hogy viszont milyen benyomást nyertek a németek nálunk

és milyen emlékeket vittek rólunk magokkal, azt ugyan bajos a fővezérnek az illetékes tényezők előtt, vagy a tiszteknek és legényeknek temesvári barátaik és ismerőseik előtt tett elismerő, udvarias kijelentései alapján feltétlenül kedvezőnek jelezni, de hisszük, hogy a valóban szívélyes vendégszereteten kívül, mely soha sem marad hatás nélkül, Temesvár város, mely a várfalak bilincseitől alig tíz év előtt szabadult fel, az új sugár- és körútak mentén — a jövő nagy Temesvárnak mintegy vázát jelezve — még csak elszórtan álló palotákkal, páratlan ligeteivel és fasoraival, az új csatornázás és vízvezeték révén kifogástalan tiszta levegőjével és ivóvizével, katonai, egyházi és polgári legfőbb hatóságai, nagyipari és kereskedelmi intézményeivel, szállodáival, éttermeivel és fényes kávéházaival, a szélrózsa minden irányába szétágazó villamos közúti vasutaival: bizonyára kellemes tartózkodásu művelt nagy magyar város benyomását keltette bennök.

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a németek kellemesen meg voltak lepve Temesvártól, mert Magyarországot nem ismerte közölők senki csak hírből, ez pedig — nem ők mondták, de mi tudjuk — nem annyira kedvező, mint megérdemelnők s ilyen modern vidéki magyar kulturvárosra nem gondoltak. Azt azonban többektől hallottuk hogy Temesvár neve ismertebb Németországban, mint más magyar városé, mert minden Schlaraffia, minden Burschenschaft és minden vidám társaság éneklí a Savoyai Jenő herceg idejéből fennmaradt bordalt:

„Auf dem Schlosse zu Gradesko,
Hinterwärts von Temesvár,
Sass der edle Fürst Bibesko,
Serbiens greiser Hospodar.
Sagt, was tat denn Fürst Bibesko,
Auf dem Schlosse zu Gradesko,
Hinterwärts von Temesvár?
Sliwowitz trank Fürst Bibesko,
Serbiens greiser Hospodar.

A kölcsönös érintkezést könnyűvé és barátságossá tette az a körülmény, hogy városunkban minden művelt ember beszél németül is. Ennek a hírért már az útról magukkal hozták, sőt Mackensen tábornagy érkezése utáni napon megjegyezte, hogy őt úgy informálták, hogy Temesvár lakosságának $\frac{3}{4}$ -ed része német, pedig akár merre megy, csak magyar szót hall. Ezt nem kellemetlen csalódásként mondta, de magyarázatot várva, röviden vázoltam Temesvár multjából azt, hogy a török uralom alatt a délvidékről teljesen elköltözött a magyarság és itt csak szerbek, görögök, örmények és cigányok maradtak a törökök után, hogy továbbá gróf Mercy 1717 után számos német családot telepítvén le az akkori Bánátba, Temesvárott is Balthazar Tobias Hold

bajor sebész lett az első polgármester és német lett a közigazgatás, a lakosság, az iskola és minden egyéb, sőt az is maradt másfél évszázadon át; de az utolsó 40 év alatt szép csendesen, minden magyarosi-

Városház, mely 1737—1738-ban épült.

tási kényszer nélkül, épen a németeknek, ami legjobb hazafiainknak lelkesedése révén városunk nemcsak szellemben, hanem nyelvben is magyarrá lett; de a német nyelvet még mindig, nemcsak az öregebb generáció, hanem minden műveltebb ember szóval és írásban bírja.

VIII. Mackensen életrajza.

És most már kizárólag a felejthetetlen Mackensen egyéniségével kívánok foglalkozni, úgy ahogy láttuk, úgy ahogy megismertük és úgy ahogy tiszteltük és megszerettük.

Ahhoz azonban, hogy tetteit, nyilatkozatait és magatartását megérthessük és megbecsülhessük, röviden közlöm élete folyását úgy, ahogy azt a múlt év végén róla irt németországi biográfiákból olvastam.¹

Szász vér csergedez ereiben, szőke haj és mélyen fekvő kék szem jelezte a szász typust, de kora ifjúságát porosz földön töltvén, Poroszországért rajongott, harcolt és élt. Atyja az Alten grófnak a szászországi Dahlenberg melletti Leipnitz birtokán volt jószágkezelő, midőn Mackensen Ágoston 1849. december 6-án született. Anyja Rink Mária, erdésznek a leánya.

¹ Életrajzi adatok „Feldmarschall Mackensen“ von Wilhelm Renner Berlin füzetből.

Tíz éves korában 1859. Torgau városba került a gymnasiumba, de mivel idegen nyelvek tanulására nem volt hajlama, átlépett a reáliskolába. Torgau város két irányban hatott az ifjú lelkületére; vallásos érzületére mély benyomást tettek azok az emlékek, melyek a reformatio ezen bölcsőjében éltek, ahol Luther 1521-ben az első prédikációt tartotta; katonai hajlamát és a huszárokért való rajongását felébresztették a Nagy Frigyes huszárjainak ott vívott fényes győzelmeiről évenként tartott iskolai ünnepélyek és az ifjúság lelkesedése, melyet az 1864. évben Dániával viselt háborúba induló torgauai tüzérek és az oda hozott dán sebesültek keltettek. Miután 1865-ben atyja Lindenau birtokot vette bérbe, a fiu Halleban folytatta és 1868-ban elvégezte a középiskolát.

Haza kerülve rövid ideig atyja mellett gazdálkodott és 1869-ben mint gyakornok Corsa birtokra került, de még ugyanezen évi október 1-én mint egyévi önkéntes belépett a 2. sz. testőrhuszárezredbe, a poseni Lissa városban. Ennek és testvérezredének, az 1. sz. huszárezrednek, melyek ma már mint 1. sz. ezred egyesülve vannak, egyenruhája fekete, zsinórzata fehérszürke. a kucsmán pedig a halálfej díszlik. Ezt a ruházatot legszívesebben és büszkeséggel viseli a tábornagy ma is, mint az ezred à la suite tábornagya.

Mint önkéntest találta az 1870/71-iki német francia háború, s amikor a mozgósítási parancs 1870. július 16-án Lissába jött, a mi önkéntesünk „Gefreiter“ volt.

Az első csatában Wörth mellett augusztus 5—8. napjain vett részt; augusztus 31-én Sedan előtt állott és látta Napoleon császárt, akit az ő ezrede escortált; szeptember 17-én már Páris alatt volt és október 5-én mint címzetes őrmester egy felderítő szolgálatért megkapta a vaskeresztet. December 3-án tartalékos huszárhadnagynak lett kinevezve és 1871. június 24-én szabadságolva lett és visszament Halleba az egyetemmel kapcsolatos gazdasági főiskola hallgatójaként.

Habár gyermekkorá óta igen szerette a természetet és a gazdálkodást, melyben felnőtt, mégis nehezen vált meg a katonai szolgálatól, mert ehhez vonzotta szíve-lelke. De azért mint kötelességtudó ember szülei kívánságának alávetve magát, ezzel a mondással: „In der Welt muss man arbeiten, in den Idealen leben“, a főiskolán is megállotta helyét, sőt csakhamar ő lett az egyetemi ifjúság vezére, az „Akademischer Landwirthschaftlicher Verein“ reprezentációs elnöke, a felolvasó gyűléseknek és báloknak rendezője.

Végül azonban szülei mégis engedtek szíve vágyának és Mackensen Ágost 1873. május hó 13-án tényleges szolgálatba lépett ezredéhez mint hadnagy.

Csak most érvényesültek kiváló tulajdonságai és a katonai pá-

lyán gyorsan lépett elő, a nélkül, hogy valaha tisztí vizsgát tett volna, vagy felsőbb tanfolyamot hallgatott volna. A legkényesebb feladatokat tisztán önképzéséből oly meglepő szakavatottsággal oldotta meg, hogy csakhamar a nagy Moltke és II. Vilmos császár figyelmét nyerte meg.

Hét évi szolgálat után 1880-ban mint főhadnagy a nagy vezérkarhoz lett beosztva, Moltke gróf tábornagy mellé, ahol az orosz szakosztályba került és alaposan megismerkedett az orosz és balkán viszonyokkal. 1882-ben kapitány és tényleges vezérkari tiszt lett, szintén vizsga nélkül és 15-ik szolgálati évében, 1888-ban őrnagy a vezérkarban.

A német császárnak akkor tűnt fel először, midőn mint Moltke utódjának, Schlieffen vezérkari főnöknek őrnagy-segédtsíztje 1891-ben egy ebéd alkalmából egy nagy ütközetről improvizált előadást tartott. Talán ennek köszönhetette, hogy a császár a fiatal őrnagyot 1893-ban az 1-ső sz. testőr-huszárezred parancsnokává, a rá következő évben alezredesnek és 1895. évben szárnysegédjévé nevezte ki. Ez utóbbi kinevezése feltűnést keltett, mert ő volt az első polgári származású királyi szárnysegéd.

Két év múlva, 1897-ben már ezredes, 1898-ban mint a császár szolgálattévő szárnysegédje Berlinbe került és 1899-ben nemességet kapott. Jellemzők a címerén levő szavak: „Memini initii“, „gondolj a kezdetre“ s ő valóban büszke volt arra, hogy a nép fiából lett nemes.

Most már állandóan császársa oldalán volt; elkísérte 1898. októberben a szent földre; meglátogatták Velencét, Konstantinápolyt, Jeruzsálemet; visszafelé Jaffa, Beirut és Damaskus városokban voltak. A következő évben Norvégiába kísérte a császárt. Egy évvel később, 1900-ban tábornokká lépett elő, de megmaradt mint a császár szolgálattévő generálisa à la suite. 1901-ben az 1. és 2. sz. testőr huszárezredéből alakított huszár-brigádnak tábornok-parancsnoka, 1903-ban pedig altábornagy és a 36. divisio parancsnoka. Érdekes, hogy ebben az évben mint egy porosz tisztí küldöttségnek vezetője egy orosz ulánus ezred jubileumán Skiernewic városban volt és a várkastély parkjában a cárral és a cárnéval társalgott. Most mint győző 1914. október végén újból felkereste a parkot.

Később, 1908 elején lovassági tábornokká neveztetvén ki, átvette a XVII. hadtest parancsnokságát, de a császár egyuttal meghagyta az I. sz. testőr-huszár ezred kötelékében, kinevezvén ehhez à la suite tábornokká. Ezzel a hadtesttel indult 1914. augusztus elején Danzigból a világháborúba.

Mackensen mint katonai író is kiváló hírnevet szerzett. Katonai pályája kezdetétől fogva sokat olvasott és sokat kutatott levéltárakban, naplókban és okmányokban és mindenkor legfontosabb

mesterének a hadtörténetet tekintette. Különösen Poroszország és a halálfejes huszárok viselt dolgai kötötték le figyelmét és már hadnagy korában megírta saját ezredének történetét az 1870—71-iki hadjáratból. Később pedig 15 évi újabb kutatás és adatgyűjtés után megírta az egyesített 1. és 2. huszárezred történetét, mely 1891-ben, az ezrednek 150. éves jubileuma alkalmából jelent meg. Kétkötetes mű ez, mindegyik több mint 1000 lappal, számos rajzzal és képpel ékesítve. Ezt a munkát kis kiadásban az altisztek és legények számára is kiadták. Azonfelül állandóan irt szaklapokban és még 1913-ban mint lovasági tábornok is porosz történelmi társulatban felolvasást tartott „Nyugat-Poroszország és a testőrhuszárok” cím alatt.

Családi élete derűs maradt máig; különösen édes anyját, akire nagyon hasonlít, mindenk fölött szereti és imádja. Vasárnaponként, amikor keresztény ájtatossággal templomba jár, 9 éves kora óta mindig levelet ír anyjának és leghálásabb a Mindenhatónak azért, hogy édes anyja 90 éves korában megérhette fiának a legmagasabb katonai rangra való emelését. Meghatóan írta anyjának, hogy „te vagy az első anya nem fejedelmi vérből, aki fiának tábornagyi kinevezését megélhette”, és dicsőséges hadviselése közben minden nagyobb győzelme után megírta anyjának és hangoztatta mások előtt, hogy Isten után édes anyja imádságának köszöni sikereit.

Mackensen Ágost kétszer nősült; első neje Horn Doris volt, a königsbergi „Oberpräsident”-nek leánya, akivel főhadnagy korában, 1879-ben kelt egybe. Ebből a házasságból négy gyermeke született és pedig Elza, akit Tutti becéző néven ismertek, 16 éves korában elhalt; az 1883-ban született János doktor juris és a háborúban mint Vilmos Ágost herceg segédtisztje kapitányi rangban vesz részt; az 1886-ban született Manfréd Königsbergben Landrat az Oberpräsidiumnál és az 1897-ben született Ruth leánya most is otthon van Danzigban.

Első neje 1905-ben elhalálozván, 1908. április 29-én, mint danzigi hadtestparancsnok nőül vette gróf Osten leányát, Leonie-t, aki mostoha-leányával Danzigban várja a háború lezajlását.

IX. Mackensen temesvári élete.

Ime dióhéjban feljegyeztem azt, amit Mackensenről mint emberről, mint katonáról és mint kiváltságos egyéniségről tudnunk kell, hogy egész nagyságában értékelhessük.

Ezekután senki előtt és legkevésbé Mackensen előtt nem tűnhetik fel banálisnak, ha elfogadva az isteni gondviselés rendelkezése vetett szilárd hitét és ha mi is a sikert a Mindenhatótól várva és minden jóért az Istent dicsérve, mégis meggyőződéssel hangoztatjuk, hogy

a világra szóló fényes hadi tetteket első sorban az ő kiváló erényeinek, tudásának, szívós akaraterejének és szigorú kötelességérzetének, szóval az ő kimagasló rendkívüli egyéniségének köszönjük.

A szigorú kötelességérzet, vasszorgalom, a german őserő, jellem-szilárdság, lovagiasság, nyíltszívűség mintaképének ismertük ezt a nagyműveltségű, mély tudású férfiút, aki 67 éves kora dacára most is egészségtől duzzadó fiatalos egyenes tartásával, nyugodt és mégis határozott fellépésével, őszbegyült göndör haja és erős szemöldöke által markirozott érdekes fejével hódolatra és tiszteletre készítetett és

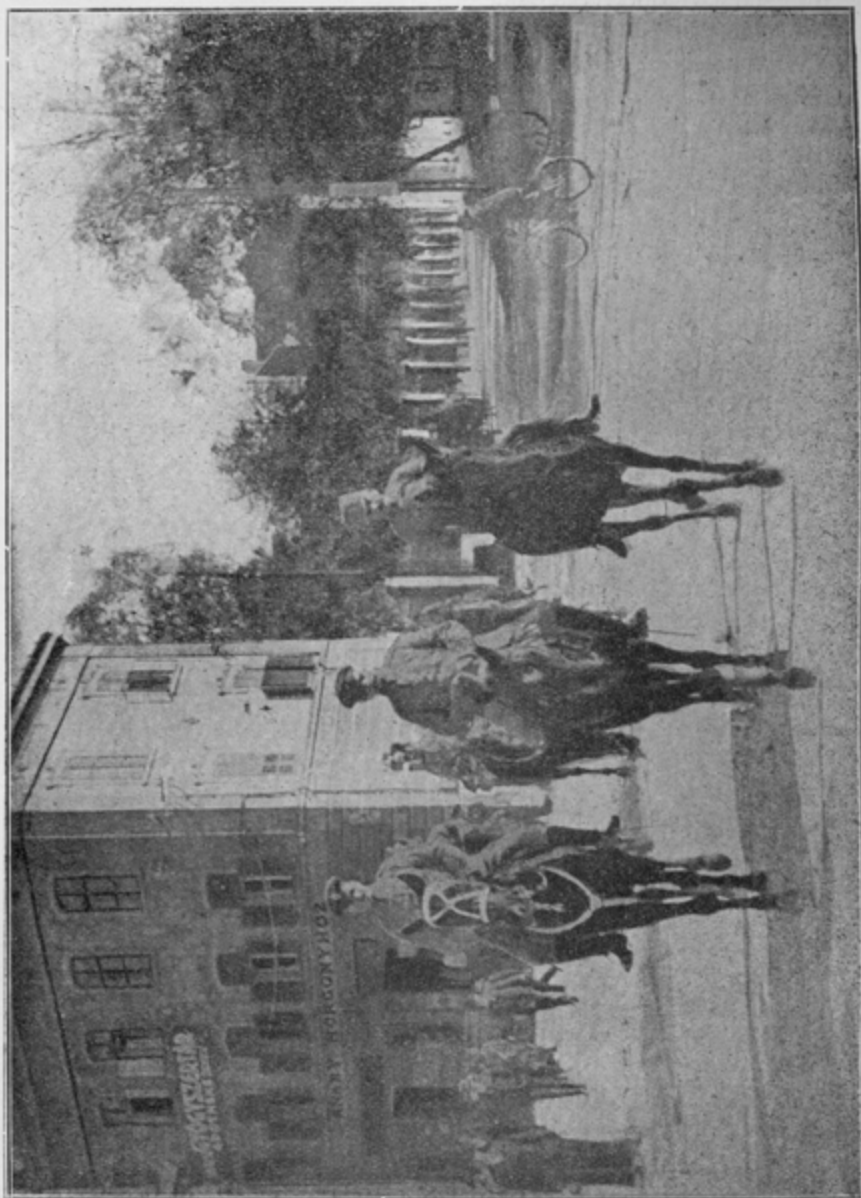

Mackensen a Joanovich kormánybiztos nejjével a Ferencz József uton.

akihez mindenki, aki mélyen fekvő fürkésző és átható kék szemeibe, az okosság, a szívjótság és emberszeretet e fénylő tükrébe csak egyszer bepillantott, melegséggel és szeretettel vonzódott.

Temesvárott megérkezése napjától kezdve figyelme és érdeklő-

dése mindenre kiterjedt, ami előtte új, szokatlan vagy tanulságos volt és mindent német alaposzággal kívánt megismerni.

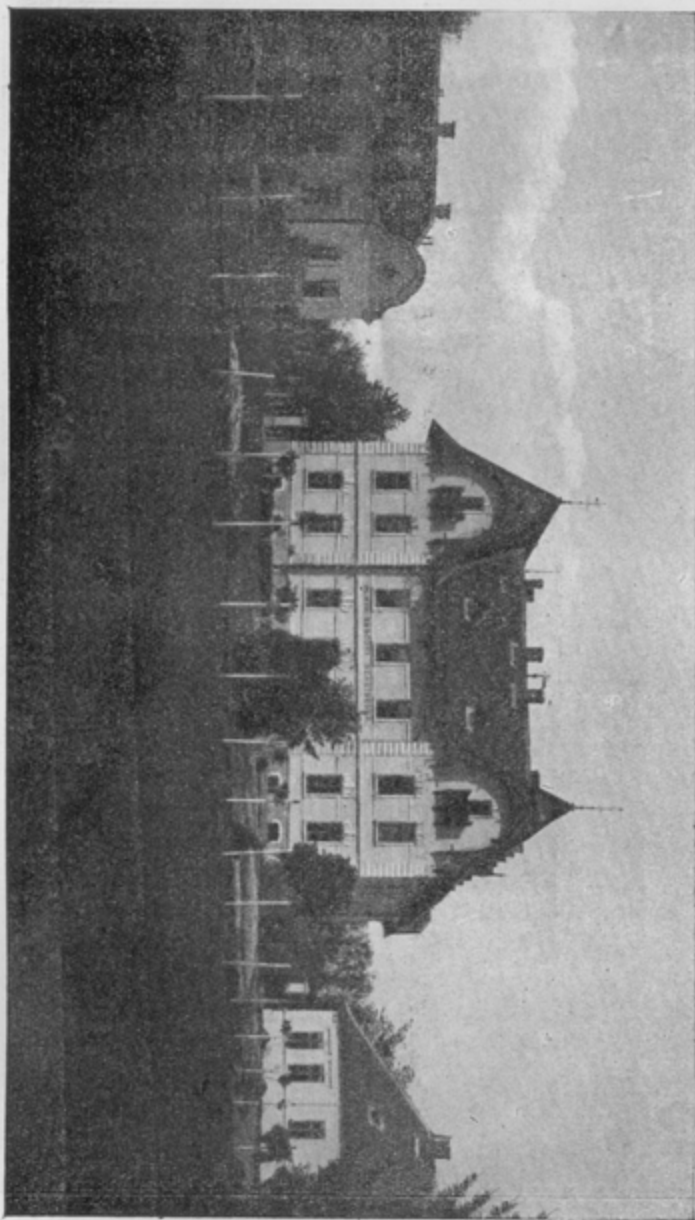

Mackensen sétalovaglása Krahmer őrnagy és Jékay tábornok kíséretében.

Első tisztelgő látogatásomkor, érkezése utáni napon íróasztalán találtam már Temesvár legújabb térképét, melyen a várterületek fölött tervezett új város képét tanulmányozta; egy kis kerek asztalon pedig

Temes vármegye és Temesvárszab. kir. város monográfiája, a „Magyarország vármegyei és városai” vállalatnak négy ujnyi vastag kiadványa

Vadászerdei szakiskola. Mackensen kedvence kirándulólhelye

feküdt, melynek rajzai és képei alapján rögtön felismerte a megye és a város multjának történeti jelentőségét és rövid előadásomból érdek-

lődése még fokoztatván, óhaját fejezte ki arra nézve, hogy a mű szövegét is megismerhesse. Másnap elküldöttem a Barát Armin kir. tanácsos által „Die kön. Freistadt Temesvár“ című írt kisebb német nyelvű monografiát, mely több héten át volt nála és melynek alapján a Frigyes főherceg látogatása alkalmából a városház termében kiállított térképekhez és okmányokhoz már helyi ismerettel tett megjegyzéseket.

Vadászterdei részlet, Mackensen kedvenc lovagló helye.

A várost sokszor és minden irányban megtekintette; gyalogsétáit ebéd után 2—3 óra közt tette meg, reggelenként pedig 9 óra előtt kilovagolt kedvenc fehér lován segédtisztjével, Krahmer őrnagygyal

és két halálfejes kucsmájú husszárral. Lakásáról a Jénő herceg térnek a katonatiszti kaszinó előtti részén ellovagolva, a fák alatt sétáló városi urak reggeli üdvözlését szívélyesen fogadta, gyakran barátságos szót váltva a polgármesterrel. Rendesen a gyakorlótér felé és a Vadászerdőbe és onnan fél 11 óra tájban vissza a Gyárvárosra át lovagolt. Ismerve lovaglási szenvedélyét, Hess Rezső katonai parancsnok felkérésére Jékey Alajos lovas generális a Vadászerdőben Török Sándor m. kir. főerdőtanácsos hozzájárulásával ugrató akadályokat készíttetett, melyeket a fővezér fiatalos bravurral átugratott, kedélyesen oda szólva Jékeynek, hogy nem lesz többé alkalma még egy tábornagyot ugratáshoz vinni. A vadászerdei erdőőri szakiskola rendkívül érdekelte és egy ízben egész délutánt töltött a termekben és apróra megmagyaráztatta a gyakorlati oktatást és ennek berendezéseit. A mintaszerű intézet annyira megnyerte tetszését, hogy Frigyes főhercegnek is, aki csak 3 órát töltött itt, elsősorban ennek bemutatásával kedveskedett. E végből előző napon felkereste a polgármestert és vele részletesen megbeszélte a fogadtatás, a reggeli, a kocsizás és a városházi látogatás programját és délután Krahmer őrnagyot felkérte, hogy a polgármesterrel gépkocsiján — órával a kézben — tegye meg a próbakörutát. Ez a lelkiismeretes pontosság és figyelem szintén Mackensenre vall.

Napi teendőit órapontossággal végezte. Íróasztalánál dolgozott kora reggeltől 1/2 9 óráig, 11-től 1 óráig, amikor lakásából, az átellenes színházi épülettel összeépült Koronaherceg-szálloda vigadótermében berendezett tiszti étkezdébe indult ebédhez, s az ezt követő séta után délután 3 órától este 8 óráig ismét dolgozott. A tiszti étkezdében elköltött vacsora és tisztjeivel való társalgás után hazament. Csapatainak felvonulását és később támadásait részint különvonaton rendszerint éjjel, részint gépkocsin tett utazásai közben szemlélte meg.

Ha itthon volt, vasárnaponként díszbe öltözötten az evangélikus templomba ment, amelyben a német tábori lelkészek istentiszteletet tartottak a katonáknak. A katonaság a templom előtt várt rá, s ő „Guten Morgen Kameraden“ szavakkal üdvözölve katonáit, ezek: „Guten Morgen Excellenz“-el feleltek. A templomban a katonák mindegyike kis imádságos könyvből énekelt és Mackensen maga is a lakásából magával hozott kis énekes könyvét zsebéből kivéve, a gyülekezettel együtt énekelt. A szentbeszédet áhitattal és figyelemmel hallgatta és a neki tetsző részeket fejbőlintással kísérte. Annak bizonyosságára, hogy a templomba nem fitogtatásból vagy pusztán példaadás kedvéért járt, hanem az istentiszteleten és szentbeszédén valóban vallásos érzülettel és áhitattal vett részt, említést érdemel az evangélikus egyház lelkészének közlése, mely szerint a város lakói

közül is számosan eljövén a templomba, többen a szentbeszéd közben léptek be, ami nem mehetett zaj nélkül; ez a fővezért láthatólag bántotta, s azért később az istentisztelet megkezdése után a templomajtót bezáratta, hogy az áhítatot mi sem zavarja.

Egyébként is azt tapasztaltuk, hogy az egész német katonaság mély vallásos lelkiületű és istenhívő és ezt nemcsak a templomban, hanem amint ezt a főhadiszállás eltávoztása után az itt maradt német kórházi személyzet által rendezett karácsonyfa-ünnepélyek, valamint a II. Vilmos császár születésnapján szabad ég alatt tartott ünnepély

Mackensen vasárnapon kijövet az evangélikus templomból.

alkalmából láttuk, alkalmi összejöveteleknél is harmónikusan előadott számos egyházi és hazafias énekek szövegének könyv nélküli előadásával tanúsították.

A gyermekeket rendkívülien szereti Mackensen és ezt szemének oly jóságos tekintetével és oly kedves mosolylyal juttatja kifejezésre, hogy a temesvári gyerekek ezt első perctől kezdve megérezték és confidens bizalmassággal közeledtek „Mackensen-bácsi”-hoz. Lakásából kijöve, a lépcsőn mindig ott találta a házbeli gyerekeket szalutálva vagy éljenezve; az utcán lestek reá a kis diákok és emlékkönyvükbe

vagy Mackensen-képre kérték és kapták autogrammját. Több gyereket névről ismert és előre tudta, hol fog azokkal találkozni. A vadászerdőbe vezető út mentén minden nap egy kis szőke fiú az ablakból kiáltotta feléje az „Éljen“-t, s ezt annyira megszokta, hogy mikor egy nap nem volt a gyerek az ablaknál, beszólt a lakásba, hogy nem-e beteg a fiú. Elutazása napján a főispánétól kérte annak az apró szép gyermeknek

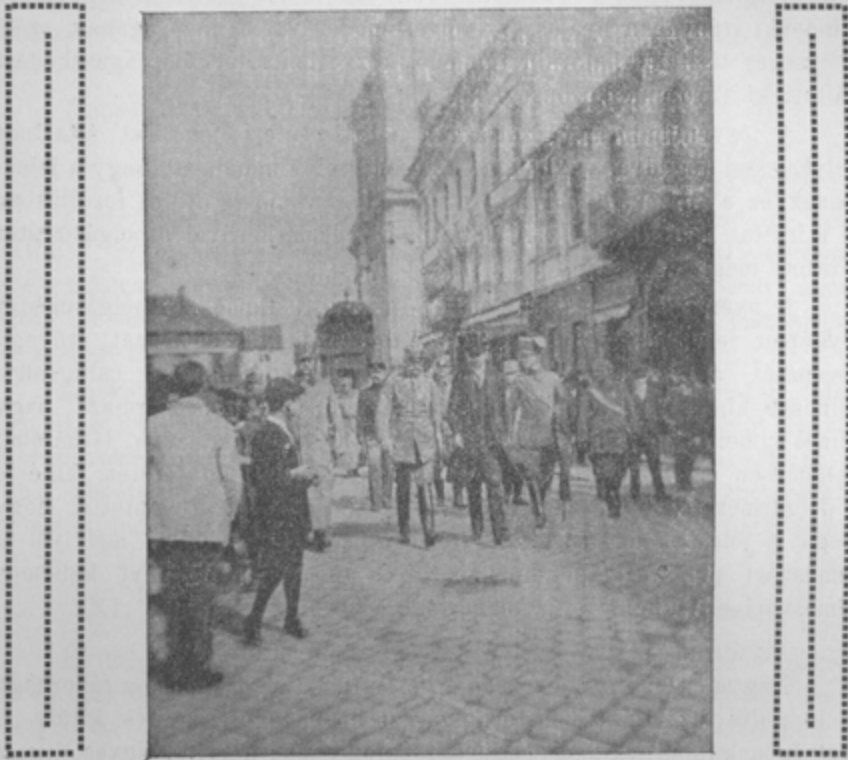

A róm. kath. székesegyházból kijövet, 1915. október 4-én
Ferenc József császár és király születésnapján.

a címét megtudakolni, aki szürke ruhába öltözött anyjával rendszerint megéljenezte az utcán; búcsúzóul emléket kívánt neki adni, de nem sikerült kilétét megtudni.

Két emlékezetes évfordulót ért meg városunkban és ezekről meghatottsággal emlékezett meg környezete előtt; az egyik volt édes

anyjának 90-ik születésnapja és a másik vaskereszttel való legelső kitüntetésének 45-ik évfordulója. Temesvári tartózkodása alatt is két kitün-

Mackensen a Losonc téren Hess altábornagy
és Joanovich kormánybiztos közt.

tetés érte; II. Vilmos császár kinevezte merseburgi kanonokká, Ferenc József királyunk pedig a Szent Istvánrend nagy keresztjét adományozta neki.

X. Temesvár város hódolata.

Temesvár szab. kir. város törvényhatósági bizottsága felhasználta az első alkalmat, amikor a főhadiszállásról szabad volt a nyilvánosság előtt nyilatkozni, hogy a nagy hadvezér iránt hódolatát és tiszteletét kifejezze. Midőn ugyanis a polgármester Frigyes főhercegnek városunkban való tartózkodásáról az 1915. évi október hó 25-én tartott közgyűléshez jelentést tett, megemlékezett arról a férfiúról, akinek a főherceg temesvári látogatása első sorban szólt, Mackensen Ágost németbirodalmi tábornagyról, hatalmas és dicső szövetségésünknek

őroszverő nagy hadvezéréről, akit városunk mélységes tisztelettel és büszkességgel vendégül tisztel falai között és aki a városunk iránt tanúsított megtisztelő érdeklődésével, lekötelező előzékenységével és mindenki irányában nyájas, szívélyes modorával a nagyságának szóló mélységes tisztelet határain túlmenő, közvetlen általános ragaszkodást váltott ki városunk közönségéből.

A törvényhatósági bizottság a polgármesteri jelentést általános helyesléssel fogadva, egyhangu lelkesedéssel kimondotta, hogy a jelentésnek ez a része a tábornagy urnak kivonatilag és német fordításban is átirattal megküldessék. A határozat végrehajtásával a polgármester bízott meg.

A nyert megbízásnak Geml József kir. tanácsos, polgármester olyképen felelt meg, hogy a jegyzőkönyv magyar és német szövegű kivonatát átirat kíséretében személyesen adta át. A calligrafice csinosan kiállított átirathoz a városnak 1781. évből származó nagy színes címeres pecsétje lett hozzáfűzve. Ő kegyelmessége láthatólag kellemesen érintve vette át a város közönségének üdvözlétét, felkérte a polgármestert, hogy ezért köszönetét tolmácsolja, kijelentette, hogy maga is jólesően érzi azoknak az érzelmeknek melegét, melylyel a temesvári polgárság őt elhalmozza és az átvett okmányt kellemes temesvári emlékként fogja megőrizni.

Az átirat magyar nyelvű szövege a következő:

Nagyméltóságú Mackensen Ágost urnak; királyi porosz tábornagy à la suite az I. sz. testőrhuszárezredben, a császár és király Ő Felségének tábornok-hadsegédje és főparancsnok; a III. Frigyes Vilmos porosz király nevű 10. sz. cs. és kir. huszárezrednek ezredes tulajdonosa; lovagja a Fekete Sas magas rendnek és a Pour le Mérite rendnek a tölgygallyal, a magyar királyi Szent Istvánrend nagy keresztje és tulajdonosa az I. oszt. vaskeresztnek.

Kegyelmes Uram!

Temesvár szabad királyi város törvényhatósági bizottsága a folyó hó 25-én tartott közgyűlésében nagy lelkesedéssel adott kifejezést Nagyméltóságod városunkban való tartózkodása fölötti tiszteletteljes és őszinte örömének és elhatározta, hogy az erről hozott határozat Excellentiádnak kivonatilag előterjesztessék.

Midőn szerencsém van a hivatkozott kivonatot Nagyméltóságodnak csatoltan bemutatni, kérem, hogy a mélyen érzett hódolat ezen spontán megnyilatkozását az itt töltött idejéről megemlékezésésként azzal a tiszteletteljes kijelentésemmel fogadni kegyeskedjék, hogy Temesvár szabad királyi város közönsége Excellentiádnak kiváló hadvezéri és emberi tulajdonait és a hőn szeretett hazánk körül szerzett hervadha-

atlan érdemeit a világtörténeti események méltatása alkalmából hálá-
san meg fogja örökíteni.

Kérem Excellentiádat, hogy városunkat jó emlékében megtartani
kegyeskedjék.

Legmélyebb tisztelettel

Temesvárott, 1915. évi október 25-én.

Geml József,

kir. tanácsos, polgármester.

Ezután már csak négy napig volt szerencsénk a hadvezérhez;
október 29-én délben búcsúlátogatásokat tett azzal a kijelentéssel,
hogy másnap este távozik a városból; valójában azonban már aznap
este, csendben, titokban elutazott, kerülve a látogatások viszonzását
és a tüntetést.

Mackensennek ezt a megtisztelő búcsúlátogatását sohasem felej-
tem el, mert mélyen meghatott a kegyelmes úrnak végtelenül kedves
szerelemreméltósága, mellyel megköszönte a város vendégszeretetét és
újból ismételte a városunk közállapotairól és fejlődési képességéről,
valamint temesvári tartózkodásáról többször tett elismerő nyilatkozatait.

XI. Érdeklődés a magyarországi fajrokonok iránt.

És mégis fájóan érintett az a körülmény, hogy a távozás közben,
az ajtónál hozzám intézett kérdéséből azt kellett megtudnom, hogy
hazafiatalan besúgók ebben a komoly órában, midőn az Ausztriához és
Németországhoz való politikai és gazdasági viszonyainknak a háború
utáni rendezésénél olyannyira szükségünk van szövetségeseinknek rokon-
szenvesszerű megértésére és ezernyi honfivérrel tanúsított hűségünk és ráter-
mettségünk elismerésére, éppen a hatalmas német császár legbizalmasabb
emberének nem átalottak olyan rágalmat fülébe sügni, mintha hazánk-
ban a németiség üldözött és elnyomott népfaj lenne, melynek felszaba-
dításáért kellene küzdeni.

Mert csak ilyen hazaáruló szándékkal figyelmeztethették Macken-
sen Ágost német tábornagyot arra a dalra, melyben az 1848/49-iki
szabadságharc leveretése után elnyomott magyar bűbánatában neki
eresztette az akkori elnyomó német, cseh, lengyel morva és minden
más osztráknak, akiket „német” gyűjtőnév alá foglalt, azt a kesergést,
hogy „Mégis huncut a német”.

A kegyelmes úr ugyanis visszaemlékezve arra, hogy első tisztelgő
látogatásom alkalmával a németeknek a XVIII-ik században Magyar-
országba való telepítéséről beszélve, megjegyeztem, hogy az én őseim
is Trierből valók, német eredetemre való hivatkozással azt kérdezte

tőlem, hogy hát csakugyan huncutoknak tartja-e a magyar a németet, bármit művel is?

A kérdésre azzal a nyíltsággal, melyet a jóleső bizalom nekem megengedett, azt válaszoltam, hogy ha csakugyan igaz az, amit neki referáltak, hogy magyar bakák ezt a dalt a német katonák hallatára énekelték, akkor ezek nagyon öreg népfölkelők lehettek, mert az ifjabb generáció már nem is ismeri a dalt és hozzátettem, hogy annak a dalnak az éle soha sem irányult a németiség ellen, ami kitűnik magából a szövegből: „Minek bántja a magyart, hisz az neki jót akart”, — már pedig a németek nekünk soha sem vétettek.

Látszólag megnyugodva, a tábornagy ugyanazzal a nyíltszívúséggel még azt is kérdezte, hogy miért vannak a németek Magyarországon annyira elnyomva? és miért vannak az országban román és szerb nyelvű iskolák és miért nincsenek német iskolák is?

A búcsúzás pillanatában csak röviden azt válaszolhattam, hogy a német nyelvű iskolák felállításának törvényeink époly kevésbé állják útját, mint a szerb vagy román iskoláknak, amint hogy van is számos német nyelvű elemi iskola az országban; de mivel Magyarország egységes nemzeti állam, melyben a hivatalos nyelv a magyar, ennél fogva más nyelvű közép- vagy főiskolákat az állam márcsak azért sem állíthat fel, mert ennek úgysem vehetné hasznát az, aki hazánkban közpályára akar lépni, azt pedig egyik állam sem teszi, hogy a külföld számára nevelje honpolgárait. A román és szerb iskolákat is nem az állam, hanem vagy az illető községek vagy hitfelekezeteik tartják fenn s ugyanez áll a németekre nézve is, amennyiben a túlnyomóan németek által lakott községekben is vagy a község, vagy az ott létező hitközség maga tartja fenn a német nyelvű elemi iskoláját.

De itt vannak az erdélyi szászok, akik nemcsak elemi iskolákat, hanem számos közép- és szakiskolát, sőt hittani főiskolát is tartanak fenn német nyelvű oktatással. Annak, hogy az ország más vidékén miért nincsenek német nyelvű középiskolák, egyrészt az a magyarázata, hogy másutt nem laknak a németek oly tömören együtt, mint az erdélyi szászok, hanem az egész országban elszórtan, a törvényhatóságokban, a járásokban, sőt számos községekben is más nemzeti-ségekkel elvegyülve élnek, s ebből kifolyólag nem koncentrálhatnak erejüket egy helyre, de a másik és a főoka a német középiskolák hiányának az, hogy németeink, kiváltképen pedig a délvidéki németek, akik az ország 2 milliónyi németeinek több mint egy harmadát teszik ki, a legjobb honfiaink, akik nem érzik a német nyelvű magasabb iskolák szükségét, mert hazánkban nemcsak a német földmívelő parasztok, derék svábaink érzik jól magukat, hanem azok is, akik magasabb

életpályára törekszenek, amennyiben ezek is itt az országban keresik és itt meg is találják jövőjüket és boldogulásukat. Ezek a magyar közép-esetleg főiskolát elvégezve, testestől lelkestől magyarokká válnak, habár emellett a minden középiskolában elrendelt német nyelvi és irodalmi oktatás által a német nyelvet nemcsak megőrzik, hanem abban fejlődhetnek is.

Ha végig tekinthetne a kegyelmes úr az ország közhivatalnokai, egyházi férfiai, a szabad foglalkozást űző ügyvédek, orvosok, a kereskedelem, ipar- és forgalomban alkalmazottak névlajstromain, meggyőződhetnék arról, hogy a német nevükről is felismerhető közép-osztálybeli németeink igenis boldogulnak az országban és számosan a legmagasabb polcra jutnak.

A tábornagy úr ezt is figyelemmel, de észrevétel nélkül hallgatta meg, úgy hogy nem vagyok tisztában azzal, valjon megnyugtatták-e szavaim, vagy esetleg hazai németeink állítólagos elnyomatásáról egyebeket is hallott-e, melyeket azonban a távozás idejében már nem hozott elő. Pedig végtelenül fájna, ha a német nemzet leghívebb fiában kétely maradt volna afelől, hogy a hazánkban lakó németek egyenjogú polgárai-e az országnak?

XII. A németek letelepedése Magyarországon.

Ezért és mivel valószínűnek tartom, hogy a városunkban megfordult többi 2440 német katonatiszt és az 5000-et meghaladó legénység sem maradt érintetlen a tendentiosus hamis besúgásoktól, legyen szabad nekem, aki annyira német eredetű vagyok, hogy az 1870-es évek elején, a legmagyarabb kegyes tanítórend temesvári főgymnáziumának két alsó osztályában még kizárólag német nyelven tanultam és vizsgáztam, mert nem tudtam magyarul, legyen szabad még azt elmondani, amit aggodalmamban, szerencsés véletlen találkozás folytán, Budapestről hazajövet, a velem utazó von Jarovicz német birodalmi tábornoknak előadtam, aki megígérte, hogy a kegyelmes úrral pótlólag közölni fogja.

Nem politizáltam és nem is vizsgáltam a kérdést sem politikai, sem nemzetiségi szempontból, amint hogy hazánkban — Istennek hála — német nemzetiségi kérdés nem is létezik, hanem tisztán azt bizonyítottam, úgy ahogy azt mint érdekelt fél érzem, hogy a németajkú magyar állampolgároknak elnyomatásáról szó sem lehet, azoknak semmi panaszra sincs okuk.

Elsősorban a történelem alapján ismertettem a magyarországi németek eredetét. Az ezeréves Magyarországra először a XII-ik század elején jöttek be a németek, akiket II. Géza király a keleti

határ védelmére és a föld kultiválása céljából hívott be a közép Rajna és Mosel vidékéről és akik tömegesen egy helyen Erdély déli részében, telepedtek le. Ezek pedig a most is eredeti nyelvöket és nemzeti-ségöket élő erdélyi szászok, akik a II. Endre által 1224-ben adott szabadságlevelők alapján az akkori nagyszebeni tartományban teljesen autonom politikai jogokat is gyakoroltak a szász egyetemmel és a kerületi szász gróffal az élén, akit maguk választottak. Ezek a szászok a XVI. században mind az evangélikus vallásra tértek át és 1552-ben önálló egyházat alkottak és önmegadóztatásukból nemzeti vagyont gyűjtve, a már 1334. óta minden faluban felállított iskoláikat és templomaikat maguk tartották és tartják fenn. Az idők folyamán ők is szenvedtek a politikai hullámverésektől, sőt a szabadságharc után, az osztrák abszolutizmus 1850-ben meg is szüntette autonómiájukat, de a magyar alkotmány visszaállítása után, az Unióról szóló 1868. évi 43. t.-cikkkel a magyar törvényhozás visszaadta régi szabadságukat, fenntartotta területi egységeket és elismerte evangélikus országos egyházuk autonómiáját. Az egyházi és iskolai célokra szánt vagyonuknak a kormány felügyelete alatt való kezelésére a szász egyetem is megmaradt érvényében, de természetesen önálló politikai és bírósági jogok nélkül. Az erdélyi szászok német elemi iskoláikon kívül 5 főgymnáziumot, 2 algymnáziumot, egy fő- és egy alreáliskolát, több polgári iskolát, egy tanítóképző intézetet és egy hittani főiskolát tartanak fenn sajátjukból. Ha tehát ezek a németek szabadon megőrizhetik régi nyelvöket, régi szokásaikat, fejleszthetik német irodalmukat és teljesen autonom joggal kezelik egyházukat, vagyis ha látjuk, hogy oly kiváltságokat élveznek, mint egyik nemzetiség sem bármely más államban, akkor ezek elnyomatásáról valóban nem lehet szó.

Magyarország többi részeiben csak sokkal később, a XVIII. század elején telepedtek le német családok és pedig egészen más viszonyok között. Az előző század végén ugyanis és részben a XVIII. század elején is Németország nagy részét a 7 választó fejedelem birta, akik egymás közt meghasonolva és egymást folyton nyugtalanítva, a habsburgi császároknak a franciákkal vívott háborúiban részben a császárhoz, részben a franciákhoz csatlakozva, vagy vallásukat változtatva, és a változtatást alattvalóikra is kényszerítve, tartományait állandó pusztulásnak vagy vallási villongásoknak tették ki, miáltal a 30éves háború alatt amúgyis elszegényedett népben oly elkeseredést keltettek, hogy sokan már akkor kivándoroltak Amerikába, Oroszországba és Magyarországnak a török uralomtól már felszabadított részeibe. A hannoveri herceg 1714-ben az angol trónra jutva és Ágost szász fejedelem lengyel királylányát választatván, nem törődtek örökös tartományaikkal, s a jelentékenyebbek közül csupán a brandenburgi

választó fejedelem maradt meg német uralkodónak és mint I. Frigyes a porosz királyi címet véve fel, a német protestánsoknak vezetője lett, s miután fia, I. Frigyes Vilmos 1720-ban Előpomerániát visszakapta a svédektől, ott rend uralkodott.

Ebbe az időbe esett a törököknek Magyarországból való teljes kiűzése végett a végső küzdelem, melyet VI. Károly császár (mint magyar király III. Károly) hadseregei a XVII. század végén és utoljára Temesvár elfoglalásával 1716-ban Savoyai Jenő herceg fővezérlete alatt dicsőségesen végrehajtottak. A törökök kivonulása után néptelen és uratlan maradt a föld és amelynek tulajdonjogát a másfél évszázad előtt elmenekült magyar földbirtokos család nem volt képes okmányilag igazolni, azt a hódító császár nevében részben érdemek jutalmazásául a győztes hadvezéreknek és az itt visszamaradt katonáknak, részben pedig a föld megmunkálására betelepített jövevényeknek engedték át.

Igy történt, és most már csak az előttem közelebből ismert Délvidékről beszéllek, hogy gróf Mercy Florimund, a déli vidéknek a zsiros termőföldekben gazdag Bánátnak katonai kormányzója, aki elzászi származású volt, Bécsben kérte, hogy az elnéptelenedett vidéket Európa minden nemzetiségével, első sorban pedig a félig elveszett vagy elpusztított német tartományok alattvalóival, tehát Lotharingiából, Elzászból, a Rheinpfalzból és a Champagneból népesítsék be.

Császári páténszel ki lett hirdetve, hogy minden letelepedő család ingyen földet, mely 50 holdnyi is lehet és 10 év alatt lefizetendő olcsó vételáron igavonó marhát, lovat, tehenet és tehermentességet kapnak. Erre nemcsak az említett országokból, hanem egész Dél- és Nyugat-Németországból, Hessen, Nassau, Westfalia, Luxemburg, Baden-Würtemberg, Tirol, Sztiria és Szilézia tartományokból, a Schwarzwald-ból seregestől jelentkeztek a kivándorlók és Bécsen át a Dunán óriási hajókkal jöttek az országba. Temesváron is több német tartományból verődtek össze és ennek megőrkítése végett a Losoncytéren levő (most Bristol) szállodát „Zu den sieben Kurfürsten” cégérrel látták el. De a VI. Károly uralkodása alatt álló olaszok, továbbá franciák és spanyolok is ide gravitáltak. Akik útközben a Duna mentén Pécs, Mohács és Belye földjein nem telepedtek le, vagy Jenő hercegnek Buda mellett és a Baranyában levő birtokain nem nyertek földeket, azok mind a Bánátba jöttek, ahol tényleg megkapták az ígért földet. A magukkal hozott vagy később behívott iparosok is kaptak privilegiumokat.

A külföldi németek első telepítése 1718—1724. években történt; a jövevények között — amint ez minden kivándorlásnál általános jelenség — a legtöbben teljesen vagyontalanok voltak, úgy, hogy már

Bécsben útiköltséggel és élelmezéssel kellett őket ellátni (gróf Mercy egy levele szerint „meistens Bettler“). A földművelést kezdetben nem értették; úgy hogy a kormányzó a kerületi tisztartóknak megparancsolta: „dass die Unterthanen zur Besorgung des Ackerbaues angehalten und angeeifert, auch ihnen hierzu die gehörige Einleitung gegeben werden“. A második bevándorlás 1724—1727-ben még tömegesebb volt, mert akkor már az ittlévő telepesek közül többeket visszaküldtek „zur Hereinbringung ihrer im Römischen Reich seien den Freunde“, de ezek közt is sok volt a szerencsét próbáló, vagyon-talan nép.

A telepítés azonban nem mindenütt új községek építésével, hanem meglévő községek kiterjesztésével történt és az új községek sem kerültek egymás mellé, hanem meglévő szerb és román községekkel váltakozva, elszórtan voltak elhelyezve.

Ezek a Bánátba jött telepesek, akik uratlanná vált magyar földet kaptak a császártól, voltak Magyarországnak első szabad parasztjai, amennyiben ingyen szabad földet kaptak; nem volt földes uruk, akinek úri jogait kellett volna tűrniök; nem voltak jobbágyi és robot köteleiségeik, szóval jobb sorsba jutottak mint a milyenben régi otthonukban voltak és amilyenben a magyar jobbágyok részesültek.

És ezt a sorsot ősrégi, most már több mint ezer éves magyar földön találták meg, mert igaz ugyan, hogy a földet akkoriban császári hadak, melyekben csak Pálffy magyarjai harcoltak, szerezték vissza a törököktől, az is igaz, hogy a Bánátot akkor Bécsből kormányozták és abban osztrák mintára először katonai, majd polgári adminisztráció által rendelkeztek, de mivel a császár a Bánátot nem mint ellenséges országot hódította meg, hanem ezt az országrészt mint magyar király szerezte vissza a török hódoltság alól, ennél fogva a Bánát mindig Magyarországhoz tartozónak volt tekintendő és Mária Terézia császárné és királyné 1778-ban tényleg vissza is csatolta.

XIII. Az új hazában.

Nyilvánvaló tehát, hogy a XVIII-ik században bevándorolt németek főleg otthoni súlyos és tűrhetlen viszonyaikból való szabadulás kedvéért jöttek közénk; szebb jövőt kerestek és találtak; itt az országban tehát új hazát nyertek, melynek védelme alatt szabadon élhettek és fejlődhettek, vallásukat szabadon gyakorolhatták és nemzeti nyelvüket zavartalanul használhatták templomaikban és iskoláikban is, sőt épen a Bánátban a középiskolákban is, a latin mellett a német nyelv volt a tanítási nyelv és az maradt még másfél évszázadon át.

Ugy a bevándorolt német családok, mint a következő nemzedékeik megelégedett, szorgalmas, törekvő és kötelességű polgárai lettek ez országnak; a földművelő nép közt, mely a legkülönbébb tájszólású német országokból verődött össze, a babyloni össze-visszaság helyett egy sajátos egységes sváb nyelv alakult ki, melyet a velük együtt lakó más nemzetiségűek, sőt a szomszédos francia nyelvű telepések közt is annyira terjesztettek, hogy ezek is hozzájuk asszimilálódtak. Ma már a hajdani francia nevű és nyelvű községek tiszta sváb községek, a magyarok is csakhamar megkedvelték és megbecsülték őket és köztük is inkább sváb, mint magyar lett az érintkezési nyelv.

Nyelvök szabad gyakorlatát a nemzetiségek egyenjoguságáról szóló 1868: évi XLIV. t.-cikk biztosítja, mely szerint azon községekben városokban és megyékben, melyekben a németek nagyobb számban vannak és a képviselőtestület tagjainak egy ötödrésze ezt kívánja, a gyűlési jegyzőkönyveket német nyelven is kell vezetni. A gyűlésekben és a saját községi bírósága előtt mindenki saját nyelvén szólhat és a község tisztviselői az érintkezésben is ezt a nyelvet kötelesek használni; egyházközségek iskoláikban a német oktatás nyelvét használhatják; a hatóságokhoz német nyelvű beadványt nyújthatnak be; jogosítva vannak akár községi, akár egyházi, vagy magánúton saját erejükből német nyelvű alsó- és középiskolát felállítani, melyek az állam intézeteivel egyenjogúak; a közigazgatási és bírói hivatalokban a német vidékeken az ezen nyelvben jártas személyek alkalmazandók.

XIV. A németek állítólagos elnyomatásának cáfolata.

Ezek után még csupán a németek nemzetiségének sokszor hangoztatott állítólagos elnyomatására nézve kívánok ugyancsak a délvidéki u. n. bánáti viszonyok ismerete alapján nyilatkozni.

Minden elfogulatlan szemlélő megállapíthatja azt a tényt, hogy a délvidéki német paraszt két évszázad óta német maradt, még oly községekben is, melyekben kisebbségben volt. Az a körülmény, hogy újabban a német tannyelvű elemi iskolákban a hétnek bizonyos óráiban a magyar írás- és olvasásban való tanítás is kötelezően van előírva, csak nem vezethet a német nemzetiség elnyomatására? mert az a német paraszt, aki az elemi iskola elvégzése után falujában, ővéi közt marad, hacsak önszántából nem akarja a magyar nyelvet tovább művelni, akár el is felejtethi magyar nyelvtudását, mert továbbra nincs is alkalma magyarul beszélni. De már annak a parasztfiúnak, aki akár csak iparosnak készül, vagy annak a parasztleánynak, a ki városba megy

cselédnek, az a kevés magyar nyelvismeret, melyet hazulról magával visz, csak előnyére válik az életben.

Azok a németek pedig, akik magasabb életpályára törekcszenek és itt az országban akarnak érvényesülni, a magyar tannyelvű közép-, szak- és főiskolákban nemcsak megőrizhetik anyanyelvüket. hanem a német nyelvben és irodalomban tovább is képezhetik magukat, amint a magyar anyanyelvű tanulóink is az összes felsőbb iskolákban a német nyelvet és irodalmat kötelező tantárgyakként hallgatják és a német nyelvet elsajátítani kötelesek, mert hiszen Magyarországon a nemzetközi érintkezésben — ellentétben a kelettel — nem a francia, hanem a német nyelv dominál mint világnyelv, amelyet tehát minden művelt embernek ismernie kell.

Nálunk tehát a nemzetiségek elnyomatásának nyoma sincsen. Minden nemzetiség szabadon használhatja anyanyelvét, kultiválhatja irodalmát, sőt kiváltképen a német nyelv és kultúra itt a Délvidéken oly elismerésben részesül, mint talán semmiféle más országban, valamint az állampolgárok egyenjogúsága és szabadsága is talán sehol sem érvényesül oly eklatáns módon, mind ezen déli vidéken.

Ezt az egyenjogúságot és szabadságot németeink teljes mértékben élvezik és senkinek sem jut eszébe őket ebben korlátozni vagy meggátolni. Erről meggyőzhető egy futólagos látogatás délvidéki sváb faluink bármelyikében. De a látogató azt is tapasztalná, hogy szorgalmas, vallásos, megelégedett és jómódu német parasztjaink mily önértzetesek és szabadságuk tudatában mennyire függetlenül élnek a községben önkormányzati jogaikkal; és azt is hallaná tőlük, hogy milyen lelkes hívei az egységes magyar állameszmének és milyen lelkiismeretesen gyakorolják politikai jogaikat.

Erről az önértzetes függetlenségökről és hazafiságukról tanubizonyosságot tesznek svábjaink az országgyűlési képviselőválasztások alkalmával, amikor mindenütt a magyar nemzeti állameszme hívei mellett foglalnak állást; sőt csak nemrég, 1906-ban, midőn a szenvedélyes politikai hullámverés tetőpontra hágott, németeink számos választókerületben a konzervatívabb áramlattal szemben a nemzeti függetlenségi párt tagjai javára billentették a mérleget. A sok közül egy jellemző példát említek. Egyik német választókerületben, s illetve ezen kerület választási székhelyén, a legnagyobb és legvagyonosabb torontáli községben, Zsombolyán az ott lakó és a nagyközség fejlődésében elsőrangú tényezőnek tekintendő gróf Csekonics Endre duszadag magnásnak fiát, aki előzőleg képviselte a kerületet az országgyűlésen, az 1906-iki választáskor kibuktatták a svábok és helyébe a magyar ellenzék szélső árnyalatának, a függetlenségi pártnak egyik

hevesvérü tagját, Hódi Gyulát választották meg, amikor ezzel a sváb mottóval indultak nyíltan a választási harcba:

„Éljen Julia Hódi,
T'r Schegonitz is aus t'r módi“

és a másik variánszal:

„Éljen Hódi Julia,
Mit'm Schegonitz is' Hujja!“ (vége van).

Ezek a jelenségek megdönthetlen cáfolatai németeink állítólagos elégedetlenségének, mert ha nem azonosítanak magukat a magyar nemzettel, ha nem éreznék magukat teljesen otthonosaknak, vagyis ha tényleg volnának külön nemzetiségi törekvéseik, akkor azokból a kerületekből, melyekben abszolút többségben vannak, bizonyára olyan férfiakat igyekeznének a törvényhozó testületbe küldeni, akik az ő aspirációiknak szószólói.

Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatja a hazánkat látogató a középosztálybeli németeinknél is és pedig nem csupán azoknál, akik közhivatali pályára lépven, a magyar államnyelvet, mint az alkalmazhatóság legelemibb föltételét tökéletesen elsajátították, hanem azon állampolgáraink ezreinél is, akik bármely más foglalkozásban, az ipar, kereskedelem és forgalom körében működven, csupán a német nyelvet bírják, mert ezek sem tapasztalhatják soha, hogy a német nyelvvel egyedül nem érvényesülhetnek, vagy hogy a magyarok részéről bárminő mellőzésben részesülnek; de természetes, hogy ezek azért érvényesülnek és boldogulnak hazánkban, mert habár teljesen szabadon megőrzik német nyelvüket és nemzetiségüket, minden egyébben azonban alkalmazkodnak a magyar törvényekhez és viszonyokhoz, elismerik a magyar nemzeti államélet szükségszerűségét és hűséges polgárai ennek az országnak, mely őket szeretettel látja kebelén és amely létfontosságuknak alapjait nyújtja nekik.

Tagadhatatlan, hogy azok előtt a németek előtt, akik nem tanulnak magyarul, számos életpálya, mint például az állami és törvényhatósági hivatalnoki, a bírói, ügyvédi vagy tanári hivatás elzárva marad épúgy mint a hazánkban élő közel 3 millió román ajkú, vagy közel 2 millió tót ajkú és magyarul nem tudó állampolgáraink előtt, s ebből a szempontból tényleg nincs meg a teljes egyenlőség; csak hogy ezeket az életpályákat nem a magyar állam zárja el előlük, hanem ők zárják ki magukat azokból.

Mert az discussió tárgyát sem képezheti, hogy valamely egységes államban a törvényhozás, a közigazgatás és törvénykezés hivatalos érintkezési nyelve csak egy lehet; minthogy pedig Magyarországnak 18,264.533 népessége között van anyanyelv szerint 9,944.627 (54·5) magyar, 2,948.146 (16·1%) román, 1,946.357 (10·7%) tót, 1,903.357

(10·4%) német, 464,270 (2·5%) ruthén, 461.516 (2·5%) szerb, 194.808 (1·1%) horvát és 401.412 (2·2%) egyéb anyanyelvű: ennél fogva minden egyéb közjogi és politikai okoktól eltekintve, csupán a gyakorlati élet követelményeit szem előtt tartva, kétségszövegbevonhatlan, hogy Magyarországon a hivatalos érintkezési nyelv nem lehet más, mint az abszolút többségben levő magyaroknak a nyelve, és pedig most már annál is inkább, mert a más anyanyelvűek közül is 1,875.789 polgár bírja a magyar nyelvet, úgy hogy a népességnek 64·7% amúgyis tud magyarul.

És itt újból visszatérek arra a kérdésre, hogy miért nincsenek az erdélyi szász iskolákon kívül az ország más részében is német tan nyelvű középiskolák? Az egyszerű felelet az is lehetne, hogy azért nincsenek, mert német állampolgáraink, ha már magasabb életpályára törekcszenek és ha itt az országban akarnak kereső pályára lépni, akkor a sok más tananyag mellett csak inkább megtoldják azt még a magyar nyelvtannal is, vagyis inkább járnak magyar középiskolába, melynek elvégzése után magyar közhivatalba vagy magyar főiskolába is léphetnek, mint ha a német iskolába járva művelődhetnek ugyan, de nem nyerik meg azt a kvalifikációt, mellyel Magyarországon bármely életpályára léphetnek. És ezt kívántam Mackensen tábornagy úrnak jelezni akkor, midőn mondtam, hogy német állampolgáraink nem érzik szükségét német tannyelvű középiskoláknak.

De azt is mondtam, hogy a németek az ország más részében nem laknak olyan tömören együtt, mint az erdélyi szászok, s ezért nem koncentrálhatják erejüket egy helyre. Ezt megtoldottam azzal hogy a németek különösen itt a Délvidéken teljesen összevegyűlnek más nemzetiségűekkel, amennyiben a négy főbb nemzetiség vármegyénkint és járásonkint is majdnem egyenlő számarányban oszlik meg olyképen, hogy a nemzetiségi községek egymásközt váltakoznak, sőt a legtöbb községen belül is több nemzetiségű lakosság van együtt.

Állításaim beigazolására ismét csak a Délvidék nemzetiségi viszonyait tüntetem fel, mert itt történt a legnagyobb mérvű német telepítés, ez foglalja magában az egykori „Bánát” vidéket és mert a magyarországi németek itt laknak a legsűrűbben együtt. Ugyanis a Duna, Tisza és Maros közé eső Délvidéken az ország 64 vármegyéje közül a legnagyobb 6 vármegye fekszik, melyek az ország (Horvát-Szlavonország nélkül) 282.870 □-kilométernyi területéből 46.647 □-kilométert (16·1%-ot) foglalnak el és amelyekben az ország népességének egy hatod része (16·2%) lakik; az ország német lakosságának (1,903.357) pedig egyharmada, 617.950 (32·4%) esik erre a 6 vármegyére.

Vármegye és th. j. város	összes lakosság	Magyar		Német		Román		Szerb	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Arad vármegye	351.222	78.130	22.2	31.330	9.8	229.476	65.2	322	0.1
Arad város	63.166	46.085	73.0	4.365	6.9	10.279	16.3	1.816	2.9
Csanád várm.	145.248	108.621	74.8	1.013	0.7	14.046	9.7	3.967	2.1
Krassó-Szörény- vármegye	466.147	33.787	7.3	55.883	12.0	336.082	72.0	14.674	3.1
Temes várm.	400.910	47.518	11.9	120.683	30.1	160.585	40.1	57.821	14.4
Temesvár város	72.555	28.552	39.4	31.644	43.6	7.566	10.4	3.482	4.8
Versecz város	27.370	3.890	14.2	13.556	49.6	879	3.2	8.602	31.4
Torontál várm.	594.343	125.041	21.0	158.312	26.6	86.168	14.5	191.036	32.2
Pancsova város	20.808	3.664	16.2	7.467	35.8	769	3.7	8.714	41.9
Bács-Bodrogym 4 várossal	812.385	336.515	41.4	190.697	23.5	386	0.5	145.063	17.9
Összesen	2,954.154	811.803	27.5	617.950	20.9	846.236	28.6	435.657	14.7

Ezen számadatokból tehát kitűnik, hogy a németek mindenütt csak kis nyelvszigeteket képeznek és sehol sincsenek abszolút többségben.

Összefoglalva fejtegetéseimet, a valósághoz hiven kijelenthetem, hogy az országban lakó azon németek — habár elenyészően csekély számban vannak — akik német nemzetiségüknek elnyomatásáról panaszkodnak, azok igazságtalanul, alaptalanul és egyoldalúlag vádaskodnak, mert elégedetlenségüknek oka nem a magyarokban és nem a magyar államéletben, hanem önön magukban rejlik, amennyiben nem akarnak a magyar államhoz és a gyakorlati élet követelményeihez alkalmazkodni; pedig a magyar államnak több oka van az ilyenekkel elégedetlenkedni, amint a családfő is elégedetlen a családjához vagy háztartásához tartozók közül azokra, akik nem alkalmazkodnak a családi tűzhely és a háztartás rendjéhez.

Ilyen viszonyok között, s ha látjuk, hogy a németek által lakott községek feltűnően jobb módban vannak, mint más nemzetiség lakta községeink, ha továbbá tudjuk, hogy német állampolgáraink általában véve soha sem üznek nemzetiségi politikát és a műveltebb osztálybeli németek készséggel vesznek igénybe magyar közép- és főiskoláinkat, akik pedig Ausztria vagy Németország valamelyik főiskolájára mennek, oklevelüket nostrifikáltatják és kenyérkereset végett visszajönnek hazájukba, s ha végül tudjuk, hogy a német nyelvnek és irodalomnak művelésére minden tanintézetünk kötelezőleg nyújt alkalmat és módot: akkor nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a magyar honpolgárok közül csak rosszakarató desperadóknak juthat az a szomorú szerep, hogy derék német hazafiainkat mint üldözött és elnyomott népfajt tüntessék fel.

Szívemből óhajtom, hogy Mackensen Ágost tábornagynak és a főhadiszállásán megfordult 2440 német tisztnek tudomására jussanak egy német származású magyar hazafiúnak ezen őszinte szavai.

Mackensen Ágost vallásosságáról.

A Délvidék, ez a mi szűkebb értelemben vett hazánk, miként ezelőtt kétszáz esztendővel, most is súlyos korszakalkotó küzdelmeknek, harci zajnak lett színtere. Akkor a másfélszáz esztendő s török uralmat kellett megtörni s ezt az országrészt a magyar anyaországhoz visszacsatolni. Most innen a Délvidékről, illetve határainkról, azért indult el világútjára a háború, hogy országunknak s általában a monarchia határait a jogtalan szláv aspirációk és cselszövéseik ellen biztosítsuk. Ezt a biztosítási munkát vérrel és vassal végzik el a mi fiaink, de el kell végezni.

Akkor a mi téreinken *Jenő savoyai herceg* vitte győzelemről győzelemre a szövetséges csapatokat. 1915. szeptember 18-án pedig *Mackensen Ágost* német tábornagy jelent meg Temesvárott, mint a szövetséges központi hatalmak déli seregeinek legfőbb parancsnoka. Itt szötte terveit, itt rendelkezett a seregek csoportosítása iránt, itt rendelte el a Dunán való átkelést, itt érte meg a szerb fővárosnak Belgrádnak diadalmas elfoglalását s innen intézte seregeinek széles vonalban való előretörését dél felé, Szerbia szívébe. Kétszáz esztendő leteltével így ismétlődött meg a Délvidéken *Jenő herceg* hadvezéri munkája.

A késői kor számos rokon vonást fog a két hadvezér jellemében, törekvéseiben és vezéri munkájában találni. Idő előtti volna ezeket a vonásokat már most csoportosítani, illetve párhuzamba állítani. De a mi épülésünkre s az utódok okulására szolgálhat már most rámutatni a két történelmi nagyságnak ama közös vonására, mely őket a vallásos emberek szemében még nagyobbra növeli: úgy *Jenő herceg*, mint *Mackensen Ágost* tábornagy *őszintén hívő, mélyen vallásos keresztény férfiú* volt, kik ennek a vallásos meggyőződésnek megfelelően éltek és vallásukat külsőképen is gyakorolták.

Október 4-én, assisi szent Ferenc ünnepén, nagy kegyelettel

ünnepeztük meg a mi öreg apostoli királyunknak, I. Ferenc Józsefnek nevenapját. A székesegyházi ünnepi isteni tiszteletre eljött Mackensen Ágost tábornagy is Hess Rudolf altábornagy, temesvári parancsnokló tábornok kíséretében. A csanádi káptalan megfelelő tisztelettudással fogadta a nemes vendéget s a püspöki imazsámolyt és széket jelölte ki számára. Mackensen méltó komolysággal vett részt a püspöki misén. Különösen megnyerte tetszését a sok pap oltárszolgálat, kik szépen és katonai pontossággal végezték eléggé komplikáltnak látszó feladataikat. A kóruson Mozart egyik miséjét adták elő nagy zenekari kísérettel. Befejezésül elénekelték a német, az osztrák, végül a magyar himnuszt. Temesvári tartózkodása alatt a tábornagy többször tette szóvá a fényes püspöki misére való visszaemlékezést.

A Mackensen parancsnoksága és Kövess Hermann tábornok vezérlete alatt álló szövetséges csapatok 1915. október 9-én foglalták el Belgrádot, Szerbia fővárosát. Belgrád elestének óriási jelentősége volt. A szerbek francia s angol segítség igénybevétele mellett kilenc hónapon át erősítették fővárosukat a központi hatalmak várható támadása ellen. Annál inkább érthető volt a lehangoltság, melyet Belgrád eleste a szerbeknél és valamennyi ellenségünk előtt keltett és viszont annál érthetőbb a fellelkesülés, melyet az offenzíva első napjaiban ez az esemény lelkünkben kiváltott. Még aznap délután terjedt el Temesvárotról Belgrád birtokbavételének győzedelmi híre, s az egész város legott zászlódiszben pompázott.

Mackensen tábornagy, hihetően vallásos lelkülete által indítatva, meglátogatta a csanádi püspököt, s aznap délután egyuttal Belgrád bevételének örömhírével kívánt kedveskedni. Másnap délután öt órakor viszont Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök felkereste a tábornagyot lakásán. Holtomig szerencsémnek tartom, hogy a püspök urat ez útján elkísérhettem. Színről színre láthattam tehát Mackensen Ágost német tábornagyot, a május 2-iki gorlicei áttörés diadalkoszorúzott vezérét, kinek alakja máris bevonult a világtörténelmi jelentőségű hadvezérek csarnokába. A tábornagy úr s a püspök úr megbocsátanak nekem, hogy hazatérésem után a köztük lefolyt beszélgetést leírtam emlékeim közé. Lelkemet különösen azok a szavak kötötték le, melyek a tábornagy úrnak gyengéden vallásos lelkére vetnek világot.

A püspök gratulált a tábornagynak Belgrád elfoglalásához, és kedveskedve ezeket mondotta — természetesen német nyelven: „Mától fogva, Kegyelmes Uram, mi nem így énekelünk:

Prinz Eugenius, der edle Ritter,
Wollt' dem Kaiser wiedrum kriegen
Stadt und Festung Belgerad;

hanem azt énekeljük: Mackensen, der edle Ritter“ . . .

A tábornagnak jól esett a kedveskedés, de nagy lelkének alázattal így felelt: „Nem, Méltóságos Uram, ez a tisztességadás engem meg nem illet. De én nemcsak a jó Isten előtt borulok le a legmélyebb alázattal, hanem a legmélyebben meghajlom az én hős csapataim előtt is. Mert amit ezek az emberek tettek és műveltek . . .” E szavaknál a kemény generális szemei fénylettek a meghatottságtól.

Az élete delén túl levő tábornagy még akkor oly szerencsés volt, hogy édesanyja még élt. Épen a tábornagy temesvári tartózkodása idején töltötte be a 90. esztendő. Ha népek és nemzetek reményteljes várakozással és büszkén tekintenek Mackensenre, mennyivel nagyobb és jogosultabb büszkeséggel gondolt hős fiára ez az öregasszony. Ha a fél világ rettegi Mackensen nevét és lépéseit, mennyivel inkább aggódott fiáért ez az édesanya.

Édesanyjáról is szólt a tábornagy a beszélgetés folyamán. Azt mondotta: „Mióta elkerültem a szülői háztól, minden vasárnap reggel levelet írok az édesanyámnak. Ezt most is megteszem a háború nehéz és gondterhes napjaiban. Úgy érzem és lelkemből vallo, hogy *sike-reimet Isten után az édesanyám imádságának köszönhetem.*”

Ugyancsak ez alkalommal a tábornagy ezeket a történelmi jelentőségű szavakat mondotta: „Holnap a bolgárok is megindulnak”. Harmadnapra már nyilvánvaló lett a hadüzenet, melyet Bulgária Szerbiának küldött.

Félóránál tovább tartott a látogatás, midőn a két férfiú szívélyesen elbúcsúzott egymástól. Nekem felejthetetlen marad ez a délután. Közvetlen közelből, színről színre láttam a nagy hadvezért, tanúja voltam lelke vallásos megnyilatkozásainak és saját fülemmel hallhattam egyetmást legközelebbi terveiről.

A meddig Mackensen Temesvárótt tartózkodott, *minden vasárnap délelőtt* lehetett őt látni, amint autóján hadsegédével az evangélikus templomhoz hajtatott. Mondják, hogy a tábornagy mindenki épülésére viselkedett az isteni tiszteleten, kivette imádságos könyvét, imádkozott és énekelt hitsorsosaival.

Még temesvári tartózkodása alatt a német császár kinevezte Mackensen Ágost tábornagyot *merseburgi kanonokká*. A kitüntetés a hős katonának szólt, de a német császár mindenestre azt is kívánta jelezni, hogy Mackensen egyúttal mélyen hívő keresztény férfiú, ki ennek a hitnek megfelelő életet él.

Mackensen vallásosságáról kimerítően teljes képet nem nyújthatok. Csupán annyit írhattam erről a kérdésről, amennyit rövid temesvári tartózkodása alatt tapasztalhattunk, de eme tapasztalatok gyűjtése is — fájdalom — csupán szűk körre szorítkozhatott. Azt az igénytelen felfogást vallo, hogy röpke tapasztalataim mélyen hívő és gyakor-

lati keresztény férfiúnak tüntetik fel Mackensen Ágost német tábornagyot, kit eme tiszteletre- és követésre méltó vonás hadvezéri tehetségén és jellembeli nemes tulajdonain kívül is Jenő savoyai herceg dicsőséges magaslatára emelnek. *Az édesanyjáról való kegyeletos megemlékezés szavai ma holnap arra valók, hogy kis iskolás gyermekek olvasókönyvében foglaljanak helyet.*

Pacha Ágost.

Egy délmagyarországi ismeretlen művész.

(Popescu Miklós.)

Írta Dr. Berkeszi István.

Egy délmagyarországi ismeretlen művészről kívánok megemlékezni, aki bár művészeti ismereteit az 1850-es és 1860-as években Budapesten, Bécsben és tiz éven át a művészetek örök hazájában,

Rómában szerezte, mégis úgy a maga szerény anyagi viszonyai, mint szűk társadalmi köre, de még inkább a művészetek iránt akkor még kevésbé fogékony közönség nem törődömsége folytán majdnem teljesen ismeretlen maradt még a saját szűkebb hazájában is.

Popescu Miklós
(1835—1877.)

A Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum képtárában Temesvárott nyolc olajfestmény van, amelyek Popescu Miklóstól erednek. Mind a nyolc darab sok egyéb képpel és régészeti tárggyal együtt mint idősb Ormós Zsigmond adománya került a muzeumba. Sokáig nem tudtam, hogy ki lehet az a Popescu Miklós; csak neve után sejtettem, hogy délmagyarországi művész lehet, mint akiknek

a működését Ormós Zsigmond mindig kiváló figyelemmel kísérte, tanulmányaikban gyakran segítette, műveiket kiváló gondnal gyűjtögette, még akkor is — ha azok az átlagosnál gyengébbek voltak. Így kerültek a délmagyarországi muzeumba Popescu művein kívül

az Ormós Zsigmond gyűjtése folytán egy darab *Brocky*, három darab *Komlóssy*, vagy husz darab *Szamosy*, egy darab *Fialla*, egy *Jovanovits*, két *Bersuder*, két *Vizkelety*, néhány *Bissingen*, egy *Westphalen Viola*, egy *Koppold*-féle kép, mint amelyeknek szerzői mindannyian temesvári vagy délmagyarországi művészek.

Midőn a *Temesvári Művészek*-ről írt dolgozatomat 1910-ben közreadtam, már akkor kifejezést adtam ama nézetemnek, hogy Ormós Zsigmond egy a magyar művészek életrajzeit magában foglaló művészi *Lexikon* kiadásával is foglalkozott.¹⁾ Ezért gyűjtögette a magyar művészek műveit, ezért állott velük levelezésben. E feltevésemet egészen valóra váltotta ama nagy csomag iromány, mely ifj. Ormós Zsigmond erdőmérnök úr, néhai Ormós Zsigmond unokaöcsének adományából 1911-ben került a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum birtokába. Ez irománycsomag magában foglalja néhai Ormós Zsigmond naplóit, feljegyzéseit, sok hozzá írott levelet, művészekről papírra vetett feljegyzéseit stb.

Ez irománycsomagban találtam Popescu Miklósnak Ormós Zsigmondhoz írott három darab németnyelvű levelét, Trifuneszku Simon retisovai jegyzőnek, Popescu jó barátjának, a művésznek már a halála után, 1879 május hó 15-én írt és Ormóshoz, a művész életrajzára vonatkozó följegyzéseit és végre Ormós Zsigmond saját feljegyzéseit Popescu Miklósról.

Mindezekből a legvilágosabban kitűnik, hogy Ormós Zsigmond a magyar művészekről irandó *Lexikon*-ába Popescu Miklóst is felvenni kívánta s ezért gyűjtögette a reá vonatkozó adatokat és szerzett tőle képeket, rajzokat, csakugy mint Kupecky-ra, Szamosy és számos másokra vonatkozókat is, akiknek életrajzát és működését vagy teljesen megírta, vagy legalább is megkezdette.

Mindeme teljesen hiteles feljegyzésekből, úgyszintén Popescu Miklósnak a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumban levő festményei- és rajzainak teljes méltánylásával, Popescu Miklós életéről és művészetéről a következőket mondhatjuk el:

Popescu Miklós a krassószörényvármegyei Nagy-Zorlenc községben született 1835. évi október 6-án, mostoha anyagi körülmények között élő szülöktől. Atyja, Popescu György, üvegfestő volt, ki az egyszerű román nép számára, minták után, üveglapokra festett szent képeket, aminőket a délvidéki városok vásárain még mai nap is láthatunk; ezek a festőművészet legalacsonyabb termékei. Nagyon valószínű, hogy atyja „művészeté”-ből merítette a fiú is első ihlett-

¹⁾ Temesvári Művészek. Temesvár 1910. 99. lap.

ségét. A színes mázolatok annyira szűk keresetet nyújtottak, hogy abból megélni és családot fenntartani nem lehetett s így Popescu Miklós anyja napszámos munkával segített férjének megkeresni a napi kenyeret.

Dacára szülei igen szorult anyagi helyzetének, Popescu az elemi iskolákat szülőfalujában szorgalmasan látogatta 6—12 éves korában és minden tantárgyban kitűnő előmenetelt tanúsított. Már ekkor mutatkoztak festőhajlamai is. Zsindelylapokra festett szent alakokat. Szorgalma és képessége feltűnt a község öreg lelkészének, Tiapu Lázár-nak is, ki a gyermek szüleit arra bírta, hogy bízzák reá gyermekök neveltetését és sorsa irányítását, amibe a szülők szívesen bele is egyeztek s így Popescu Miklós a lelkész házába költözött.

Az öreg Popescu 1849-ben halt meg s így Miklós most már teljesen az öreg lelkész jószívúságára volt utalva, ki őt festői pályára szánta s e végett őt Németbogsánba adta egy Velcean Mihály nevű festőhöz, kinél közel két évig maradt. A tanulni vágyó ifjú csakhamar észrevette, hogy németbogsáni mesterétől nem sokat tanulhat, arra kérte tehát gondviselőjét, adná őt egy jobb helyre, ahol többet tanulhatna. Az öreg lelkész most Oraviczára adta Popovits Mihály festőhöz, kinék némi hírneve volt a festészet terén, de csakis a környéken. Úgy Velcean mint Popovits román templomok számára szolgáló képek festésével foglalkoztak s minden tanulmány és előkészület nélkül gyártották a nép vallásos érzületének megfelelő, de műbeccsel semmi-képen nem bíró képeket.

Az oravicai festő időközben észrevette az ifjú Popescu festői tehetségét és tántorithatlan ragaszkodását a festészethez, őt fiává fogadta és vele oly szerződést kötött, hogy leányát — annak idejében — nőül veszi s ennek fejében Popovits őt tovább tanítja vagy taníttatja s később üzletét is neki engedi át. Popescu Miklós e szerződést elfogadta és ezentúl még két évig maradt, mint a család tagja, Popovits házában. De a viszony nem volt tartós, Popescu sokkal jobban ragaszkodott a művészethez és az önképzéshez, mintsem őt az oraviczai festő művészete és családi lekööttsége kielégíthették volna. Lelki hányódásai közben ismét az öreg zorlenci papra gondolt, hogy őt e kényes helyzetből kiszabadítsa — és ebben nem is csalódott.

A jó Tiapu Lázár lelkész közbenjárásának volt köszönhető, hogy az oraviczai mesterrel kötött szerződést felbontani sikerült és még azt is kieszközölte, hogy Popovits még anyagi segílyt is ígért Popescunak, hogy Budapestre menjen s ott magát a festészetben kiképezhesse.

Popescu Miklós huszonegy éves volt, mikor fővárosunkba került

s az akkori kiválóbb festőinknél két hónapig dolgoztatott. Mely festőművészeinknél dolgozott, azt nem tudjuk. Időközben a budapesti egyetemen tanuló román ifjak azt tanácsolták neki, hogy menjen fel Bécsbe és iratkozzék be a képzőművészeti akadémiába. Popescu megfogadta a tanácsot és Bécsbe sietett. Bécsben Rahl tanítványa lett, de a legmostohább anyagi viszonyok között tengődött kivált eleinte. A román egyetemi ifjak segélyezték őt, míg végre tekintélyes román egyének közbenjárására a Mocsonyicsalád alapítványából állandó biztos segélyt nyert. Ezzel a segéllyel két évig maradt Bécsben, azután 1859-től kezdve tíz évig felváltva majd Bécsben, majd pedig Rómában folytatta tanulmányait. Római időzése alatt meg is nősült, ami azt mutatja, hogy anyagi körülményei is ekkor már kedvezőbbek voltak. Feleségül vette Farnesi, mások szerint Farinati Paulina nevű római nőt.

Nejének családi neve azt a hiedelmet ébresztette fel Popescuban, hogy ez a híres Farnese család ivadéka, amelyből a nagyhirű III. Pál pápa is származott s Popescu hiúságának nagyban hízelgett, ha neje magas származását vitathatta; de az ő egyéni hite hiteles alakban semmivel sem volt támogatható, sőt a viszonyok ellentétben is állottak vele, mert a Farnese-család utolsó férfisarjadéka már 1731-ben kihalt. Sokkal valószínűbb — mint Ormós Zsigmond állítja — hogy Popescu nejének családi neve a viterbói delegációban levő Farnese városka után, mint származási helye után, jött használatba.

Popescu szemei előtt Bécsben és Rómában új világ nyílt meg, mely némileg helyrehozta és pótolta azt a hiányt, mit multjának viszonyai szellemi képzettségében és a művelt osztályokkal való érintkezésben hátrahagytak. Kitaró szorgalommal tanulmányainak szentelte minden idejét, és hátrahagyott kézrajzai, miket antik minták, élő modellek és saját képzelőtehetsége után készített, dicséretes előhaladását tanúsítják. Életrője és jóbarátja — Trifunescu Simon — azt írja róla, hogy festményei mindenütt feltűnést keltettek s a kiállított művek közül több darab jutalomban is részesült. Ormós Zsigmond 1865-ben, római időzése alkalmával ismerkedett meg Popescuval, ki ekkor az örök város Szent Lukácsról elnevezett művészi akadémiájának volt a tagja, vagyis inkább növendéke, s összeköttetését vele — a művész haláláig fenntartotta, de hogy Popescu műveivel képképzőművészeti kiállításokon is részt vett volna, még pedig Rómában s hozzá még díjat is aratott volna: azt Ormós nem csak nem említi, sőt ellenkezőleg azt állítja, hogy a szerény viszonyok között élő művész dolgozatait műtárlatokra nem küldötte. Azt ellenben Ormós is megemlíti, hogy Popescu római időzése alatt nagy

kedvvel foglalkozott a Traján oszlopán a dák hadjáratra vonatkozó jelenetek és alakok másolásával, vagyis rajzolásával is s e nemű tanulmányát mindenkor nagy hévvel emlegette.

Ámde tanulmányai, igyekezete — a művész szerénysége mellett — nem voltak elegendők arra, hogy megélhetését Rómában biztosítsák; folytonos nélkülözéseknek volt kitéve. Végre is arra határozta el magát, hogy hazajön s e határozatát 1870 elején végre is hajtotta. Nejével együtt szülőfalujában, Nagy-Zorlencen, telepedett meg. Róma után a krassószörényvármegyei Nagy-Zorlenc!

A reményeiben és kilátásaiban csalatkozott művésznak román templomok számára nyert megrendeléseken kívül más munka nem kínálkozott, s ezt csodálnunk nem lehet, ha hazai közönségünknek a művészek iránt akkor még csak ébredezőben levő fogékonysága mellett Popescunak még kizárólagos román nemzetiségi álláspontját is tekintetbe vesszük.

Hazajövetele után első munkája a temesszöllősi (akkor Szeleus) román keleti egyház számára készült képei voltak. Eme festményei román nemzetiségű honfitársai tetszését oly nagy mértékben megnyerték, hogy hírneve hazánk délkeleti részének románok által lakott vidékein meg volt alapítva. Munkáit azonban a megrendelők, anyagi viszonyaikhoz mérten, csak igen mérsékelt díjban részesítették.

Időközben lakását Versecre tette át, hol vagy két évig tartózkodott és fogadta a vidék megrendeléseit. Mikor pedig keresetforrása itt is kiapadt, szerencsét próbálni Romániába ment s ott is két évig maradt, midőn megtört reményekkel ismét hazajött — Versecre.

A meghíúsult remények mélyen hatottak kedélyállapotára, vigasztalást a szegény művész az alkoholban keresett, melynek mértéktelen használata kioltotta a jobbra hivatott férfiú életét. Meghalt 42 éves korában Lugoson 1877-ben.

Romániába távozása előtt barátjánál, Trifunescu Simonnál hagyta műveit, amelyeket halála után a verseci járásbíróság, mint a művész hagyatékát potom áron adatott el.

Halála sirba vitte azt az eszmét is, hogy egy görög-keleti vallásos irányú festő-akadémia létesüljön Karánsebesen, amelynek Popescu állott volna az élén. Hogy egy ilyen festő-akadémia létesüljön, annak érdekében Popescu tervezetet is nyújtott be az akkori karánsebesi görög-keleti román püspökhöz: Popasu Jánoshoz. Hogy lett volna-e egy ilyen irányú *festő-akadémia*-nak megélhetési alapja az 1870-es években Karánsebesen, amikor Popescu Miklós maga sem tudott művészetéből megélni? az egészen világosan áll előttünk.

Popescu Miklós idehaza első sorban egyházi festő volt, és mint ilyennek a görög-keleti egyház mintegy előírta volna művészete irányát. A keleti egyház festményeinél a bizantinizmus hagyományos dogmát képez, amelyhez az egyházi festők annyira szigorúan ragaszkodnak, hogy a vallás köréből vett alakjaikat a régi bizánci idom mintaszerű példányai után készítik. Hiányos rajzú, megnyúlt, asketaszerű, idomtalan vézna alakok élettelen színezéssel, melyek a szemlélőben korántsem keltik fel a szépség benyomását, képezik ennek az iránynak kellékeit.

A keleti egyház festészete — egészben véve — napjainkban sem szabadult fel teljesen ez alól az irány alól, annál kevésbbé volt ez mondható az 1870-es években. Történtek ugyan már akkor is kísérletek, hogy az egyházas irányú művészet ez alól a békó alól felszabadíttassék, de ezeket a kísérleteket a keleti egyház csakúgy visszautasította, mint maga a régihez szívósan ragaszkodó vallásos néptömeg.

Popescunak csak dicséretére válik, hogy a keleti egyház festészetének régi tradícióival szakítva, felfogásában csakúgy mint művészi kivitelben, az újabb kor igényeinek inkább megfelelő egyházi képeket festett. Egyházi irányú festészetén meglászik a római hatás s a jelenkor színvonalán álló kiképeztetése nem engedte meg, hogy annyi lefolyt század vívmányait feledve, a művészet primitív szakára térjen vissza.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum képtárában Popescunak két vallásos irányú munkája van. Egyik vászonra festett olajfestmény: »*Krisztus glóriában*« (két példányban, de az egyik nem teljesen kész), a másik egy kézrajz: »*Mária halála és menyemenetele*«. Mindakét képen meglátszik az emberi bonctan gondos tanulmányozása, amelyre vonatkozólag Popescunak számos kézrajza van ugyanott, a bécsi tartózkodása idejéből. Aki annyira tisztában volt az ember bonctanával, mint Popescu, az nem festhetett természetellenes alakokat. Méretei: 74×63 cm.

Popescu tizennégy évig lakott és tanult részben Bécsben, részben Rómában; kiképezte magát »*akadémiai festővé*«¹⁾ és kétségen kívül áll, hogy volt is benne tehetség, de ifjú kora neveltetésének hiányait pótolni nem volt képes soha. A magasabb conceptio, mely egy nagy művészt mindig jellemez, hiányzott belőle.

Mint egyházi festő, Rómából való hazajövele után a Versec vidéki román templomok számára festett ikonosztákat és egyéb

¹⁾ »*Akademischer Mahler*«-nek írja alá magát az Ormóshoz írott leveleiben.

kisebb szentképeket. Olcsón fizették, gyorsan kellett dolgoznia s így eme képei nem képviselhetik Popescu művészetét.

Művészetének másik ága az *arcképfestés* volt. Arcképei meglepő kifejezést, hasonlatosságot, eleven színezést, de a felfogásban nem nagy változatosságot tüntetnek fel. Mindeniknél hiányzik a felfogás eredetisége; mindamellett az arcképfestést kell tekintenünk Popescu művészete leghűbb képviselőjének.

E két főirányon kívül művelte még Popescu a *tájkép-* és *genre-*festészetet is, de csak kivételesen.

Egyházas irányú művei közül a Délmagyarországi múzeumban van tőle a *Szent Család*. A kép baloldalán a könyvből olvasó Józsefet, mellette Máriát az ölében tartó gyermekkel, Erzsébet és Annát álva szemléljük, a kép mérete 91×55 cm.; teljesen befejezve nincs, a művész felszabadítja magát a bizánci stylus hatása alól, de felfogása és a kivitel nem mutat valódi művészre; gyengébb festményei közül való.

Arcképei közül a következők vannak múzeumunkban:

1. *Kapucinus barát*. Bajuszos, szakállas mellkép, ősz hajjal, vászonra festve; méretei 58×48 cm. Rajta a művész monogramma: N. Popescu, Wien, 1864 — tehát a bécsi művészi akadémián folytatott tanulmánya alatt festette. A mű természet után készült és Ormós Zsigmond 1871 november havában vásárolta meg magától a művésztől Temesváron.¹⁾ E kép egyike Popescu legjobb műveinek.

2. *Szakállas, bajuszos, barna férfiú mellképe*. Fedett fővel, balra fordult fél arccal, szőrmével szegélyezett felöltőben. Az arc elevenisége és színezése igen jó. A kép mérete 62×49 cm. Papírra van festve.²⁾

3. *Barettes, barna férfiú mellképe*, szakállal, bajusszal, jobbra fordult arccal, fekete öltönyben, hasonló színű barettel. Élénk színezésű, kifejezésteljes mű; méretei 67×54 cm.; vászonra festve, rajta a művész monogramma: N. Popescu. Wien 1864.³⁾

Tájképfestészetét egy képe képviseli múzeumunkban: *Terebélyes két fa*, méretei 33×30 cm.; erős papírra olajjal festett vázlatos tanulmány,⁴⁾ de jól készült kis festmény.

Genreképei közül is csak egy van a délmagyarországi múzeumban: *Ülő model*. Mezitelen férfiú ülő helyzetben, keresztbe felemelt ballábbal. A kép természet után, tanulmányként van festve; méretei:

¹⁾ Ormós Zsigmond: Visszaemlékezések. III. 1888, 75.

²⁾ U. O. 73.

³⁾ Ormós: Visszaemlékezések III. 74.

⁴⁾ U. o. 75.

69×53 cm. Keletkezése idejéről 1865 november 25-ke van megjelölve, tehát amikor a művész tanulmányait Rómában folytatta.¹⁾

Popescu művészete e szerint valamely nagyobb szabású, jelentékenyebb olajfestésű művel nincsen muzeumunkban képviselve. Jóval nevezetesebbek a tanulmányaira vonatkozó kézrajzok, karcolatok, amelyeket Bécsben és Rómában készített, s amelyekből képessége és festészeti iránya teljesen kivehető. Ezekből azt tapasztalhatjuk, hogy alaposan tanulmányozta az emberi test anatómiáját; ilyen rajza van 11 darab; legjelentékenyebbek a bécsi tartózkodása idejében természet és antik minták után készített tanulmányrajzok, összesen harminc darab, ezek az 1860—1863. évekből származnak és Popescu pompás rajzoló képességéről tanúskodnak.

¹⁾ U. o. 79.

Főtitkári jelentés

a délmagyarországi tört. és régész. muzeum-társulat 1916. április 16-án, Temesvár, szab. kir. város székházában megtartott XXXI. közgyűlésén.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Társulatunk az 1915. évvel betöltötte fennállásának 43. esztendejét, 1885-ben végbement ujjaalakítása óta pedig jelenleg XXXI-ik közgyűlést tartjuk.

Nehéz idők súlyosodtak társulatunkra.

Tudományos egyesületek működésére nagyon bénító hatással van az idestova két év óta folyó világháború. Nem is egy év előtt még határainkon belül állott az ellenség és ha mi nem hallottuk is az ágyuk döngő hangját, visszafojtott lélegzettel lestük az eredményt: hogyan fog végzõdni az a gigászi harc, mely hónapokon át tartott *kárpáti csata* neve alatt s amelynek győzelmes kimenetele megmentett nemcsak bennünket, de az azóta hűséges szövetségeseinkké lett török és bolgár nemzetet is az elpusztulástól. Irtózat még csak gondolni is rá, mi lett volna sorsunk, ha az áttörés ellenségeinknek sikerül s a dúsan termő magyar Alföld ellenségeink tanyájává válik. Dicsőség a magyar nemzetnek, dicsőség a magyar katonának! Hazánk ezeréves fennállása óta sokszor megmutatta ugyan már a magyar, hogy a nyugati műveltségnek elsõrangú oszlopa és védelmezõje, de soha nem tündökölt még a magyar vitézség, a magyar hírnév oly ragyogó fényben, mint ez irtózatos világháborúban; mert ahol a legnagyobb a veszély, ahol halált megvetõ férfiak kellenek a gátra, oda elsõ sorban magyart állítanak.

E világháborúban hazánk legnagyobb része és vele vidékünk is meg volt ugyan kimélve a harcok színhelyétõl, de azért mégis sokáig *»harctéren«* laktunk. Városunkban ugyan nem hallottuk az ágyúdörgést, de már nem messze tõlünk, Versecen ugyancsak gyönyörködhettek az ágyúk szavában és még jobban a Dunához közelebb esõ vidéken, mint Pancsován, Kevevárán, Kevepallóson,

Báziáson és Orsován s sok egyéb más községben. Nem egy helyen még ellenséges repülőgépek is voltak láthatók.

Most már nyugalom van az Aldunánál. Messze elvonult tőlünk a harc. Szerbia és a kis szerb nemzet, mely erejét túlbecsülve, hazánk egy részét, épen a mi vidékünket is, kívánta magába olvasztani, legyőzve, megtörve és saját hazáját is elvesztve várja, hogy lesz-e még számára feltámadás.

Szerbia letörésének, meghódításának tervezete és végrehajtása Temesvárról indult ki. A mi városunk volt 1915. évi szeptember és október hónapokban főhadiszállása a nagy német hadvezérnek, Mackensen tábornagynak, vezérkarának s a részben városunkon is átvonuló osztrák-magyar és német csapatoknak. Temesvár e hetek alatt oly mozgalmas képet nyújtott, mint akár egy kisebb világváros. Hazánkban bizonynyal egy vidéki városnak sem jutott ilyen kiváló szerep a világháborúban.

Természetes, hogy az egykorúan megjelent napi sajtó semmit nem írhatott erről és még mostan sem lehet az itt lefolyt hadieseményekről, annak előzményeiről s a velök okozati összefüggésben álló egyéb viszonyokról nem csak kimerítő, de még csak megközelítő képet sem nyújtani. Ennek még nem érkezett el az ideje. A jövő történetírásnak lesz ez a feladata. Most még a történelmet csinálják:

Ezt a történelmet csinálni és pedig jól megcsinálni, segít városunk szülötte, kövesházi Kövess Hermann vezérezredes, Szerbia nyugati részének, Montenegrónak és Albániának hős meghódítója, a nagy Mackensen egyik vezértársa.

Ha nem írhatjuk is meg jelenleg a világháború ama részének objektív történetét, amely Délmagyarországra vonatkozik, azért mégis, mint délmagyarországi történelmi társulatnak, ki kell vennünk a munkából részünket, mert a jövő történetírója tőlünk, mint e vidék történelmi társulatáról méltán fogja majd számon kérni, hogy e tekintetben megfeleltünk-e kötelességünknek? Feljegyeztük és összegyűjtöttük-e mindama adatokat, amely e világhábrú és vidékünk történetével összefüggésben állanak, s amelyeket összegyűjteni lehetett.

A jövő történetírásával szemben meg kell magunkat védeni. Mi csak annyit adhattunk ki, amennyit a jelenlegi körülmények között adni lehetett. A szerbiai és a délvidéki hadjáratnak 1914. és 1915. évi részleteit *Értesítő*-nk 1915. évfolyama együttesen hozza Magony József tagtársunk, kegyesrendi tanár szakavatott tollából, ki chronologikus sorrendben állítja össze az események lefolyását, — annyit írva meg, amennyit lehetett. Ugyancsak ő fogja megírni a világháború 1916. évi

eseményeiből is azokat a részeket, amelyek vidékünkkel kapcsolatban állanak.

Mackensen tábornagy temesvári főhadiszállása azonban annyira kimagasló esemény marad mindenkor e város történetének, hogy azt mintegy le kell szegeznünk s annak még külsőségeiről is mindent fel kell jegyeznünk még mostan, mikor az események még friss emlékünkből vannak és pedig a lehető leghitelesebben. Erre pedig a legméltóbb és legalkalmasabb férfiú *Geml József*, Temesvár város polgármestere, ki állásából kifolyólag is, a tábornagygyal gyakrabban találkozott s aki a tábornagy bizalmát is szerencsés volt megszerezni. Társulatunk felkérésére a polgármester úr, ki társulatunknak is választmányi tagja, lekötelező készséggel vállalkozott, hogy a Mackensen tábornagy temesvári tartózkodásáról szóló cikket megírja.

Társulatunk elsősorban önmagát tiszteli meg, midőn évnegyedes folyóiratunk 1916. évi első füzetét a nagy német hadvezér temesvári időzése emlékéül Mackensen nevével díszíti s e füzetet ama nagy esemény emlékének szenteli, amikor Temesvár városa a Szerbia ellen meginduló támadó hadjárat idején a német császári hadak főhadiszállása volt.

A háborúval kapcsolatban társulatunk feladatait még a következőkben jellemezhetem és körvonalozhatom.

Működő tagjaink szétszórva; ki a haretéren, ki otthonától messze elszakítva teljesíti hazafiúi kötelességeit e nehéz időkben; de akik itthon maradtunk, számban megfogyva, csakúgy teljesítenünk kell feladatainkat mint máskor nagyobb munkaerővel. Múzeum-társulatunknak oly önálló tisztviselője, aki csakis ennek a múzeális munkának szentelhetné minden idejét és erejét, egyetlen egy sincs. A tisztviselői kar egyik tagja: *dr. Gálos Rezső* még a háború legelején hadi szolgálatra vonult be, úgyszintén *dr. Banner Benedek* másodtitkár is, ki kemény harcokban vett részt, de 1915 október 21-én orosz hadifogságba került s azóta alig tudunk sorsáról valamit. Ekként mi, az itthonmaradottak, kell hogy végezzük a társaink dolgát is. De mi az élettől és rendes hivatalunktól más téren hatványozott mértékben is igénybe véve, csak szárnyaszegetten teljesíthetjük a tudományos társulatokkal szemben a kötelességeinket. Ezért szűnyadoznak most a helybeli tudományos egyesületek.

De a történelmi társulatnak nem szabad megakadni működésében épen akkor, mikor a történelmet oly nagy arányokban csinálják, amikor reá a legfontosabb feladatok hárulnak.

Feladatunk nem lehetett más, mint az *irányítás* és a *gyűjtés*. Irányítani, illetőleg felhívni mindazokat, akiknek módjukban áll,

hogy a háborúval kapcsolatban álló adatokat és emlékeket megőrizték. Ezért igazgató válaszmányunk felkérte Délmagyarországnak úgy egyházi mint világi főhatóságait: rendeljék el, ha azt még meg nem tették volna, úgy a plébániáknak, mint a községeknek, írják meg mindazt, ami e világháborúval kapcsolatban a községben történt s e naplószerű feljegyzéseket a háború végén küldjék majd be a püspökségek illetőleg a vármegyék levéltáraiba, ahol majd a jövő történetírásának rendelkezésére álljanak.

A *gyűjtés* munkája elsősorban a könyvtárak és múzeumok kötelessége. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára kiterjeszti működését az egész világháború körére. A temesvári nyilvános városi könyvtár is összegyűjti a Délvidék minden lapját. Múzeumunk feladata marad emellett mindenféle háborús emlék gyűjtése. Ide tartoznak az *apró nyomtatványok*, mint hirdetések, falragaszok, plakátok, versek, háborús étlapok, levelek, feljegyzések, a háborút megörökítő plakettek, érmek, jelvények, porcellántárgyak, háborús gyermekjátékok, az orosz foglyok által Temesvárott s a Délvidék más helyein készített játék- és ékszertárgyak, egyéb apróságok; az ellenségeink által területünkre lőtt lövegek és nyílak.

Örömmel jelenthetem a t. közgyűlésnek, hogy ama kivételes feladatnak, mely e nagy háború alatt reánk hárult, szép eredmény felel meg. Mint társulatunkhoz intézett átiratokból értesülünk, úgy az egyházi mint a világi hatóságok elrendelték a plébániáknak és a községeknek a háborúval kapcsolatos történelmi adatok összeírását.

Ami pedig a háborúval kapcsolatos egyéb hadi emlékek gyűjtését illeti, állíthatom, hogy múzeumunk már eddig is igen sok ilyen tárgy birtokába jutott s e tekintetben hírlapjaink szerkesztőinek tartozunk meleg köszönettel, kik lekötelező szívességgel ígérték meg és adják át a birtokukba került ilyennemű tárgyakat; de hálás elismerés illeti a tanuló ifjúságot is, mert ő bennök nem csak a jövő reményeit láthatjuk, hanem a legönzetlenebb és legkészségesebb adományozókat is, kik napról-napra gyűjtik és adják át mindazt, a miről azt vélik, hogy megőrizni érdemes.

Bírnak *dr. Gozdsu Elek*, kir. főügyész, társulatunk válaszmányi tagjának nagybecsű ígéretét, hogy a nagy háború idejében Délvidékünkön lefolyt s a kir. főügyésség által indított büntető pereknek ismertetését, amely e korszak egyik legjellemzőbb részletét fogja majd képezni, az ő szakavatott tollából megörökítve, társulatunk levéltárába fogja elhelyezni. *Dr. Tyrmann*, cs. és kir. főtörzsorvos úr pedig megígérte, hogy több száz plakátból, apró nyomtatványból és egyéb feljegyzésekből álló gyűjteményét, amelyek e világháborúra

vonatkoznak, a háború után társulatunk gyűjteményének fogja juttatni.

Ha a gyűjtést szorgalmasan folytatjuk, nem kétlem, mélyen t. közgyűlés, hogy múzeumunk a világháború délvidéki szakaszára nézve eléggé jelentékeny forrásokkal fog majd rendelkezni.

Társulatunk 1915. évi működésére vonatkozólag még jelenenem kell, hogy negyedéves folyóiratunk, a *Történelmi és Régészeti Értesítő* technikai okokból, még az 1915. évre sem jelenhetett meg. Az anyag régen együtt van, de a nyomda nagyon kevés erővel dolgozhatik és alig van reményünk arra, hogy a nyárnál hamarabb kikerüljön a sajtó alól.

Mint történelmi társulatnak feladatunkhoz tartozónak ismertük, hogy egyes fontosabb momentumokra is felhívjuk a hatóság figyelmét. Így már négy év előtt egész programot állítottunk össze, miként kellene *Temesvár 1716 október 13-án történt visszafoglalásának emlékét megünnepelni*. Azóta ebben az ügyben alig történt valami, de a majdnem két év óta dúló világháború közepette, jelenleg nem is gondolhatunk arra, hogy ebben az évben valami nagyobb alkotásokkal ünnepelhessük meg e városunkra, Délmagyarországra, sőt az egész Magyarországra nézve elsőrangú fontossággal bíró eseményt. Igazgató választmányunk ismét felhívta e körülményre Temesvár szab. kir. város közönsége figyelmét és felajánlotta készségét a közreműködésre, ha Temesvár városa akár ez évben, akár jövőben ezt megtenni kívánná.

Megemlékezett igazgató választmányunk dr. Szentkláray Jenő, csanádegyházmegyei kanonok, Délmagyarország ez időszakbeli első történetírója ötvenéves írói és papi jubileumáról. Dr. Szentkláray Jenő első irodalmi műve 1865-ben került ki a sajtó alól s ő 1866-ban szenteltetett áldozó pappá. Hogy e félszázad alatt mennyit írt és mennyiben hatott közre a magyar történetírás emelésében, éppen e történelmi társulat előtt szükségtelen fejtegetni; de ki kell emelnem, hogy ott állott ő társulatunknak már a bölcsőjénél is, és mint a társulat első titkárára rá hárultak a társulatunk megalakulásának és múzeumunk létrehozásának legnagyobb munkái. Társulatunk azért — méltán hiszem — az ő jubileumi ünnepségéből ki fogja venni a maga részét. Évégelt igazgató választmányunk egy négy tagból álló bizottságot küldött ki, melynek feladatává tette, hogy egy ünnepélyes közgyűlés megtartását és annak részleteit előkészítse. E négytagú bizottság mostan foglalkozik a feladatával.

Társulatunkat egyéb működésében nagyon megzavarta a világháború; emiatt nem rendezhettünk az 1915. évben sem régészeti

ásatást, pedig a *perjámosi őskori* telepet erre az évre is kibéreltük, részint a munkáshiány, de legfőképpen az a körülmény gátolta meg a régészeti kutatást, mert perjámosi ásatásunk tudós vezetője: dr. Roska Márton úr szintén hadbavonult.

Rendes körülmények között is, más években a közgyűlések alkalmával reámutattam azokra a gátló körülményekre, amelyek muzeumunk fejlődését akadályozták. Ilyen gátló okok más években is az *anyagi erők elégtelensége* és a *kellő helyiség hiánya voltak*.

Ha ezek gátló körülmények voltak idáig is, úgy mostan még sokkal fokozottabb mértékben érezzük azokat, mert az 1915. évben anyagi eszközeink, jövedelmeink megcsappantak; így elmaradt az eddigi 1000 K állami segély, az 575 K vármegyei és 400 K városi segély; nem is említve egyéb kisebb jövedelmeket.

Napról-napra mindjobban érezhetővé lesz a *kellő helyiség hiánya*. Néprajzi osztályunknak nincsen helyisége, s így azt is anyaintézetünkben, részben a kapubejárat alatt kellett elhelyezni. Termeink túlszűfolttsága miatt immár a szakszerű kiállítás és rendezés majdnem lehetetlen s mindezekhez járul, hogy a jelenlegi körülmények között egy új múzeumi épület megvalósítására vonatkozó reményeink is hosszabb időkre elodáztaknak látszanak.

A nagy háború alatt, mint az előre is volt látható, a közönség érdeklődése is némileg megcsappant muzeumunk iránt; legjobban észlelhető ez a látogatók számának csökkenéséből. Míg a látogatók száma 1911-ben 12813, 1912-ben 12935, 1913-ban 14459 volt, addig 1914-ben már 11652, 1915-ben pedig csak 7772 volt.

A látogatók száma legnagyobbbrészt ingyenes volt, mert vásár- és ünnepnapokon a látogatás ingyenes, csak hétköznapiokon 60 fillér, és ily úton 1915-ben csak 120 K folyt be, míg az előző évben még 13540 K volt a bevétel.

Társulatunk 1915. évi működéséről még a következőket kell jelentenem:

Társulatunk tartott egy évi rendes közgyűlést 1915 május 16-án és egy igazgató választmányi ülést április 21-én, mindkét gyűlésen a társulati főtitkár olvasott fel egy-egy tanulmányt, így az április 21-én tartott választmányi ülésen: »*Adalékok Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XVIII. században*«, — a közgyűlésen pedig: »*Tanulmány Temesvár utcáinak, tereinek, hídjainak, történelmileg nevezetesebb helyeinek emléktáblákkal és szobrokkal megjelöléséről*«.

Ami a muzeum múlt évi gyarapodását illeti, a következőkben számolhatok be. Az egész év háborúban telt el s ez meglátszik

gyűjteményünk gyarapodásán is, mivel a begyűlt tárgyak nagy része a háborús viszonyokkal áll összefüggésben.

Az egyes osztályok gyarapodása a következő volt:

I. *A könyvtár és levéltár összes gyarapodása: 965 darab.* Ezek közül a *könyvtárra esik* 50 darab, és pedig: a) *Előfizetés vagy vétel útján kerestetett* 7 darab, b) *csere útján* 16, c) *ajándék útján* 16 állami letét útján 12 darab.

Ajándékoztak: dr. Roska Márton a perjámosi ásatásról írott értekezéseiből 3 darabot; *Budapest főváros* községi iskoláinak Évkönyvét az 1914/15. tanévről; a *Magyar Tudományos Akadémia* különböző kiadványaiból 1 kötetet és 5 füzetet; dr. Rajnik Béla „Az Ausztriától való gazdasági különválás nyomán várható alakulások” című munkájából 1 kötetet; *Debrecen városa* a város szabad királyi városi rangra emelésének történetét, 1 kötetben; *Sztripszky Hiador:* *Ukraina és az ukrainaiak* című munkából 1 füzetet.

Állami letétként lettek könyvtárunkban elhelyezve: A *Magyar Minerva* V. kötete; *Schöen Arnold:* „Francesco Barbiori Frisato”, 1914 Budapest, című munka 1 kötete; *Meller:* »Az Eszterházy-képtár története« című munka egy kötete; »*Magyarország közoktatásügye*« az 1913. évben, egy kötet; »*Magyar Statisztikai Évkönyv:*« XXI-ik kötete; a *Magyar könyvszemle* 1915. évfolyama; a *Muzeumi és könyvtári Értesítő* 1915. évfolyama; A Révay-féle nagy *Lexikon* X.—XIII. kötete (4 kötet); a *Gyűjtő* folyóirat külön száma, az »*Ex Libris*«, egy kötet.

Vétel és előfizetés útján szereztük meg: A *Művészet*, a *Magyar Iparművészet*, a *Numismatikai Közlöny*, a *Turul*, a *Muzeumskunde* 1915. évfolyamait, továbbá Császár: *Akadémia Istropolitana*, Wilh. Renner: „Feldmarschall Mackensen” című egykötetes munkát.

Csere útján kaptuk a fővárosi és hazai vidéki történelmi és régészeti társulatok, úgyszintén a román Akadémia 1915. évi kiadványait

A levéltár és apróbb nyomtatványok tára összesen 915 darabbal gyarapodott, legnagyobb részben ajándék útján, és pedig 22 darab apróbb nyomtatvány, legnagyobb részben az 1848/49-es szabadságharc idejéből való *rendelések, manifesztumok, temesvári díszpolgári oklevélminta*; *Csernovits Péter*, temesi gróf, kir. biztos magyar nyelvű kiáltványa 1848-ból, a nagyikindai szerb lázangás lecsillapítása ügyében, 1849-ből való az üldözött magyar államférfiaknak az osztrák katonai hatóságok által kiadott *személyleírásai*; osztrák *adókönyvek* a Szerb vojvodina korából.

33 darab apróbb nyomtatvány Temesvár szab. kir. város közigazgatására vonatkozik az 1860—1870-es évekből.

Mindezeket az előbbiekkal együtt *Bellai József* v. tagtársunk, városi tanácsnok, a városi könyvtár kettős példányaiból küldte meg a muzeumnak.

Igen becsesek lesznek majd egykor ama *sürgönyök*, amelyeket a világháború folyása alkalmából a *Südungarische Reform* szerkesztősege kapott, s amelyeket, számra nézve 677 darabot, *Steiner Ferenc* szerkesztő úr adományozott muzeumunknak.

Nem kevésbé érdekesek lesznek majd ama *háborús étlapok*, amelyeket a temesvári különböző vendéglők adtak ki; ilyet — 37 darabot — *Már Oszkár* reáliskolai tanár gyűjtött össze számunkra.

A *Laterne* című temesvári, 1880-ban megjelent élcslap első és utolsó számát Movrin Frigyes, az Uhrmann-nyomda ajándékozta a muzeumnak.

Vétel útján pedig szereztünk 144 darab háborús képes levelezőlapot.

II. Az *éremgyűjtemény*, részint vétel, részint ajándék és állami letét útján, összesen 50 darabbal gyarapodott.

Vétel útján szereztünk meg egy temesvári *gyűjtélékes éremletet*, mely I. Lipót király idejéből származó, összesen 27 darabból álló 1. XV. és XX. dénáros darabokból áll, s a lebontott belvárosi szeminárium telkén találtatott; ugyancsak egy ottan talált XVII. századbeli *török ezüst tallért* is megszereztünk. A belvárosi r. kath. temetőben foglalkozó munkásoktól szereztünk meg 7 darab érmet; közöttük van egy darab *Augustus Octavianus*-féle bronz érem, a többi darab középkori magyar és délszláv érem.

A vételekre összesen 29.40 koronát fordítottunk.

Ajándék útján 12 darab érmet kaptunk és pedig Tyrmann cs. és kir. főtörzssorvos úr útján Miskolczy Imre ajándékából 10 darab középkori *bizánci* bronzérmet, mindmegannyi csészealakú: *Fenyves Vilmos* ügyvéd pedig 2 darab Constantinus-féle kis bronzérmet ajándékozott, amelyeket a temesvári szőlőkben már régebben leltek.

Állami letétként került muzeumunkba a *Vörösmarty*-féle bronz-plakett, amelyet különben egy másik példányban *előfizetés útján* is megkaptunk az érdekmkedvelők egyesületétől.

III. A *képzőművészeti gyűjtemény* is részint vétel, részint ajándék útján gyarapodott 49 darabbal.

Vétel útján 22 darabot szereztünk meg. Kiváló gondot fordítottunk a múlt évben is arra, hogy Temesvár és Délmagyarország régibb festőművészeitől lehetőleg minél jobb darabokat szerezzünk

meg. Így sikerült megszereznünk *Fialla* Antal temesvári festőművéstől *Csendélet* című olajfestésű képét, melyet a művész 1852-ben festett, ugyancsak *Fiallától* egy ifjú *huszárhadnagy* vízfestésű képét, szintén 1852-ből; *Komlóssy Ferenc-től*, a temesvári születésű festőművéstől egy fiatal férfiú olajfestésű mellképét, 1837-ből; *Kőváry János-tól*, ki az 1850 és 1860-as években lakott Temesváron, *Krisztus a keresztfával* című igen szép olajfestményű képét; továbbá *Dániel Konstantin* festőművésznak a temesvári gör.-kel. szerb templomban festett ikonosztásának Róna fényképész által készített színes fényképét; olcsó áron szereztünk meg öt XVI.—XVII. századbeli török pasának, közöttük *Hussein* temesvári pasának (1678) a fametszetű régi képeit; lefényképeztettük a Temesvárrott talált török sírköveket; megszereztük Mackensen tábornagnak egy nagyobb és 10 kisebb könyomatú arcképeit. Vételre összesen 14440 koronát fordítottunk.

Ajándék útján kaptunk *Marossy Mátyás* temesvári festőtől egy nagyarányú olajfestményű képét, mely egy 1858-ban készült fénykép után, *osztrák tisztek csoportképét* mutatja, akik ebben az időben Temesvárrott állomásoztak. A festményt Marossy 1891-ben a temesvári kiállításra készítette s a képnek igen szép keretet is készíttetett. *Magony József* tanártól, társulatunk tagjától, pedig 27 *fényképet* kaptunk, amelyek a háborús viszonyokra vonatkoznak s osztrák-magyar és német katonák *temesvári* és *verseci* tartózkodásaira vonatkoznak, vagy orosz foglyokat mutatnak be.

IV. *A néprajz* vétel útján gyarapodott 3 darab román népviseleti tággyal.

V. *A régiségtár gyarapodása* összesen 1102 darab és pedig: *őskori* darab 882, *bronz- és vaskori* 4, *római kori* 1, *ujabbkori* 192, *ereklyetárgy* 1848/49-ből 1, *háborús emléktárgy* 1914/15-ből 22.

Vétel, vagyis ásatás útján került a muzeumba 1081 darab. A múlt 1915. évben ugyan szintén kibéreltük 50 koronáért egy évre a perjámosi Schantz-Hügelt, ásatni azonban már nem lehetett sem 1914-ben, sem 1915-ben a nagy háború miatt, maga az ásatás vezetője — dr. Roska Márton úr — is katonai szolgálatra vonult be; de mielőtt bevonult volna, elküldte négy nagy ládában az 1911. és 1913. évi *perjámosi ásatása* eredményét és beszámolt a reá fordított költségekkel és az eredménnyel. E két év alatt Perjámoson ismét 873 darab *őskori lelettárgyat* hozott felszínre; amelyekkel a perjámosi leletek száma immár 1408 darabra emelkedett. De mindeme szép eredmény, csak ládába van rejtve és a pincében elraktározva várja azt a boldog időt, amikor mindnyájunk okulására és vidékünk őskori népeinek tanulmányozására közszemléletre tehetnők.

Az őskori lelettárgyakhoz tartozik még egy *kőgolyó* vagy talán *gabonatörő kő*, melyet a társulati főtitkár 1915 nyarán Temesvár és Szabadfalú között a téglaverőtelepen talált, továbbá 3 darab átfúrt *csontkorcsolya*, aminőt az őskorban is használtak, de később is; ezek temesvári leletűek, úgyszintén 5 darab alakított *szarvasagancsvég*; ezek a lebontott szemináriumi templom helyén az alapozás munkálatai alkalmával kerültek elő, de hordott földből; ugyancsak innen került elő egy *kétségtelenül keltakori vaskés is*, amilyett Temesváron már több ízben is találtak, és egy alaktalan *bronz darab*, úgyszintén *üvegkarperec darabok*, amelyek mégis csak mutatják, hogy e helyen már az őskorban is kellett valamelyes telepnek léteznie.

Ugyancsak a szeminárium telkéről kerültek hozzánk, a munkásoktól megszerezve: *két darab* homokkőből készült *török sírkő*, egy *őrlőkő*, *négy darab koponya*, továbbá uagyszámú *cseréppipa*, sok *kályhafiók*, *agyagkorsók*, *bögrék*, *kannák*, *sarkantyú*.

Vétel útján szereztük meg a temesvári *csizmadia cég* poharát 1824-ből, egy *buziási fürdő-émléket* (üvegphár 1830—50 közt), egy darab temesvári *sze krény-órát* a XVIII. századból »*Wenzelaus Fuchs in Temesvár*« felirattal és 16 darab háborús *émlékszámba menő porcellánt* (15 K).

Ajándékozás útján 21 darabbal gyarapodott a régiségtár; ezek közül nevezetesebbek: *Halas Endre* máv. ellenőrtől 3 darab háborús emlék Keveváráról és Báziasról; *Kossitzky János* nyug. főmérnöktől egy darab 1848/49. évi honvédkarszalagra való *nemzeti címer*, *Keszthelyi István* kevepallósi igazg. tanítótól két nagy csomagban háborús emlék Kevepallósról; *dr. Singer Jakab* főrabbitól egy darab temesvári kamarai erdőőri jelvény az 1820—30-as évekből, egy magyar fokes *Szalay István* temesvári kereskedőtől, egy darab 1727. évből származó, délmagyarországi készítésű nagy *vaskályhalap* özvegy *Pollák Márkusnétól*.

A muzeum összes tárainak gyarapodása e szerint az 1915. évben összesen 2169 darab.

Gyűjteményeink törzsállománya az 1914. év végén volt összesen 60.205 darab, 1915. év utolsó napján 62.374 darab.

Az egyes osztályok között ez a következőleg oszlik meg: a) *könyvtár*, hozzászámítva a levéltári darabokat is, 11.080 darab, b) *régiségtár*, hozzászámítva a 30.237 darabból álló éremgyűjteményt is, 46.967 darab, c) *néprajzi tár* 1347 darab, d) *képzőművészet* gyűjteményünk áll 2890 darabból.

Zárószámadásunk szerint az 1915. évben társulatunk bevétele volt 4711.47 korona. Kiadásaink is ugyanannyi.

Az elmúlt évben gyűjteményeink gyarapítására csak 469 korona 34 fillért fordítottunk, butorozásra 190·20 koronát; kiadványokra 625·42 koronát, a helyiség fenntartására 253·62 koronát, biztosításra 241 koronát, a maradvány 1916. évre 323·56 korona.

Intézetünk tiszta vagyona az 1915. év végén 68.879·41 korona.

Az igazgató-választmány és a tisztikar 1915. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

1. Nagy figyelemmel kísértük az elmúlt évben is a városi csatornázás munkálatait, mert ilyen alkalmakkor, mint az a múlt években is történt, számos régészeti tárgy szokott előkerülni; így a múlt évben is sikerült megszereznünk két darab *török sírkövet, őrlőköveket* és sok agyagedényt.

2. A temesvári lelettárgyakat foglalkozási ágak szerint csoportosítottuk és vastag kéregpapírlapokra kifüggesztettük s immár mintegy 120 darab ilyen tábla van a temesvári kisebb-nagyobb lelettárgyakból.

Társulatunk tagjai sorából a múlt évben elragadta a halál:

- a) *Fejér Vilmos* közjegyzősegédet, meghalt 1915 május 6-án,
- b) *Kassits Károly* c. kanonok, bogárosi plébánost, meghalt 1915 december 8-án.

Kassits Károly társulatunknak már majdnem kezdete óta volt tagja s gyakran kereste fel muzeumunkat adományaival, kivált nagyősi plébános korában s a vidékünkre bevándorló német és francia gyarmatosok után maradt régi néprajzi tárgyakat szerezte meg muzeumunknak. Csendben munkálkodó tudós ember volt; nem írt könyveket, de többet tudott mint sok történétíró. Aki a Délvidék bármely korának történetét megírni kívánja, az a Kassits nevét el nem kerülheti, kutatásainak eredményét nem nélkülözheti.

Működésének színtere leginkább a csanádi püspöki és a káptalani levéltár volt. Elpusztíthatlannak látszó munkakedvvel és munkabírással keresett, rendezett, javított és gyűjtött történeti adatokat, megsárgult írásokat és boldog volt, ha adatait a hivatalos történétírók felhasználták, vagy ha régebbi adataikat az ő munkássága folytán kijavíthatták. Élete fogytáig munkálkodott. A levéltár volt az ő szellemi világa. Még élete utolsó perceiben is, midőn a halállal vívódott, folyton gyűjteni, rendezni és dolgozni akart, lázban égő ajkakkal folyton azt suttogetta: „Pedig még nem készültem el”.

Nemes, munkás tagtársunk, ha életed utolsó napjaiban visszatekinthetnél munkában eltöltött életedre, ha nem írtál is vaskos könyveket, méltán gondolhattad el magadról Te is a rómaival: „Non omnis moriar”. — Emlékedet híveid, barátaid, tisztelőid s a jók

kegyeletén kívül fenn fogja tartani a példás rendben levő csanádi püspöki levéltár.

Már az 1916. év elején hunyt el *Téglás Gábor* (február 4 én) címzetes főigazgató, a M. T. Akadémia I. tagja, ki hosszú éveken át volt társulatunknak buzgó tagja és irodalmi Közlönyünknek munkatársa.

Legyen áldás elhunyt tagtársaink emlékezetén!

Uj tagokul beléptek 1916-tól kezdődő jogokkal és kötelezettségekkel:

1. Pancsovai Graff János Pál, a pancsovai Népbank igazgatója,
2. a Pancsovai Népbank,
3. Juhász Kálmán, csanádegyházm. papnövendék, Wien,
4. dr. Babinszky József, józsefszállási r.-k. plébános,
5. dr. Boross Dezső, kir. főügyész helyettes, Temesvárott,
6. Temesvári állami főreáliskola tanári könyvtára.

A tagok száma e szerint jelenleg a következő: I. *Alapító tagok* 68; II. *tiszteleti tagok* 9; III. *rendes tagok* 91; összesen 168.

Mielőtt jelentésemet befejezném, hálás köszönetemet kell kifejeznem a magam részéről a közgyűlés előtt is ama tisztelt tagtársaink irányában, kik a gyűjtés fáradságos munkájában teljesen önzetlenül segítségemre voltak. Így *Bellai József*, városi tanácsnok úr, mindig teljes készséggel adja át muzeumunknak a városi könyvtár feles példányait; dr. *Singer Jakab*, főrabbi, kiválóan a zsidó néprajzi tárgyak gyűjtésében van segítségünkre; *Már Oszkár*, tanár, az apró nyomtatványok gyűjtésében ér el sikereket; *Magony József*, kegyesrendi tanár, a háborús fényképeket gyűjti számunkra; de ki kell emelnem a *tanuló ifjúság* buzgó közreműködését is, mert lépten-nyomon újabb és újabb, kisebb-nagyobb tárgyakkal gazdagítja gyűjteményeinket és végül, amit legelőbb kellett volna tennem, hálás köszönetünket kell kifejeznünk a *temesvári sajtónak*, mely törekvéseinket mindenkor készségesen elősegítette.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Iparkodtam jelentésemben hű képét nyújtani társulatunk és muzeumunk múlt évi működésének. Ehez még csak annyit tehetek hozzá, hogy már három év óta stagnációra vagyunk kárhozotva, amint azt már közgyűléseinken a múlt évben is jelentettem. E stagnációnak legnagyobb oka egy kellő muzeumi épület hiánya. Jelenlegi muzeumunk annyira túl van már tömve, hogy csakis az elraktározásra kell szorítkoznunk, abban a reményben, hogy eljön majd az idő, amikor ezen is segítve lesz. A jelen körülmények éppen nem olyanok, hogy egy muzeumi palota felépítését sürgessük. De a történelem azt tanítja, hogy minden dicsőséges nagy

háború után nem csak az ipar és kereskedelem, de a tudomány és a képzőművészetek felvirágzása is következik. A jelen nagy világ-háború is, amelyben a mi nemzetünk oly dicsőségesen veszi ki a maga részét, kiapadhatlan forrása lesz majd a képzőművészeteknek. A béke helyreállítása után gondolhatunk majd mi is arra, hogy reményeink megvalósuljanak.

Kérem a t. közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék.

Temesvár, 1916. évi április 16.

Dr. Berkeszi István
társ. főtitkár.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett a Délmagyarországi történ. és régészeti muzeum-társulatnak 1916. április 16-án, Temesvár szab. kir. város tanácsstermében tartott XXXI. évi rendes közgyűléséről.

Jelenvoltak: *Kabdebó Gergely* nyugalm. főispán, a Lipót-rend lovagja, elnök; továbbá: *dr. Glattfelder Gyula* csanádi püspök, *dr. Pacha Ágost* kanonok, *dr. Ferch Mátyás* c. kanonok, *Ferenczy Sándor* alispán, társ. igazgató, *dr. Berkeszi István* társ. főtitkár, *Hilt Lajos* társ. pénztáros, *Geml József* polgármester, *dr. Bechnitz Sándor* megyei főorvos, *dr. Bóth Ferenc* kegyesr. gimnáziumi igazgató, *Paulovits István* nyug. kir. táblai bíró, *Farkas János* tanár, *Bandl Rezső* polgármesterhelyettes, *Nagy Ferenc* városi főlevéltáros, *Riesz Antal* irodaigazgató, *Steiner Ferenc* lapszerkesztő; továbbá igen sok rendes tag és vendég.

1. Elnök szívélyes szavakkal üdvözli a szép számban megjelent tagokat és vendégeket, felkéri Geml József polgármestert és társulatunk választmányi tagját, hogy mai közgyűlésünkre kitűzött felolvasását „Mackensen tábornagy temesvári időzéséről” megtartani szíveskedjék.

2. Geml József polgármester felolvassa „Mackensen tábornagy temesvári időzéséről” szóló felette érdekes tanulmányát. — Elnök a közgyű. és nevében hálás köszönetet mond Geml József polgármesternek a nagyérdékű, Temesvár történetére maradandó becsű munkájáért s a közgyűlés elhatározza, hogy azt képekkel illusztrálva a társulat *Értesítője* 1916. évi I. füzetében kiadja, sőt arról kellő számban külön lenyomatokat is készíttet és német fordításban is közreadja. A közgyűlés a szerzőt lelkes éljenekkel üdvözli.

3. Következett a tárgysorozat 3. pontja: dr. Berkeszi István társulati főtitkár jelentése az 1915. év folytán kifejtett társulati működésről s a muzeum számára befolyt adományokról. (L. az *Értesítő* előbbi cikkét.) — A közgyűlés teljes egészében tudomásul vette a társulati főtitkár évi jelentését, s annak kapcsán elhatározta, hogy

- a) az egész terjedelmében a társulati Értesítő-ben közzététessék;
- b) köszönetet mondott a lelkes adományozóknak és gyűjtőknek;
- c) jegyzőkönyvi részvétét fejezi ki elhunyt tagjai emléke felett;
- d) köszönetet mondott a temesvári sajtónak;
- e) s végre köszönetét fejezte ki dr. Berkeszi István társulati főtitkárnak lankadatlan főtitkári munkásságáért.

4. Következett a tárgysorozat 4. pontja: a társulati pénztáros jelentése a társulat jelenlegi vagyoni állapotáról, mely szerint a mai napon a társulati pénztárban készpénzben 275 korona 17 fillér, értékekben pedig 66.274 korona 35 fillér kezeltek. — A közgyűlés a pénztári jelentést egyelőre tudomásul veszi.

5. Következett a tárgysorozat 5. pontja: a pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, amelynek értelmében a Ferenczy Sándor alispán, társulati igazgató elnökle alatt dr. Tőkés István és Bellai József tagokból álló bizottság a pénztárt 1916. évi április 14-én megvizsgálván, azt 323 korona 56 fillér készpénz, valamint 68.664 korona 02 fillér érték fenmaradvánnyal kifogástalanul rendben találta s egyben indítványozza a bizottság, hogy a mellékelt számadást a közgyűlés jóváhagyni és arra nézve Hilt Lajos társulati pénztárosnak a felmentvényt megadni szíveskedjék. — A közgyűlés mindenek előtt köszönetet mond a pénztári számadás megvizsgálására kiküldött hármas bizottság minden tagjának, fáradságos munkájukért; úgyszintén köszönetet mond a társulati pénztárosnak a társulati vagyon hú kezeléseért s az 1915. évre a pénztári kezeléseért a felmentvényt — a szokásos záradék mellett — Hilt Lajos társulati pénztárosnak megadja.

6. Következett a tárgysorozat 6. pontja: új tisztikar és választmány választása három évre.

Kabdebó Gergely társulati elnök meleg szavakkal köszöni meg a közgyűlésnek a személye iránt eddig tanúsított bizalmát, de miután az alapszabályok szerint megbízatása immár lejárt, elnöki tisztét leteszi és felkéri a közgyűlést, hogy az alapszabályok értelmében úgy az elnökséget és tisztikart, mint az egész választmányt ujonnan megalakítani, illetőleg bizalmával azokat szíveskedjék megtisztelni, akiket a társulat vezetésére és igazgatására legméltóbbnak tart.

Mielőtt a közgyűlés a választásokra tért volna át, felszólalt dr. Bechnitz Sándor megyei főorvos, társulati tag és figyelmezteti a közgyűlést, hogy a társulatnak úgy virágzó anyagi helyzete és gyarapodása, mint a mai közgyűlés fényes lefolyása is egyaránt azt igazolják, hogy a társulat vezetése igen jó kezekben volt eddig letéve, a közgyűlés nevében indítványozza azért, hogy méltóságos Kabdebó

Gergely nyugalm. főispán urat kérje meg a közgyűlés, hogy elnöki tisztét továbbra is megtartani szíveskedjék, a társulat többi tisztviselőire és a választmány tagjaira nézve pedig terjessze elő javaslatát. — A közgyűlés lelkes éljenzéssel, egyhangúlag megválasztja három évre: Elnökké: *Kabdebó Gergely* nyugalm. főispán urat, a Lipót-rend lovagját; igazgatóvá: *Ferenczy Sándor* alispán urat. Elnök indítványára újabb három évre a társulat tisztviselőivé megválasztottak: Főtítkárrá: *dr. Berkeszi István*, állami főreáliskolai igazgató; titkárrá: *Gálos Rezső*, felső keresk. iskolai tanár; segédtitkárrá: *dr. Banner Benedek*, állami főreáliskolai tanár; ügyésszé: *dr. Niamessny Mihály*, országgyűlési képviselő, ügyvéd; pénztárossá: *Hilt Lajos*, nyugalm. pénzügyi számtanácsos. Igazgató választmány tagjaivá megválasztottak: A) *Az alapító tagok sorából: Állami főreáliskola*, képviseli *Farkas János* tanár; *gróf Csekonits Endre* v. b. t. tanácsos, m. kir. főasztalnok; *dr. Hollósy Gyula*, Temes vármegye főjegyzője; *Jeszenszky Béla*, ügyvéd; *Németh József*, felszentelt püspök, csanádi nagyprépost; *Római kath. főgimnázium*, képviseli *dr. Bóth Ferenc* igazgató; *Temesi Takarékpénztár*, Temesvárott; *Temesvári Első Takarékpénztár*; *Temes vármegye közönsége*; *Temesvár szab. kir. város közönsége*; *gróf Zselénszky Róbert*, Temesujfalu. B) *A rendes tagok sorából: Bellai József*, városi tanácsnok Temesvárott; *Deschán Achill*, tiszteletbeli tag, Temesvárott; *Ferch Mátyás*, c. kanonok, temesvárbelvárosi plébános; *Geml József*, kir. tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgármestere; *dr. Gozdsu Elek*, kir. főügyész, a Lipót-rend lovagja, Temesvárott; *Paulovits István*, nyug. kir. ítélő táblai bíró, Temesvárott; *dr. Singer Jakab*, izr. főrabbi, Temesvárott; *dr. Tőkés István*, vármegyei főjegyző; *Steiner Ferenc*, lapszerkesztő; *dr. Szentkláray Jenő*, apátkanonok, a Magyar Tud. Akadémia tagja, Temesvárott; *dr. Sztura Szilárd*, ügyvéd, Temesvárott; *dr. Wittenberger Antal*, kanonok, Temesvárott.

7. Elnök úgy a maga mint a megválasztott igazgató és a tisztviselők, nemkülönben az egész ujonnan megválasztott igazgató választmány nevében megköszöni a beléjük helyezett bizalmat s igéri, hogy ezután is a legjobb tudással és igyekezettel fogják munkálni a társulat ügyeit. — A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadja elnök szavait.

8. Következett a tárgysorozat 7. pontja: az 1916. évi előzetes költségvetés végleges megállapítása. Társulati főtítkár előterjeszti az igazgató választmány által már elfogadott költségvetési tervezetet s azt egész terjedelmében felolvassa. — A közgyűlés elfogadja a felolvasott költségvetési tervezetet, amelynek értelmében a társulat

Bevétel

A Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Muz.-Társ.

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Pénztári maradvány 1915-ről	323	56	—	—			
2. Alapítvány befizetés	—	—	—	—			
3. A muzeum fentartó hatósága kapott évi javadalom	—	—	—	—			
4. Pártfogóktól kapott évi javadalom	—	—	—	—			
5. Állami segély							
a) a könyvtár céljaira	—	—	—	—			
b) a régiségtár céljaira	—	—	—	—			
c) a néprajzi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—			
d) a természetrajzi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—			
e) egyéb célokra	—	—	—	—			
6. Tagsági díjak	800	—	—	—			
7. Belépti, könyvtárhasználati és ruhatári díjak	120	—	—	—			
8. Adományok, perzselypénz	—	—	—	—			
9. Kamatok	3500	—	—	—			
10. Társas összejövetelek jövedelmei	—	—	—	—			
11. Rendkívüli bevételek:							
12. Temesvár városától	—	—	—	—			
13. Természettudományi társulattól	—	—	—	—			
Az egyesület egyéb bevételei	—	—	—	—			
Összesen	4753	56	—	—	—	—	

Osszegezés:

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
Bevétel	4753	56	—	—	4753	56
Kiadás	4753	56	—	—	4753	56
Maradvány	—	—	—	—	—	—

költségvetése az 1916. évre.

Kiadás

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Tőkésítés	—	—	—	—			
a) alapítványokból	—	—	—	—			
b) megtakarításokból	—	—	—	—			
2. Személyi kiadások	2490*)	—	—	—			*) Részletezés:
3. Gyűjtemények gyarapí- tása							1. Főtitkár 1000 K
a) a könyvtárnál	100	—	—	—			2. Pénztáros 400 „
b) a régiségtárnál	150	—	—	—			3. I. szolga 840 „
c) a néprajzi gyűjte- ménynél	—	—	—	—			4. Ruhája 80 „
d) a szépművészeti gyűj- teménynél	150	—	—	—			5. Cipője 30 „
e) a természetrajzi gyűj- teménynél	—	—	—	—			6. Néprajzi szolga 60 „
4. Butorozási, berendezési és felszerelési kiadások	50	—	—	—			7. II. szolga 80 „
5. Gyűjteménytárgyak szál- lításának költségei	—	—	—	—			Összesen 2490 K
6. Rendezési kiadások	—	—	—	—			
7. Ismeretterjesztő előadá- sok	—	—	—	—			*) Részletezés:
8. Kiadványok	1100	—	—	—			1. Képtár és ré- gészeti tűzkár ellen 176.58 K
9. Irodai kiadások	50	—	—	—			(1915. jun. 4. től 1916. jun. 4-ig.)
10. A helyiség fentartása	—	—	—	—			2. Képtár és ré- gészeti betörés ellen 94 75 „
a) lakbér	—	—	—	—			(1915. dec. 31- től 1916. dec. 31-ig.)
b) fűtés, világítás	200	—	—	—			3. Néprajzi gyűj- temény tűzkár ellen 13.61 „
c) tisztogatás	50	—	—	—			4. Néprajzi biz- tos. bet. ellen 6.37 „
11. Biztosítási díjak	296*	39	—	—			5. Temes megye nagy térképé- nek ávegibizt. 5 08 „
12. Adó	—	—	—	—			Összesen 296.39 K
13. Rendkívüli kiadások	50	—	—	—			
14. Portó	—	—	—	—			
15. Maradvány	67	17	—	—			
Az egyesület egyéb kiadásai	—	—	—	—			
Összesen	4753	56	—	—	—	—	

Kelt Temesvárott, 1916. április 16-án

Kabdebo Gergely,
elnök.

Dr. Berkeszi István,
társ. főtitkár.

Hilt Lajos,
társ. pénztáros.

1916. évi bevételei 4753·56 K-ban, kiadásai — 67·17 K maradvány beszámításával — ugyancsak 4753·56 K-ban állapíttatnak meg.

9. Következett volna a tárgysorozat 8. pontja: az „indítványok tárgyalása”. Társulati főtítkár azonban kijelenti, hogy az arra alapszabályszerűen kitűzött idő alatt semminemű indítvány be nem adatott. — Tudomásul szolgál.

10. Elnök a mai közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére Paulovics István és Steiner Ferenc tagtársakat kéri fel.

Elnök végül a közgyűlés nevében hálás köszönetet fejezi ki méltóságos és főtisztelendő dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök úrnak, ki nagymérvű főpásztori elfoglaltsága mellett is talált alkalmat arra, hogy társulatunk közgyűlését személyes megjelenésével emelje és megtisztelje. — A közgyűlés lelkes éljenzése kísérte az elnök szavait.

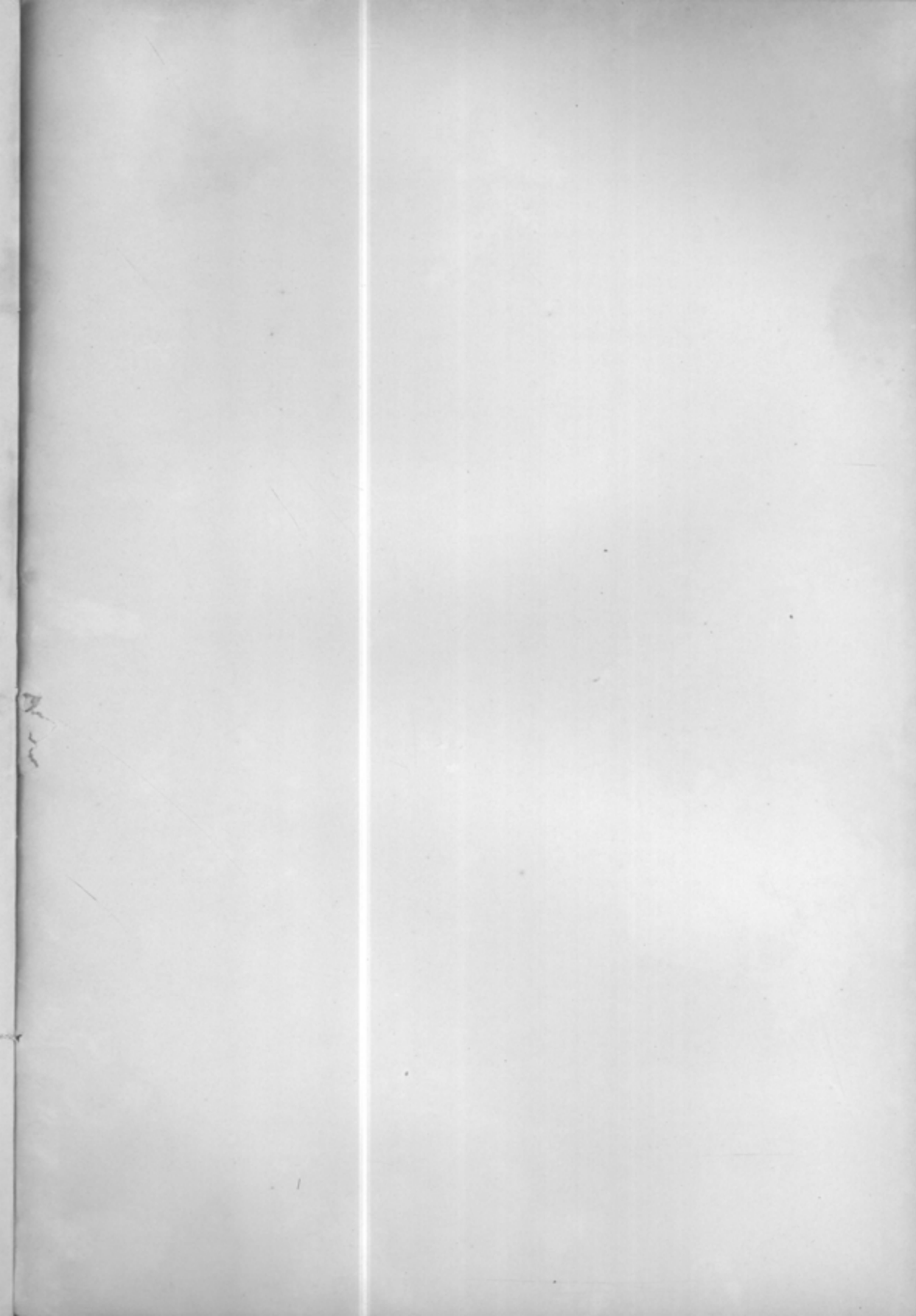
11. Több tárgy nem lévén, elnök hálás köszönetét fejezte ki a nagyszámban megjelent tagoknak és vendégeknek a társulat irányában mutatott érdeklődésükért, az ülést berekesztette.

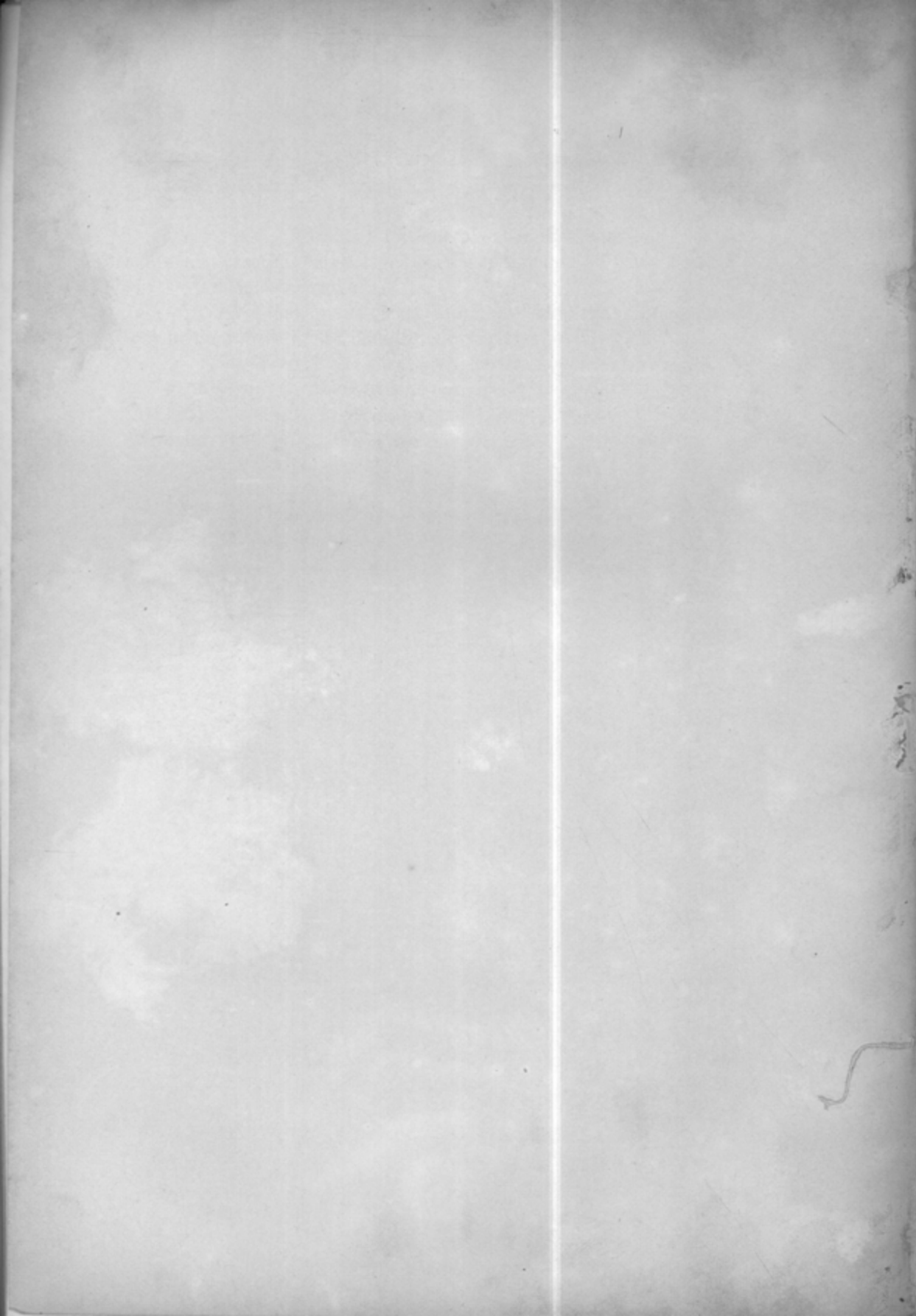
K. m. f.

Kabdebó Gergely
társulati elnök.

Dr. Berkeszi István
társulati főtítkár.

Hitelesítők:
Paulovics István
Steiner Ferenc.

Lei 6,00

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1915-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő”-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 40 kor évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejárta előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő”-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1915. november 1-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő”-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, Múzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1901. XVII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1902. XVIII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1903. XIX. új évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1904. XX. új évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1905. XXI. új évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1906. XXII. új évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1907. XXIII. új évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1908. XXIV. új évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő” megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet kötte 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő” III. és IV. füzte helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkől. Összeállította: Milleker
Bódog. I. rész. Óskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorláskor leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel). Ára 4 kor. — III. rész. Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás
előtti időkől. III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane
munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával.) Ára 3 korona.

Az 1909. évi Értesítő III. és IV. (együttes) füzetében megjelent „Temesvári
művészek” Dr. Berkeszi Istvántól. 1—144 lap és 32 képpel, különnyomatban is meg-
jelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.